Hayat

TARİH MECMUASI

Sayı: 9
Ekim 1966 • 250 Kuruş

YILIN ÜÇÜNCÜ ÇEKİLİŞİNDE

40

apartman dairesi

ve ayrıca

1.500.000 lira

tutarında

çeşitli para ikramiyeleri

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

616

Reklâmcılık - 3458 — H. T. M. - 27

Aksaray Valide Camii
Fotoğraf: Dikmen Diköz

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Milletlerarası Bir Kültür Enstitüsü 4
Seydî - Ali Reis'in Hâtıraları 5
Mehmetcik Uzak Doğu'da 14
Malta Sürgünleri 22
Sina Çölü'nde Türkler 26
Karaköy ve Unkapanı Köprüleri 32
İstanbul'daki Kapalı Çarşılar 37
Ayasofya Müzesi 45
Truva Nasıl Keşfedildi 55
Bir Asır Önce 61
Aksaray Valide ve Ortaköy Camileri 62
İstanbul'un Dünü ve Bugünü 68
Pakistan Kültürünün Temelleri 70
Türkiye'de Paranın Tarihi 74
400. Ölüm Yıldönümünde Kanunî'yi Andık 78
Galip Paşa'nın Hâtıraları 80
Abaza Mehmed Paşa Nasıl Öldürüldü 89
Tarihe Akan Bir Ay 91
İsmini Taşıdığınız İnsanların Hikâyesi 92
Maginot Satılıyor 94
Tarih Postası 96

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Ekim 1966 Yıl : **2** Cilt : **2**
Sayı : **9** Sıra : **21**

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22 İstanbul
TEL: 27 95 10 (4 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-İstanbul **TEL:** 27 12 07

Milletlerarası Bir Kültür Enstitüsü

TÜRKİYE, Pâkistan ve İran arasında son zamanlardan kurulan R.C.D. (Bölgesel Kalkınma İşbirliği) çok hayırlı bir kuruluş olarak faaliyet çerçevesini genişletmektedir. Şimdi üç kardeş millet ortaklaşa bir «Cultural Institute» kurmuşlardır. Merkezi Tahran'da bulunan bu Kültür Enstitüsü'nün, Pâkistan'da ve İstanbul'da şubeleri olacak, fakat üç teşekkül bir arada çalışacak, sık sık müşterek toplantı yapacaktır. Üç devletin dış işleri, eğitim ve turizm bakanlıkları ile üniversite ve akademiler mensupları, bu enstitüde, ilmî olduğu kadar pratik alanda çalışacaklardır. İlk iş olarak üç milletin müşterek bir kültür tarihinin yazılması kararlaştırılmıştır. Eser birçok cilt halinde ve İngilizce yayınlanacaktır. Şimdilik acele kaydıyla 350-400 sayfalık bir çeşit hulâsa mahiyetinde gene İngilizce bir kitap neşrolunacaktır. Kitabın ne şekilde yayınlanması icap edeceğini kararlaştırmak maksadıyle Enstitü, Türk tarihçilerini toplantıya çağırdı.

31 temmuz 1966 günü Edebiyat Fakültesi'nde yapılan bu toplantıya Ord. Prof. Dr. Zeki Velidî Togan, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Tayyib Gökbilgin, Prof. Dr. Fikret Işıltan, bu satırların muharriri, Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Bekir Sıdkı Baykal, Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Prof. Dr. Şerafeddin Turan, Dış İşleri Bakanlığı temsilcisi olarak IV. Daire Başkanı Doç. Dr. Âdile Ayda, Millî Eğitim Bakanlığı temsilcisi olarak Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, Enstitü Müdür Muavini Dr. Sencer Tonguç katıldı.

Tahran'da alınan karar, her milletin tarihinin belirli mevzularının, o millete mensup o mevzuun mütehassısları tarafından kaleme alınması merkezindeydi. Edebiyat ve sanat tarihi de aynı şekilde işlenecekti. Ancak tasavvuf, hukuk ve musiki bahislerinin her üç millet namına bir milletten seçilecek tek mütehassıs tarafından yazılmasına karar verilmişti. Bu maddeye itiraz ettim ve ortaya çıkacak büyük mahzurları söyledim. Teklifim üzerine bu bahislerin de her millet için o millete mensup mütehassıslar tarafından yazılması kabul edildi.

Üniversite dışından toplantıya katılan tek üye bendim. Bu vesileyle bazı fikirlerimi açıklamak istiyorum. Beni şaşırtan bir husus, çerçeve kültür kitabının hazırlanması için tayin edilen müddet oldu. Tahran toplantısında bu müddet bir yıl olarak kararlaştırılmış. Bu toplantıda, bir buçuk yıldan önce hazırlanamayacağı ileri sürüldü. Orada da söylediğim gibi eserin ancak üçte biri Türkiye'ye ait olacak ve Türk ilim adamları tarafından yapılacaktır. Bu üçte bir, 400 sayfa hacminde tasarlanan bir eserde âzamî 150 sayfa olur. Her bahis ayrı mütehassıs tarafından kaleme alınacağına göre, bir şahsa birkaç sayfa, en kötümser tahminle bir forma düşecektir. Mütehassıs demek, o saha üzerindeki her türlü hazırlığını yapmış adam demektir. Binaenaleyh bir ilim adamının, kendi ihtisas sahası dahilinde olan birkaç sayfayı benim anlayışıma göre birkaç gün içinde hazırlayabilmesi icap eder. Çünkü bâkir bir mevzuu tetkik edecek değildir. Mütehassıs olduğu sahanın çerçevesini çizecektir.

Gerek orijinal çalışmalar, gerek milletlerarası literatürde tanınma bakımından İstanbul Edebiyat ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülteleri'nin, diğer fakültelerimizden ileri olduğunu biliyorum ve bu hususu birkaç yazımda da belirttim. Ancak çalışma temposu gene de yeterli değildir ve Avrupa'ya nazaran çok geridir. 10-15 formalık küçük, üstelik monografiden kompozisyona yükselememiş bir tek kitapçığı olan birçok profesörümüz olduğunu belirtmek lâzımdır. Şüphesiz bu, büyük bir garabettir; başka türlü tavsif edilemez. Çünkü «profesör» payesini almış bir ilim adamı, lise öğretmeni değildir ki, ders vermekle yetinsin! Orijinal araştırmalar yapmaya mecburdur. Şu son birkaç satırın, bana en az birkaç yeni düşman kazandıracağını çok iyi biliyorum. Şüphesiz kendilerini bu mütalâamın çerçevesi içinde görenler, hiç memnun olmayacaklardır. Ancak bu noktayı belirtmek ve yarayı deşmek icap ediyordu. Merhum Köprülü, Togan, Uzunçarşılı, Ünver gibi birbirinden değerli pek çok eser veren tarihçilerimize söylenecek söz yoktur. Ancak risalemsi bir kitapla 50 yaşları civarında profesörlük etmekte devam edenleri de uyarmak lâzımdır.

Diğer bir husus, tarihçilerimizin ve umumiyetle ilim adamlarımızın umumî efkârda lâyık oldukları derecede tanınmamaları, memleket işlerine tesirlerinin çok sınırlı olmasıdır. Büyük ilim adamlarımızın bile eserlerinin tirajı bir, iki bini aşmamaktadır. Türkiye; Hayat Türkiye Ansiklopedisi, Dünya Tarihi gibi vülgarize eserlerin 250 000 baskıya ulaştığı bir memlekettir (bu baskı sayısının büyüklüğünün sebebi, bu eserlerin kitap halinde çıkmamadan önce fasiküller halinde, çok yüksek tirajı olan Hayat mecmuasıyle beraber verilmesidir). İlim adamlarımız konuşmadığı için onların yerine ilimsizler konuşmakta ve memleket meselelerimiz zarar görmektedir.

Türkiye, milletlerarası alanda, lüzumsuz nezaket ve tecrübesizlik yüzünden yersiz tavizler vermiştir. Türk kültürüne dair İngilizce yayınlanacak bir eserde bu noktaya da dikkat edilmesi ve ilgili müesseselerin, eser çıktıktan sonra şiddetli tenkitlere hedef olmamaları, en samimî dileğimizdir.

Yılmaz Öztuna

Seydî - Ali Reis'in Hâtıraları: 2

HİNDİSTAN MACERALARIM

ÖZET: Kanunî devrinin en büyük amirallerinden olan Seydî - Ali Reis, Umman Denizi'nde Portekizliler'le savaştıktan sonra Hind Okyanusu'na açılır. Burada şiddetli bir kasırgaya yakalanan filo birçok kayıplar vererek Hindistan'ın batısındaki Gucarat kıyılarına varır. Gucarat Şahı, Sultan Süleyman'a yazdığı bir mektubu Seydî - Ali Reis'e verir. Şah bu mektupta padişahın emirlerinde olduğunu bildirmekte ve Portekizliler'i Hind sularından uzaklaştırmak için donanma göndermesini istemektedir. Ancak kadırgalarının çoğunu kaybeden Seydî - Ali Reis, deniz yolu ile yurda dönemeyeceğini anladığı için seyahatine karadan devam etmeye karar verir ve yanına 50 levend alarak Ahmedâbâd'a hareket eder.

AHMEDÂBÂD yakınlarında Çerkeş'e gittik. Şeyh Ahmed Mağrıbî'nin merkadini ziyaret ettik. Bir gün Ahmedâbâd'da Gucarat sultanlığının Sadrâzamı İmâdülmülk'ün sarayındayken Portekiz elçisi geldi. Benim kendilerine teslim edilmem imasında bulununca İmâdülmülk:

— Biz pâdşâh-ı Rûm (1) olan Sultan Süleyman'a muhtacız, diye elçinin konuşmasını kesti. Gemilerimizi limanlarına kabul etmezse, bizim halimiz harap olur. Bu bir yana, İslâm padişahıdır, halîfedir. Onun kapdanını bizden istemek yakışık almaz.

Bu muhavereden çok kızdım ve elçiye dönüp:

— Bre kâfir, dedim; bizi bozgun donanma ile buldunuz. İnşâ'Allahü'r - Rahmân en yakın zamanda padşâh-ı cihân olan Sultan Süleyman Han'ın devletinde Hürmüz değil, Diu limanı bile size kalmaz!

Deniz yüzünde yürürüz
Düşmeni arar buluruz
Öcümüz komaz alırız
Bize «Hayreddîn'li» derler (2)

---

(1) «Roma İmparatoru» ve «Türkiye İmparatoru» manalarına gelen bu sıfat, Osmanoğulları'nın unvanlarından biridir.

(2) Seydî - Ali Reis'in hece vezniyle halk şiiri tarzında yazdığı bu «semâî» herhalde o zamanlar türkü şeklinde levendlerin dilinden düşmüyordu. «Hayreddîn'li» kelimesiyle Barbaros ocağına bağlılık ifade ediliyor.

Portekiz elçisi: «Şimdiden sonra Hind limanlarından kuş uçurmayız» deyip beni eninde sonunda yakalayacaklarını anlatmak istedi.

— Deryâdan gitmek lâzım değil, dedim; inşâ'Allah, Hakk-ı Taâlâ nasîb edersе karadan varmak bana daha kolaydır.

Karadan dönebileceğimi Portekiz elçisi aklına bile getirmemişti. Bu cevabım üzerine nutka kaadir olamayıp meclisten def olup gitti. Birkaç gün sonra Gucarat Sultanı Ahmed Şah, bana büyük bir tahsisatla Burûc valiliğini teklif etti. Teşekkür ettim. Fakat dönmek kararında olduğumu bildirdim. «Külliyen Gucarat'ı verseniz durmak muhâldir» dedim.

RAÇPUT TEHLİKESİ

Doğru karar verip vermemek endişesiyle o gece uykuya daldım. Rüyamda Hz. Ali'yi gördüm. «Havf çekme, Hazret-i Hak seninle biledir!» buyurdular. Müsterih olarak, inşirâh içinde uyandım. Vâkıayı levendlerime anlattım. Cümlesi sevindiler. Tekrar padişahın huzuruna varıp hareket için ruhsatını rica ettim. Sultan Süleyman Han Hazretleri'ne hürmetlerini söylememi isteyip izin verdi.

Şimale doğru yapacağımız seyahatte en büyük tehlike Raçputlar'dı. Hindû olan bu kavim, süvari ve gayetle muharip ve çapulcuydu. Bu taraflarda «bat» denen bir Hindû kastı vardı ki, gayetle itibarlı bir sınıftı. Hindû dininden olanlar, bu sınıfa hürmet ve riayete mecburdu. Raçput ülkelerinden geçen yolcular, bu bat'ların sayeşinde sağ salim yollarına devam edebilirlerdi. Batlar, muayyen bir para karşılığında yolculara ve kervanlara kılavuzluk ederlerdi. Raçputlar yolcuların veya kervanın yolunu kesse, bat'lar, hançerlerini çıkarıp göğüslerine dayarlar: «Biz kefil olmuşken kervana zarar ederseniz kendimizi helâk ederiz» derlerdi. Bir bat'ın ölümüne sebep olmak Hindûlar nazarında azîm günah olduğu için, Raçput atlıları çekilip giderlerdi. Hattâ Raçput çapulcularına söz geçiremeyen bir kaç bat, hakikaten intihar etmiş. Zira böyle yapmazlarsa bir daha zerrece itibarları kalmazmış. Bir bat'ın ölümüne sebebiyet veren Raçput, kadınları

Seydî - Ali Reis'in bir yıl kaldığı Delhi'de bir Türk sarayının içi.

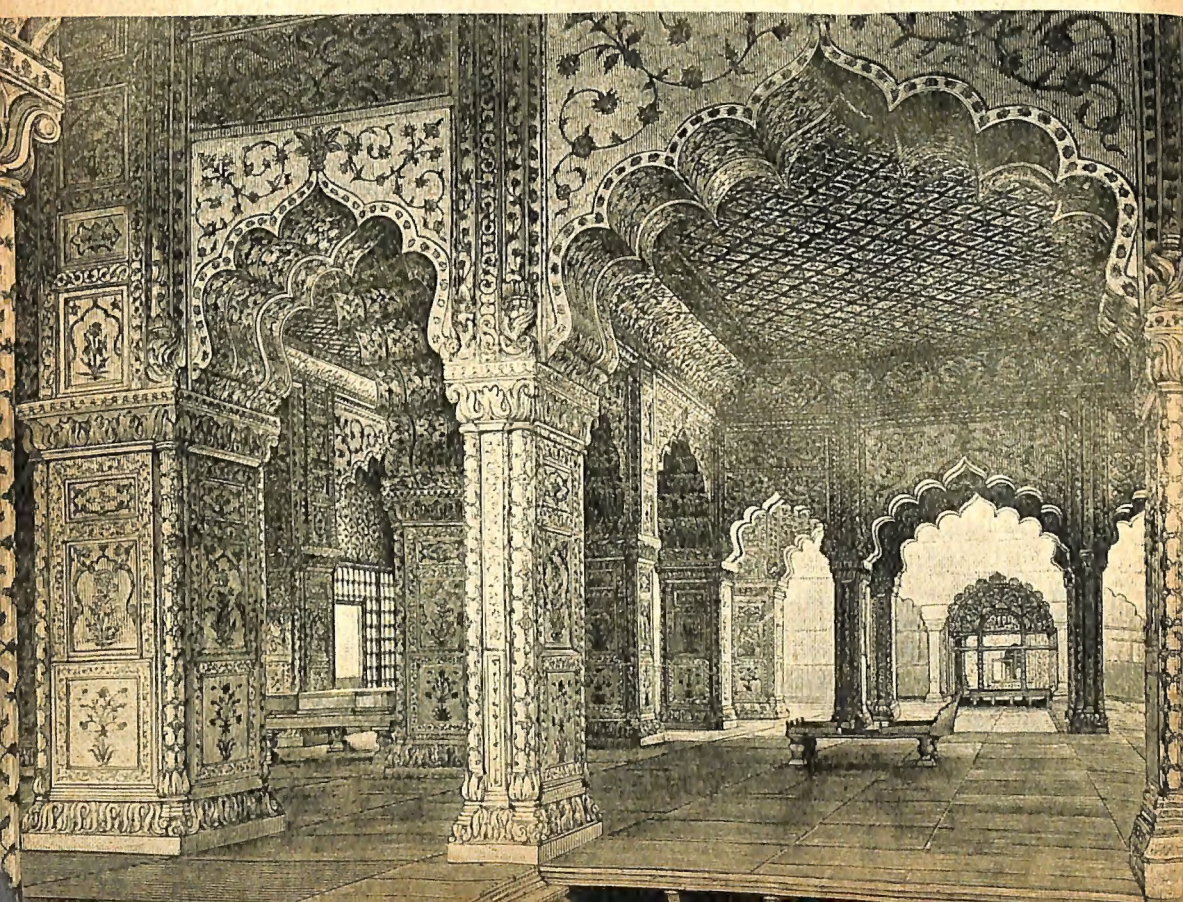

ve kızları dahil bütün ailesiyle beraber, Raçput beyleri tarafından yok edilirmiş.

Ben de yanıma iki tane bat aldım. 15 safer günü Ahmedâbâd'dan ayrıldım. Bu, kara yoluyla Anadolu'ya seyahatin ilk merhalesiydi. 5 günde Peten şehrine geldik. Şeyh Nizâm'ın türbesini ziyaret ettik. Peten'de Şîr Han ile Musa Han, Râdnapûr valisi Belûc Han'a karşı sefere hazırlanıyorlardı. Bizim de kendileriyle cenge gitmemizi teklif ettiler. «Biz kimseye muavenet için gelmedik, kendi yolumuza gideriz; elimizde padişahınızın fermânı vardır» deyip teklifini reddettim (3).

Peten'den çıktığımız beşinci günü Râdnapûr'a geldik. Mahmud Han ile görüştüm. O şehirde kalmamız için ısrar etti. Reddettim. Fakat büyük vaatlerle üç levendimi ayarttı ve hizmetine aldı. Rahat yolculuk edebilmemiz için elimize senetler verdi. Bir deve kervanı kiralayıp Raçputistan'ın kenarından geçtim. Burada Gucarat sultanlığının hududu bitiyordu. Hindistan'ın Sind ülkesine erişmek üzereydik.

VİLÂYET-İ SİND'DE VÂKI' OLAN SERGÜZEŞTİ BEYÂN EDER

Râdnapûr'dan rebîülevvel'in ilk günü ayrılmıştık. Aynı ayın 10. günü Pârger şehrine geldik. Refakatimizdeki iki bat'ı azad edip yollamıştım. Burası bir Raçput şehriydi. Onun için emniyette değildik. Bir miktar hediye verip tehlikeyi atlattım. Hemen ertesi gün şehri terkettim. Ancak uzakta sayılarını bin kadar tahmin ettiğim bir Raçput atlı alayı vardı. Hemen develeri çökerttim. Derhal tüfek ateşi açtırdım. Hindû kâfiri tüfek bilmediği için korktu. Taarruza geçmekten vazgeçti. Levendlerimden birini gönderdim: «Biz ceng için gelmedik» dedirttim. Bir miktar bac verip yolumuza revân olduk. Çöl başlıyordu. On beş günde Tar Çölünü geçtik. Vânke şehrine vardık. Burası, Sind'in Raçput serhaddinde ilk şehriydi. Beş günde Cûna ve sonra Bağ-ı Feth şehirlerine geldik.

Sind ülkesi, Agra'da oturan Timoruğlu Hümâyûn Şah'a tâbidir. Ülkenin merkezi Tette şehridir. Valisi Muhammed İsa Bey Tarhan'dır. Ancak ülkenin bir kısmı, Mirza Mahmud Bey Kökeltaş'ın (4) elindeydi. Kökeltaş'ın merkezi Bekker şehriydi. Kökeltaş, İsa Bey Tarhan'dan önceki Sind valisi Şâh-Hüseyin Argun Bey'in adamıydı. Hüseyin Bey'le, İsa Bey'in arası açıktı. Biz Sind'e varır varmaz Hüseyin Bey beni davet etti. Rebîülâhır'ın ilk günü buluşup görüştük. Çok ikram etti. Hümâyun Şah'ın hizmetine girmemi, Şâh'a rica edip, Lâhûr eyaletini benim için isteyeceğini söyledi. Lûtfuna teşekkür ettim. Fakat Sultan Süleyman Han'ın hizmetinde olduğumu, kabul edemeyeceğimi bildirdim. Bunun üzerine Sultan Süleyman'a bir mektup yazıp İstanbul'a dönünce vermemi rica etti. Sind'in büyük şeyhlerinden Şeyh Abdülvehhâb'ı ziyaret edip görüştüm. Duasını aldım.

Şeyh Mîrek'in ve Şeyh Cemal'in kabirlerini de ziyaret ettim. İsa Bey Tarhan'la Hüseyin Bey Argun'un arasını bulup barıştırdım. Ancak bu arada Cemâziyelevvel'in onuncu günü ihtiyar Hüseyin Bey öldü. Halk, hatunu tarafından zehirlendiği rivayetine inandı.

Er isen avratâ inanma ahî
Avrat âl atdı enbiyâya dahi (5)

Hüseyin Bey, Argun hanedanının (6) son ferdiydi. Bir kızı vardı ki, Hümâyûn Şah'ın kardeşiyle evliydi. Oğlu yoktu. Mahmud Bey Kökeltaş, merhumun servetini üç müsavi kısma ayırdı. Birini dul hatununa, birini hocasına verdi; birini de İsa Bey'e gönderdi. Ben de önce Sind nehri üzerinden gemiyle, sonra karadan Tette'den Bekker'e gitmek istedim. Ancak Kökeltaş'la Tarhanlar arasında ceng vardı; yollar kapalıydı. İsa Bey Tarhan, Kökeltaş'ın üzerine 10.000 asker ve 80 pâre gemi göndermişti. Bu vaziyette fazla gidemedim ve gerisin geriye dönmeyi evlâ gördüm. Başka bir yolu tecrübe ettim. Nihayet İsa Bey'i buldum ve kendisiyle görüştüm. Çok ikrâm etti. Kökeltaş'la cenge nihayet vermesini rica ettim. Sulh yapıldı. İsa Bey Tarhan dedi ki:

— Bir kaç gün burada misafirim olarak kalın. Oğlum Sâlih Bey'i bu yakınlarda Hümâyûn Şâh'a göndereceğim. Beraber gidersiniz.

---

(3) Burada Seydî-Ali Reis, Çağatay lehçesiyle yazdığı 5 beyitli bir gazeli dercetmiş. Bilgin amiralin Türkçe'nin Osmanlı (Türkiye) lehçesinden sonra gelen en mühim lehçesi olan Çağatay şivesini de çok iyi bildiğini ileride göreceğiz. Hindistan Türkleri, Orta Asya'dan geldikleri için, bu lehçe ile konuşurlardı. Ancak Hindistan'da, Anadolu'dan gelmiş ve yüksek mevkiler işgal eden bir kaç bin Osmanlı Türkü de vardı.

(4) «Gönüldaş» kelimesinin Çağatay Türkçesi'ndeki telâffuzu.

(5) Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî Çelebi'nin Yûsuf-u Züleyhâ'sından.

(6) Argunlar, İlhanlılar'ın bir dalıdır. Şâh-Hüseyin Argun Bey, Cengiz'in 22. ve Olcaytu İlhan'ın 17. kuşaktan torunudur. Argunlar, Timuroğulları'na tâbi olarak 47 yıl Kandehâr'da ve 77 yıl Sind'de hüküm sürmüşlerdir.

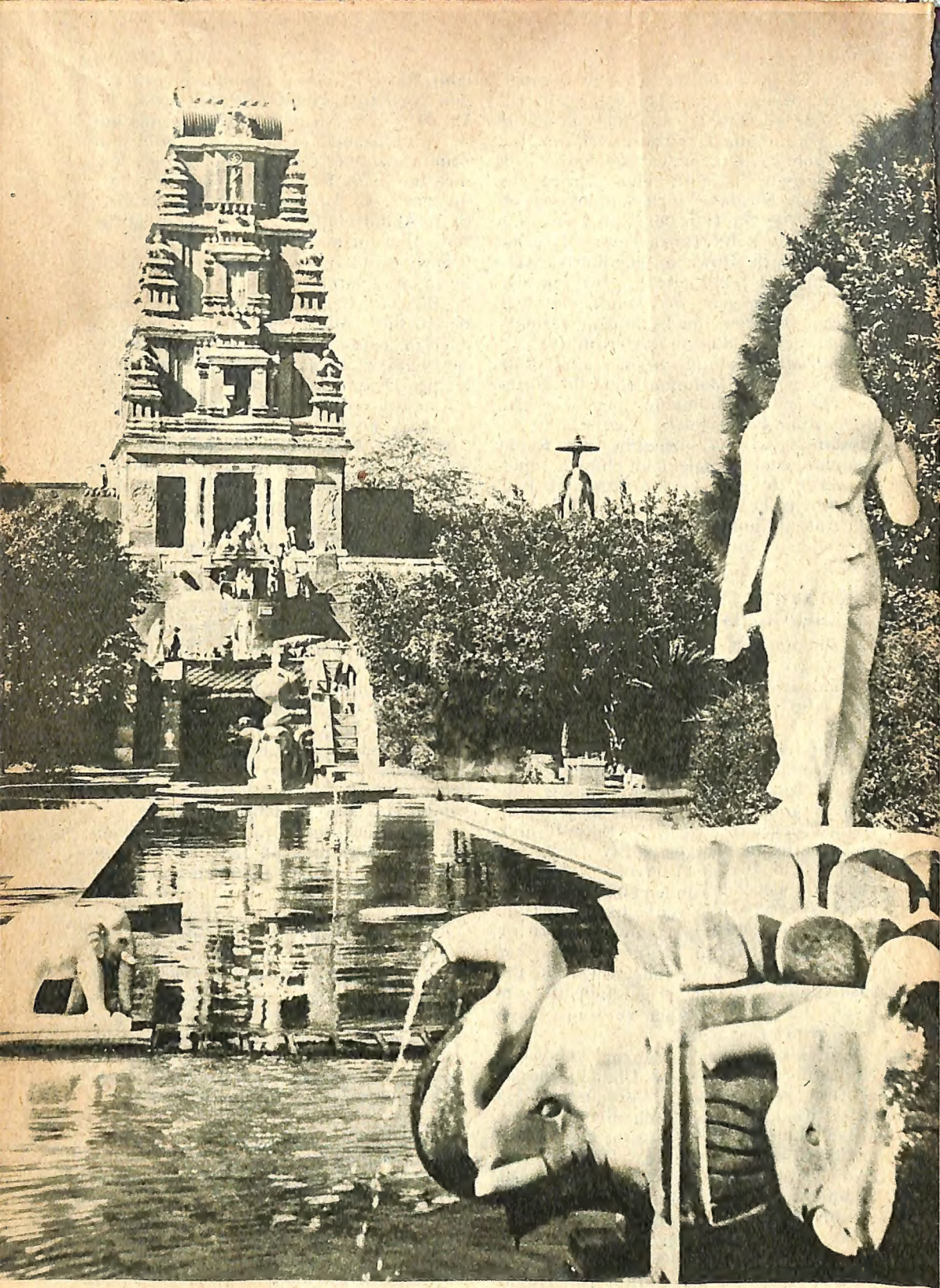

Delhi'de bir Brahman tapınağı.

Kabul etmedim. Hemen hareket etmek istediğimi söyledim. Zira İsa Bey, Mahmud Bey'in hizmetine girerim diye korkuyor, diğer taraftan da beni razı edip hizmetine almak istiyordu. Agra'ya gideceğimi ve sadakatini Hümâyûn Şâh'a bildireceğimi söyleyince, bana yedi pâre nehir gemisi tahsis etti. Sultan Süleyman Han Hazretleri'ne sunulmak üzere bir de nâme verdi. Bu minvâl üzere yola koyulduk.

Sind nehri üzerinden şimale doğru ilerlemeye başladık. Vahşî bir nehirdi. Kıyılarında parslar dolaşıyordu. Seyâvân - Pâtrî - Dübele yoluyla Bekker'e vardık. Mahmud Kökeltaş ve merhum Hüseyin Bey'in veziri Molla Yârî ile görüştüm. Mahmud Bey de Hümâyûn Şâh'a sadakatini bildirmemi rica etti. Bir kaç gün kaldım. Mahmud Bey'in ziyafetlerinde bulundum. Çağatay lehçesiyle iki gazel yazıp Mahmud Bey'e verdim, gayetle zevk buldu (7). Şah - Hüseyin'in ölümü için de bir tarih kıt'ası söyledim. Mahmud Bey Kökeltaş'tan da Sultan Süleyman için bir nâme alıp veda ettim. Giderken bana dedi ki:

— Hemen şimale gitmeyiniz. Kandehâr yolunda Özbek emîrlerinden Haydar Sultan oğlu Bahâdır Sultan nice bin adamıyla yolları kesmiştir. Şimdiki halde ol câ nibe gidilmez. Size bir miktar adam koşup Lâhûr yoluna gönderelim.

KORKUNÇ ÇÖL!

Bu minvâl üzre bir ay Bekker'de kalmıştık. Hareketimden önce vâlidemi rüyamda gördüm. Bana «Hazret-i Fâtıma'yı düşümde gördüm; senin sıhhatle gelmeni bana müjde kıldı» dedi. Yolculuğumuz rahat başladı. Mahmud Kökeltaş bana bir yahşı at, bir katar deve, bir çadır, bir şâmyâne yani sâyebân ve yol harçlığı vermişti. Yanımıza da 250 nefer süvari koşmuştu ki, yolda başımız belâya girmesin. Hümâyûn Padişah'a yazdığı nâme de bendeydi. Böylece şâbânın ortasında yola koyulduk. Sultanpur yoluyla beş günde Mav kalesine geldik. Cengelistandan geçerek yolu kısaltmak mümkündü ama, cengeller içinde vahşî bir Hindû kavmi olan Cetler vardı. Çöl yolunu tercih ettik. Fakat suyumuz bitti. Kuyulara vardıksa da, hepsi kuruydu. Sam yeli de esiyordu. Bazı adamlar samdan ve susuzluktan ölüm hâline vardılar. Bunun üzerine çöl yolundan vazgeçtim. Gerisin geri dönüp çölden çıktık. Gayet belâlı bir çöldü. Serçe büyüklüğünde karıncalar geziyordu. Mav kalesine avdet ettik. Ancak yanımdaki 250 Sindli asker, cengellerden geçmeye korkuyorlardı. Kendilerine müessir söz söyledim. Yanımızda tüfek olduğunu, Hindûlar'ın tüfek ateşine karşı koyamıyacaklarını anlattım. Bin belâ ile cengelistandan geçmeye razı oldular. 10 günde cengelleri geçtik. Uç şehrine geldik. Şeyh İbrahim ile konuştum. Seyh Cemâlî ve Şeyh Celâlî'nin makamlarını ziyaret ettim. Mübarek ramazanın ilk günü şehirden ayrıldım.

Sind ülkesini bitirip Pencâb'a yaklaşırken, 250 Sindli'ye ruhsat verdim. Gene levendlerimle başbaşa kaldım. Ardarda bir çok ırmakları sal üzerinde geçtik. Bir yerde 500 kadar Cet'e tesadüf ettik. Tüfek ateşi açınca havf edip çekildiler. Ramazan'ın 15. günü Multân şehrine vardık.

DİYÂR-I HİNDÛSTÂN'DA VÂKI OLAN SERGÜZEŞTİ BEYÂN EDER

Multân'da ,Şeyh Bahâüddin Zekerîya Şeyh Rüknüddin, Şeyh Sadrüddin'in makamlarını ziyaret ettim. Şeyh Muhammed Râcû ile görüşüp duasını aldım. Multân beylerbeyisi Mirza Hasan'ın sarayına gittim. Kendisiyle görüştüm. İznini aldım. Şimâl-i şarkîye doğru Lâhûr yolunu tuttum. Lâhûr'da Şeyh Hâmid'le görüştüm. Şevvâl'in başıydı. Şehirde bir ay kadar kaldım. Ahval karışıktı. Eskiden bu taraflara hâkim olan Afganlar'la onların yerine geçen Türkler arasında rekabet vardı; zaman zaman ceng ediyorlardı.

Sultanpur yoluyla Fîrûzşâh'a geldim. Lâhûr - Delhi yolunu 20 günde aldım. Zulkaade ayı sonunda Delhi'ye vardım. Delhi, eskiden beri Hindistan'ın taht şehriydi. Ancak Hümâyûn Şah ve babası Bâbur Şah çok defa daha cenupta Agra şehrinde oturuyorlardı. Ben geldiğimde Hümâyûn Padişalı, Delhi'deydi. Gelişim derhal kendisine bildirilmiş. Büyük bir merasimle karşılandım. Böyle bir şeyi ümid etmiyordum. Hümâyûn Şah, beni Sultan Süleyman Han Hazretleri'nin elçisi addediyordu. Binlerce asker, 400 fil, birçok mirza ve emîr, başta sadrâzam olmak üzere beni karşıladılar. Altıma süslü bir at çekip sırtıma üstüste iki hıl'at geçirdiler. O akşam Sadrâzam'ın (8) büyük ziyafetinde bulundum. Bir çok hediyeler aldım. Birkaç gün sonra Hümâyûn Şâh'ın (9) huzuruna çıktım.

---

(7) Beşer beyitli bu iki gazeli Seydî - Ali, eserine dercetmiştir.

(8) Büyük asker ve devlet adamı Bayram Han Karakoyunlu ki, Türkçe şiir divanıyla aynı zamanda mühim bir şair sayılır.

(9) Timur'un 6. kuşaktan torunu ve Bâbur Şâh'ın oğludur.

Hümâyûn Padişah beni uzun müddet alakoydu. Kendisine Çağatay Türkçesi ile yazdığım 3 beyitli bir tarih kıt'ası ile beşer beyitli iki gazel sundum (10). Kendisi de şairdi (11). Gayetle hazzetti. Seyahat için ruhsat talep ettim. Rıza göstermedi. Hârçe pergenesinin gelirini bana tahsis etti. Levendlerimden her birine yılda 100.000 akça gelirli tımarlar verdi (12).

Bu ihsanları kabul etmeye mecbur oldum. Hiç olmazsa bir yıl kalmaklığım için o kadar ısrar etti ki, reddedemezdim. Dedim ki:

— Saâdetlü Padişah'ın emr-i şerîfi ile deryâya çıkıp küffâr-ı hâksâr ile ceng edip ve tûfân ile diyâr-ı Hind'e düşüp benim der-i devlete varmam lâzımdır ki, küffâr-ı hâksârın ahvâli Devletlû Padişah'a mâlûm olsun. Mercûdur ki Vilâyet-i Gucarât küffâr elinden halâs ola! Hümâyûn Şah:

— Padişah Hazretleri'ne elçi irsâl edip senin özrün arz olunur, şeklinde cevap verdi.

— Bunu ihtiyâr etmek ihtimal değildir; zira ankastin bu vilâyete gelip elçi göndertmiş olurum.

— Bir yıl dahi bunda bizimle ol! Zaten üç ay yağmur vaktidir. Yollar geçilmek mümkün değildir.

Öyle oldu. Delhi'de kaldım. Padişahla edebî ve ilmî bir çok mübahasede bulundum. Riyaziye ve heyete de meraklıydı. Bu mevzularda görüştük. Bir çok şiir söyledim. Sind'den getirdiğim nâmeleri sundum. Ora ahvali hakkında şifahen de malûmat arzettim. Ayrıca şahsen, Sind'in bir kısmını elinde tutan Mahmud Bey Kökeltaş'tan iltifatını esirgememesini rica ettim. Hümâyûn Şah, Mahmud Bey'in valiliğini tanıdığına dair perçe vurulmuş bir nâme gönderdi. Gerek Mahmud Beyden, gerek veziri Molla yârî'den aldığım teşekkür mektuplarından, tavassutumun çok makbule geçmiş olduğunu anladım (13).

EN BÜYÜK PADİŞAH: SULTAN SÜLEYMAN

Hümâyûn Şâh'a Çağatayca yazılmış bir gazel daha sundum. Türlü istihsanlar etti. Bana «İkinci Mîr Ali Şîr Nevâî» diye hitap bupurup iltifatlar eyledi. Bunun üzerine iki gazel daha sundum (14). Hep «Kâtibî» mahlâsını kullanıyordum. Az zamanda şair olduğum duyuldu. Bir kat daha itibar kazandım. Devletin büyükleri davet eder, ziyaretime gelirlerdi. Hümâyûn Şâh'ın yakınlarından Abdurrahman Bey adlı şair bir genç vardı. Onunla karşılıklı şiir söylerdik. Bu münasebetle iki Çağatayca gazel daha yazdım (14).

Hümâyûn Şâh ile görüşmediğim hemen hiç bir gün yoktu. Bir gün Şah, çetin bir sual sordu:

— Hindistan mı büyüktür, Vilâyet-i Rûm mu?

— Padişahım, «Rûm» dan maksat yalnız Anadolu ise, Hindistan çok daha büyüktür. Amma maksadınız Sultân-ı Rûm olan Süleyman Han Hazretleri'nin bütün ülkeleri ise, Hindistan bu ülkelerin onda birinden küçüktür.

— Maksadım padişahına tâbi olan cümle memleketlerdir.

— Padişahıma ait olan ülkelere hiç bir devirde hiç bir hükümdar sahib olamamıştır. İskender'in devleti bile daha küçüktü. Zaten İskender'in devleti, kendi fütuhatıdır. Bilirsiniz ki çok genç yaşta ölmüştür. O kadar kısa seneler içinde zaten dünyanın her tarafına gidemezdi. Zira arzın tûlü 180 derece ve hatt-ı üstüvâdan arzı 66 derecedir. Mesahası dört bin kere 668,670 fersahtır. Bir tek kişinin bütün rub'-ı meskûna hâkim olması muhaldir. Onun için İskender'in dünyayı ele geçirdiği bir efsaneden ibarettir.

— Padişahının yedi ıklimde de toprakları var mıdır?

— Belî sultanım, vardır. Birinci ıklimden Yemen'e, ikinciden Mekke'ye, üçüncü'den Mısır'a, dördüncüden Haleb'e, beşinci'den İstanbul'a, altıncıdan Kırım'a, yedinciden Budin'e, hâkimdir (15). Yedi iklimin her birinde padişahımın beylerbeyileri ve kadıları vardır. Mekke ve Medine Sultanı (16) sıfatıyla padişahımın adı, hâkimiyeti altında bulunmayan memleketlerde bile hutbelerde anılır. Çin Müslümanları cuma namazı hutbesini Sultan Süleyman'ın adına okurlar. Çin Fağfuru bile, cihan'ın en büyük hükümdarının Sultan Süleyman olduğunu bilir.

---

(10) Bu şiirler esere dercedilmiştir.

(11) Türkçe şiir divanı vardır.

(12) Sayıları bir kaç yüz bin, en iyimser tahminle bir milyonu geçmiyen bir Türk kitlesi, yüz milyonluk Hindistan kıt'asını IX. yüzyıldan beri ellerinde tutuyorlardı. Orta Asya'dan ve arada bir Anadolu'dan gelen Türkler'e çok büyük ihtiyaç vardı.

(13) Burada Seydî - Ali Reis, Çağatay Türkçesi ile yazılmış her iki mektubun suretini dercetmiştir.

(14) Bütün bu gazeller esere dercedilmiştir.

(15) O zamanın coğrafyasında dünya, güneyden kuzeye doğru «ıklim» denen 7 kuşağa ayrılırdı.

(16) Halife.

— Kırım ülkesi Sultan Süleyman'ın mıdır?

— Belî padişahım, onundur. Kırım Han'ına saltanatı saâdetlú padişah verir.

— Kırım Hanı'nı hutbe sahibi hükümdar diye bilirdim.

— Padişahım, Sultan Süleyman'ın Kırım Hanı gibi sâhib-i hutbe ve sâhib-i sikke nice hükümdar kulları vardır.

Hümâyûn Şah, padişahım hakkındaki bu sözlerime kızmadı (17); bilâkis padişahıma bağlılığımı beğendi ve Sultan Süleyman'a dualar etti. Bir gün kendisiyle Delhi'yi geziyorduk. Şeyh Kutbüddin Pîr-i Delhi, Şeyh Nizâm Velî, Şeyh Ferîd ve Mîr Husrev Dehlevî'nin makamlarını ziyaret ettik. Emîr Husrev'in mezarı başında Hümâyûn Şah'la şiir bahsine daldık. Emîr Husrev, en büyük şairlerdendi. Birçok şiirini padişahla karşılıklı okuduk ve onun şiirlerine benzetilerek söylenmiş beyitleri andık. Ben de o anda irticalen Husrev'in bir matla'ına nazîre şeklinde Farsça bir beyit söyledim. Gerçi Husrev'in bir matla'ına nazîre söylemek benim için küstahlık sayılabilirdi. Ancak, beyit, hemen içime doğmuştu ve şüphesiz büyük şairin ruhaniyetinin verdiği ilhamın eseriydi. Hümâyûn Şah da beğendi.

---

(17) Hümâyûn Şah, Osmanlı ve Safevî hükümdarlarından sonra dünyanın üçüncü büyük devlet başkanıydı.

Seydî - Ali Reis'in kara seyahati sırasında sık sık temasta bulunduğu Hindûlar'dan bir tip.

«Sind nehri vahşi bir nehirdi...»

Böylece aylar geçti. Padişah sohbetiyle gerçi hoş günler yaşıyordum. Ama aklım memleketimdeydi. Hümâyûn Şah'a doğrudan doğruya gitmek istediğimi bildiremedim. O derece iltifat ediyordu ki, ayıp olurdu. Yakınlarından Şâhin Bey'e padişahtan gitmem için izin istemesi hakkında tavassutunu rica ettim. Vatan hasretini dile getiren iki Çağatayca gazel de yazıp padişaha gönderdim. Hümâyûn Şah, gazellerden maksadımı anladı. Fakat hemen izin vermedi. Çok rica ettiysem de daha bir müddet kalmamı istedi. Nihayet bir gün iki Çağatayca gazel daha yazıp padişaha takdim ettim ve vatan hasretinin son dereceyi bulduğunu anlatmaya çalıştım.

HÜMÂYÛN ŞAH'IN ÖLÜMÜ

Hümâyûn Şah, halime merhamet ve şefkat etti. Ruhsat, inâyet eyledi. At, hıl'at ve elime bir ferman verdi. Harekete hazırlanıyordum ki, cuma günü akşam namazı vaktinde veda etmek için huzurlarına çıktım. Ezan okunmaya başlayınca, âdetleri üzere hürmeten diz çöküp zemine oturdular. Sonra bir kitap bulmak için kütüphanelerinin merdivenlerine çıkarlarken başları döndü, merdivenden düştüler. Mübarek başları yaralandı ve kol kemikleri kırıldı. Âlem biribirine girdi. Haber hızla şehre ve memlekete yayıldı. İleri gelenler «padişah elhamdülillah hoş-hâldir» diye tebliğ neşrettilerse de tesiri olmadı. Fakirlere sadakalar dağıtıldı. Ancak kazanın üçüncü günü Hümâyûn Şah, dâr-ı fenâ'dan dâr-ı bakaa'ya intikal buyurdular (18).

Veliahd olan Ekber Mirza, Sadrâzam Bayram Han'la beraber Delhi dışında bulunuyordu. Saraydan Eşik Ağası hemen

(18) 26 Ocak 1556. Babası Bâbur gibi 48 yaşında ölmüştür.

yola çıkarıldı. Delhi Sarayı'nda büyük telâş oldu. Herkes «ahvâlimiz nice olur?» diyordu. Zira Ekber Şah, henüz çocuktu. Hümâyûn Şâh'ın ölümü henüz ilân edilmemişti. İleri gelenlere dedim ki:

— Merhum ve mağfur Sultan Selim Han aleyhi'r'rahmeti ve'l-gufrân Hazretleri irtihâl ettikte marhum vezîr-i âzam Pîrî Paşa envâ-i tedbirler edip padişahın vefatını halka duyurmadı. Sultan Süleyman gelinceye kadar halk vaziyete âgâh olmadı. Siz dahi bir tedarik edin ki, Hümâyûn Şâh'ın oğluna haber varıncaya kadar kimse ahvâle vâkıf olmıya!

Dediğim gibi yaptılar. Padişah hayattaymış gibi divan şöleni tertip edildi. Emîrlere hassa ölüşü dağıtıldı. Âdet üzre mansıblar tevcih edildi. «Padişah Çâr-Bâğ'a gider!» deyü at hazırlandı. Sonra «havâ hoş olmadı» denilip gûyâ padişah gitmekten vazgeçti. Ertesi gün halka «görünüş'tür» diye ilân edildi. Gûyâ Hümâyûn Şah divan yapacaktı. Müneccimler «sâat-i hûb değildir!» deyip görünüşü tehir ettiler (19). Ancak asker sabırsızlanıyor ve tereddüt ediyordu. Sarayda Hümâyûn Şâh'a benzer bir Molla Bîkesî vardı. Ama boyu biraz kısaydı. Onu padişah gibi giydirip tahta oturttular. Yüzünü gözünü de biraz sardılar, «padişah yaralanmıştır» dediler. Taht, nehre karşıydı. Halk, akın akın nehrin ötesinden geçip padişahı taht üzre gördü. Mehter vuruldu. Tabibe, gûya padişahı tedavi ettiği için hıl'at giydirildi.

Ertesi gün, sarayda ileri gelenlere veda ettim. Rebîülevvelin ortasında Delhi'den Lâhûr'a geldim. Panipat yoluyla Kurnâl'e vardım. Geçtiğim her yerde soranlara: «Padişah sağdır» diyordum. Serhind - Maçura - Bâcvâre yoluyla Sultanpur'a vardım. Nehri geçtim. Rebîülâhır'ın evvelinde (20) tekrar Lâhûr'a döndüm. Zira Celâleddin Ekber Mirza, Lâhûr yakınlarında padişah ilân olunmuştu. Lâhûr beylerbeyisi hareketimi önledi; «padişahtan emir geldi, bir ferd Kandehâr'a gidemez!» dedi.

EKBER ŞAH'IN HUZURUNDA

Ekber Şâh'ın Sadrâzam Bayram Han'la beraber bulunduğunu Mânkût kalesine gidip huzura çıktım. Genç padişahı tebrik ettim. Bayram Han: «Fetret zamanıdır, bir kaç gün burada bizimle kalın; isterseniz büsbütün kalın, Hindistan'ın hangi vilâyetini isterseniz size vereyim» dedi. Gene yoldan alıkonulmak ihtimaliyle korktum. Merhum Hümâyûn Şâh'ın, hareketime izin veren fermânını çıkarıp gösterdim. Bir Çağatayca gazelle bir kıt'a yazıp Bayram Han'a sundum; hâlimi arzettim. Ekber Şâh'ın huzuruna da çıktım. Babasının fermânını görünce hareketime rıza gösterdi. Lâhûr'a geldim.

Rebîülâhır ortasında Lâhûr'dan hareket ettim. Nihayet Sind nehrini de geçip Pencâb'tan çıktık.

Gelecek sayımızda :

TÜRKİSTAN TOPRAKLARI

---

(19) Hindistan Timuroğulları'nın divanda halka ve ileri gelenlere görünmesine «görünüş» denir.

(20) 13 şubat 1556.

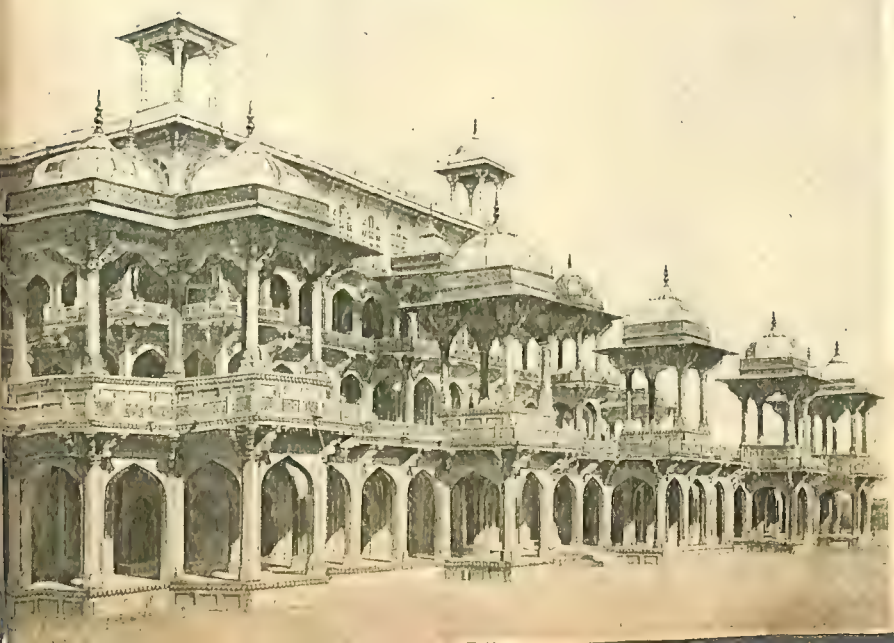

Ekber Şahın Türbesi

16 Yıl Sonra Türk Askerinin Kore'den Çekilmesi Dolayısiyle

En kötü şartlar içinde Kore'de savaşan Mehmetcik azmi ve kahramanlığı sayesinde, düşmana dehşet salmıştı.

Fotoğraflar: Semiha ES

MEHMETÇİK UZAK DOĞU'DA

Yazan: HİKMET FERİDUN ES

Dünyanın bir ucunda 16 yıl kaldıktan sonra artık tamamen yurda döndüler. Şimdi Kore, annelerinin dilinde onların kahramanlıkları bir masal halinde çocuklara anlatılıyor. Ve Kore'de birçok dağlar, nehirler Türk şehitlerinin isimlerini taşıyor. Mehmetciğin dönüşü ile Türk tarihindeki Kore faslı kapanmış oluyor. Onun, şehitler bıraktığı topraklarda geçen 16 senesine bir göz atmayı faydalı buluyoruz.

16 YIL Uzak Doğu'da kaldıktan sonra Türk askeri Kore'den tamamen memlekete döndü. Şimdi okyanusların ardında ve binlerce kilometrenin ötesinde dövüştüğümüz talihimizi ve tarihimizi birleştirdiğimiz bu dost memlekette sadece küçük bir şeref kıtamız var. Bir de Pusan'da, beyaz ay-yıldızların altında yatan yüzlerce mezar... Sonra birçok isim, Mikdat Deresi, Sabahaddin Tepesi, Mustafa Çavuş Boğazı, Cevat Olhon Vadisi... Ve halkın dilinde Türklere ait şarkılar, destanlar!...

Kore'de, Birleşmiş Milletler siperlerinde dövüşen yalnız biz değildik. 15 milletin askeri dövüşüyordu. Bir kahramanlık olimpiyadı kurulmuş gibi idi. Fakat 15 millet arasında, Koreliler, Türk askerini sevdikleri gibi başka hiç kimseyi sevmemişlerdi. Nedense birdenbire iki tarafın kanları birbirlerine herkesten çok fazla kaynamıştı. Bu da sebepsiz değildi. Bu sevginin nedenleri asırların ötesinden, tarih sayfalarının içinden geliyordu.

Teago'ya geldiğimiz ilk hafta Koreli genç bir general bana:

— Siz Kore'nin gördüğü ilk Türkler değilsiniz... Biz Kore'de Cengiz'i gördük. Öteki büyük Türk kumandanlarını, Türk hanlarını gördük. Hem de onlar Asya'nın bir ucundan öteki ucuna kadar yaya veya at sırtında geldiler. Bugünkü gibi vasıtalarla değil... Harp akademisinde, harp tarihi okurken her zaman bize en büyük heyecanı veren bu bahislerdi. Bu sefer Kore tehlikeye girdiği zaman bir gün Türkler'in geleceğini bir kader değişikliği halinde düşünürdük. Türkler gelince Kore'nin kara talihi dönüverecek gibi geliyordu bize... Onun için zaten sizleri bekliyorduk...

«TÜRK ŞEHİTLERİNİN MUKADDES HATIRALARI!...»

Şimdi, aradan yıllar geçtikten sonra, genç generalin o zaman söylediği bu sözlerde ne kadar samimî olduğunu Kore Millî Meclis'in Türkiye'ye gönderdiği bir mesajdan öğreniyoruz. Mesajı, Kore Millî Meclisi, son Türk birliğinin, şehitler bıraktığı Kore topraklarına vedaı dolayısıyle göndermiştir. Çok dikkate değer olan bu mesajı, ne yazık ki gazetelerde görmediğimiz için, buraya hulâsa

Cephede kahramanca savaşarak şehit olan bir Mehmetcik, arkadaşlarının omuzları üstünde, Türk bayrağına sarılı, Turan Şehitliği'ne götürülürken.

etmeyi enteresan bulduk. Bakınız mesajda Koreliler ne diyorlar:

«Biz Koreliler, istilâya uğradığımız zaman kahraman Türk birliği topraklarımıza gelip hürriyet ve adalet uğrunda canlarını feda etmişler, çetin savaşlarda dökmüş oldukları mukaddes kanlarla dünya milletlerinin hayranlıklarını kazanmışlardır.

«Kore Harbi esnasında, vatanımızda hürriyet ve barışın temini bakımından, Türk milletinin kahraman ordusunun bir parçasını Kore'ye göndermekte bir an tereddüt etmemesi, hürriyetsever her memleket tarafından, her zaman takdirle yadedilecektir. Bu asil jest, Kore tarihine altın harflerle kaydedilmiş olup, tarafımızdan ebediyen unutulmayacaktır.

«Şanlı Türk ordusunun, kanları pahasına bizlere hediye ettiği sulh ve hürriyeti, en mukaddes emanet olarak, gelecek genç Kore nesillerine intikal ettirmek, en büyük gayemizdir.

«Silâh ve kan kardeşlerimizin topraklarımıza veda ederken, genç yaşta hayatlarını feda etmekten çekinmeyen kahraman Türk şehitlerinin mukaddes hatıraları önünde hürmetle eğiliyoruz.»

Bu suretle Uzak Doğu'da yakın bir dost bırakarak Türk tarihindeki Kore faslı böylece kapanıyordu.

Şimdi 15 milletin iştiraki ile yukarıda söylediğimiz gibi bir kahramanlık olimpiyadı halinde geçen bu 16 yılın küçük bir muhasebesini yapmak her halde faydalı olur.

KORE SAVAŞININ İÇYÜZÜ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kore'nin kaderi aynen Almanya'nınkine benzemişti. Hiroşima'ya atom bombası atıldıktan hemen iki gün sonra Ruslar, Japonlar'a savaş ilân etmişlerdi. Japon kuvvetleri çekilmeye başlayınca da Kore'nin işgali için Ruslar'la Amerikalılar kendi aralarında müşterek bir program yapmışlardı. 38'inci paralelin güneyindeki Kore topraklarını Amerikalılar işgal edecekler, buradaki Japon kuvvetlerini teslim alacaklardı. 38'inci paralelin yukarısındaki kuvvetler ise Yalu Nehri'ne kadar Ruslar tarafından teslim alınacaktı.

Böyle de yapıldı. Bir müddet sonra bütün Kore'de seçim yapılacak, iki tarafın hakikî temsilcileri bir millî meclis kuracaklardı. Bu seçimin tarafsız olması için de dokuz milletin üyeliğinde bir komisyon kuruldu. Fakat 1948 senesi mayısının onuncu günü yapılan serbest seçimler ne yazık ki yalnız güneye münhasır kaldı. Bir,

iki ay sonra da, 15 ağustos 1948 de Kore Cumhuriyeti resmen ilân edildi. Amerikalılar işgal kuvvetlerini çekmeye başladılar. Kore'de topu topu 500 kişilik bir Amerikan mütehassıs kuvveti kalmıştı. Tam bu sırada aynı senenin son ayı Ruslar kuzeyde Demokratik Kore Halk Cumhuriyeti ilân ettiler.

İki sene de böyle geçti. 1950 temmuzunun 25'inci günü kuzeyliler anî bir atakla 38'inci paraleli geçtiler ve güneyi istilâya başladılar. Komünist taarruzu Uzak Doğu zamanı ile 25 temmuzda yapılmıştı. Gene aynı gün, yani 25 temmuzda, fakat Birleşik Amerika saati ile, öğleden sonra, Birleşmiş Milletler en acele toplantısına çağrılıyordu. Bütün milletler gelmişlerdi. Sadece Ruslar eksikti. Birleşmiş Milletler, Kore'ye müdahale kararı aldıktan biraz sonra bu işin askerî hareketinin başına General Douglas Mac Arthur getirildi.

Kuzey kuvvetleri, hemen yetişen Birleşmiş Milletlerin karşısında geri çekilmeye mecbur oldu.

İKİ CANA KARŞI BİR KELİME: YASAK!

Biz Kore'ye vardığımız zaman henüz yaz bitiyor ve güzel bir sonbahar başlıyordu. Bütün cephelerde büyük bir durgunluk, yalancı bir sükûnet vardı. Nerede ise Kore isminin manasına, bu toprakların sahiden «Sabah sükûneti diyarı» olduğuna inanışımız gelecekti.

Muharebeye girmeden kısa bir eğitim yapmak için bizi Taego şehrine kampa almışlardı. Çocukların bayağı canı sıkılmış görünüyordu:

— Biz buraya dövüşmeye geldik!... Turist değiliz ki... diyorlardı. Taego sokaklarından yeni çıkardıkları bir şarkıyı söyleyerek geçiyorlardı:

«Bir kurşun atmadan
Harp geldi, geçti...»

Bereket versin ki vaktiyle çok güneylere kadar inmiş olan Kuzeyli kuvvetlerin gerillaları etrafımızda fıkır fıkır kaynaşıyordu. Her gece bir yeri basıyorlardı. Hattâ iki Amerikalı subayı uyku tulumlarının içinde yakalayıp dağa kaldırmışlardı. Fakat en azılıları bile Türkler'in bulundukları yerlere yaklaşamıyorlardı. İki kere yaklaşmaya teşebbüs etmişler, iki can bırakmışlar, bunun yerine de bir tek Türkçe kelime öğrenmişlerdi: Yasak!... İki cana karşı bir kelime!...

Gündüzleri âdeta ilkbahara benzeyen günlerden sonra,, korkunç soğuk geceler âdeta Sibirya'yı andırıyordu. bizimle bera-

Mehmetcik Kore'de kendisine yakın dostlar bulmuştu. İşte Hoo Çenk (Hatçe) teyzenin çubuğunu yakan bir Türk eri.

Düşmanın topçu ateşiyle yanan bir köye Türk birlikleri taarruz ediyor (solda). Ateş hattında Türk doktoru iki yaşındaki Koreli bir yavrunun yarasını sarıyor (sağda.)

ber Kore'ye gelen Siyam ve Habeş askerleri soğuktan mahvoluyorlardı.

Bu sıcak memleket çocuklarından bir kısmı memleketine dönmeye mecbur olmuştu. Soğuk, Mehmetciğe vız geliyordu.

Fakat birdenbire etrafımızdaki yalancı sükûnet kayboldu ve ondan sonra bizim için hareketli bir hayat başladı. Hâdiseler şöyle inkişaf etti:

7 ekim, Birleşmiş Milletler'in kuvvetleri 38'inci paraleli aştı; Kuzey'e doğru ilerlemeye başladı. 19 ekim günü Birleşmiş Milletler kuvvetleri Kuzey Kore'nin hükümet merkezi Pyongyang'ı işgal ettiler. 25 ekimde Çin kuvvetlerini harpte ve karşımızda bulduk.

Dünyanın en mükemmel gizli teşkilâtının bize verdiği haberlerle içinde bulunduğumuz vaziyet birbirine hiç uymuyordu. Gizli teşkilât: «Karşınızda 100 000 kişilik bir Çin ordusu var. Her zaman taarruza uğramanız kabildir.» diyordu. Fakat bu 100 000 kişilik ordudan eser görünmüyordu.

Nihayet 21 kasım günü Birleşmiş Milletler'in kuvvetleri Yalu Nehri kıyılarına dayandılar. Karşımız, Mançurya toprakları!.. Herkeste bir merak: Acaba Yalu'ya geldikten sonra Mançurya'ya geçecek miyiz? Yoksa Mac Arthur buralarda duracak mı?

Mac Arthur hiç değilse Yalu kenarında düşmanı iyice sindirmek istiyordu. Netekim bir cuma sabahı, 24 kasım günü General Mc Arthur Birleşmiş Milletler kuvvetlerine umumî taarruz emrini verdi. Savaşı bitirmek istiyordu.

DAĞLAR İÇİN SAVAŞ

Birleşmiş Milletler kuvvetleri iki büyük kumandaya ayrılmıştı. Bu iki büyük kuvvetin cephelerini yüksek dağlar ayırıyordu. Zaten Kore muharebelerinin bir ismi de «Dağlar İçin Savaş», «Dağlar Muharebesi» dir. Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin mühim bir kısmı General Walker'in sekizinci ordusuna bağlı idi. Bunların başında İngilizlerin 27'inci Commonwealth tugayı, 29'uncu müstakil piyade tugayı, birinci güney Kore tümeni, 24'üncü ve 25'inci tümen, bir Filipin ve bir Siyam alayı bulunuyordu. General Edward M. Almond'un emrindeki öteki kuvvetler ise Kore'nin Doğu kısmında bulunuyordu. Biz Walker kuvvetlerine bağlı idik. Ve taarruz emriyle birlikte hemen kuzeye doğru ilerlemeye başlamıştık. Birleşmiş Milletler'in taarruzu 24 kasımdan 26 kasım'a kadar sürdü.

Çinliler evvelâ çekildiler. Yalu kenarına kadar!... Yalu'dan başka, arazi itibarıyle, bundan sonra Mançurya ile Kore

Türk subayları bütün Kore'de en fazla nişan alan kahramanlardı. İşte göğüslerinde gümüş yıldız nişanlarıyle beş Türk subayı. (Ortada şehit tabur kumandanı Bnb. Mithat Uluer).

arasında çok dar geçitler veren dağlar vardı. Bu dar geçitlerin en mühimmi Tokchon yolu idi. Manevra kabiliyeti sıfır olan berbat dapdaracık, uçurumlarla dolu bir yol.

İşte bu yolun başında Çinliler 26 kasımda bütün kuvvetleri ile gayet şiddetli bir karşı hücuma geçtiler ve önlerindekileri birkaç saat içinde silip süpürdüler. General Walker derhal Çinliler'i Türk kuvvetlerinin karşılaması emrini verdi. Karşımızda düşmanın hemen hemen bütün toplu kuvveti vardı. 26 kasımda dört Çin ordusu hep birden taarruza geçmişti.

Kunuri'ye böyle son derecede güç bir vaziyette giren Türkler Çin kuvvetleri karşısında 26, 27, 28 kasım günleri çözülmüş olsaydılar. Kore harplerinin talihi pek başka olacaktı. Belki Çinliler, Pusan'a kadar inebileceklerdi. Daracık Tokchon yolunda muharebeyi kabul etmeyen Türk Generali, kuvvetlerini Kunuri'ye almıştı. Burada âdeta diş dişe döğüşüldü; ve bütün Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin çekilmesini sağladılar.

TÜRK SÜNGÜSÜ

Bu muharebeden sonra bize Silver Star kahramanlık nişanlarını takmaya tugayımıza gelen sekizinci ordu kumandanı General Walker, kucağında bir sürü kutu ile ayakta duran yaverinin önünde şunları söylüyordu:

— Silver Star nişanının tarihinde bugün ehemmiyetli bir gündür. Zira hiç bir birliğe toplu bir halde bu kadar büyük mikyasta Silver Star nişanı taktığımı hatırlamıyorum...

Göğüsler mütemadiyen gümüş yıldızlarla süsleniyordu. Ansiklopedilerde ve harp tarihinde Kore'nin karakteristik tarafı şöyle anlatılır:

> *«37 ay gırtlak gırtlağa dövüşülen Kore, tarihin en kanlı harplerinden biridir. Muharebeler arasında yalnız sivil halktan bir milyon insandan fazla kişi ölmüştür. Bu kanlı macerada atom bombası hariç, dünyanın en modern silâhları kullanılmıştır.»*

Dünyanın en modern silâhları arasında Mehmetcik Kunuri'de bir başka silâhın yıldızını da yeniden parlattı: Süngü!... Yıllarca sonra süngüyü Kore'nin en dehşet salan silâhı yapmıştı. O kadar ki Fransız kuvvetleri de aynen Türkler gibi süngü kullanmaya merak ettiler. İkide bir hemen süngü hücumuna kalkıyorlardı. Henri'ye bu merak Mehmetcik'ten geçmişti.

Kunuri ve süngüden sonra Türkler'in is-

minin düşman üzerinde esrarlı bir tesiri başlamıştı. Bunu bilen Birleşmiş Milletler uçakları düşman üzerine Çince, Korece yazılmış şu kâğıtları atıyorlardı:

«Dikkat karşınızda Türkler var... Teslim olunuz...»

Sonra aylarca şehirler elden ele geçti. Bu gidip gelmelerde Mehmetcik de Koreli «Kim» e hayran oldu. Ne medenî insanlardı?... Bazen bombardıman altında yanan bir orta mektepten iki piyano ve bir orgun dışarıya çıkarıldığını görüyorduk. Anasız babasız çocuklar günlerce aç ve çıplak oradan oraya kaçışıyorlardı. Fakat bu çocukların beraberlerinde taşıdıkları bir acayip eşyası vardı. Dans elbiseleri... Ve ilk sakin yerde bunları giyip danslar ediyorlar, A-ak şarkıları söylüyorlardı.

KORELİ MEHMED: KİM

Mehmetcik ile Kim, birbirlerine çok benziyorlardı. Yalnız Koreliler galiba biraz bizden çalışkandılar. O kadar ki bir yanda gençler muharebeye devam ederken, ihtiyarlar ateş hattının hemen yanı başında pirinç tarlalarında çalışıyorlardı. Daha dumanları tüten yeni el değiştirmiş bir şehirde çekiç sesleri işitiliyor, yıkık evler tamir ediliyordu.

Yang-San'ı böyle bir badireden sonra görmüştük. Yıkık sokaklarda evini arayan bir kadın birdenbire bizim hanıma:

— İşte, dedi. Burası... Bizim ev galiba!... Geliniz girelim...

Bu kadar da misafirperver insanlardı. Yıkılmış eve misafir çağıracak derecede... Hep beraber bahçeye girdik Kadıncağızın bütün eşyası yanmıştı. Fakat ev sahibi yalnız üç şey için ağlıyordu:

— Ah bu bir Kim Don Hi'dir... Yırtmışlar... Mahvolmuş... Bu bir Yu Chang Whan'dır... Paramparça etmişler... Ya bu... Bir Ba Hyo Won!... O da parça parça ve yanmış!...

Böyle söyleyerek yerden birtakım uzun uzun kâğıtlar topluyordu. Kim Don Hi, Yu Chang Whan Ba Hyo Won yukarıdan aşağı yazılar yazan Kore hattatlarının en meşhurlarındandı. Ve kadın bütün eşyası arasında yalnız tablolarının yırtılıp yanmasına ağlıyordu. Bilir misiniz ki Kore kadınlarının hep beraber, toplandıkları zaman en büyük zevk ve eğlenceleri nedir?... Yerlere kâğıtlar serip yukarıdan aşağı yazılar yazmak, tablolar yapmak!...

Uzak Şark'ta Mehmet'ciğin zamanı boş geçmedi. Döğüş haricinde çok şey öğrendi. Kendisini «Kim» e çok sevdirdi ve «Kim»i çok sevdi.

Kore'deki bir kilise önünde namaz kılan Mehmetcikler.

Kurtuluş Savaşı sırasında Malta'ya sürülen aydınlarımızın günlük hayatı

Malta Sürgünleri

Geçen sayımızda röportajını yayınladığımız Türkiye'nin ilk Emniyet Umum Müdürü Ahmed Erner, Kurtuluş Savaşı'nda bazı Türk aydınlarıyle beraber Malta'ya sürgün edilmişti. Bu sayımızda, Ahmed Erner'in Malta hatıralarını ve sürgünden kaçışının heyecanlı hikâyesini okuyacaksınız.

Röportaj:
İhsan Birinci

AHMET Erner Bey, bundan evvel ziyaret edişimde, bana oldukça ilgi çekici, gurup halinde alınmış bir fotoğraf göstermişti. «Bu Malta'ya sürgün edildiğim günlerin hâtırasıdır.» diyordu. İsimleri tarihe geçmiş mühim simaların bir araya geldiği bu resimde kimler yoktu ki?...

Bu defaki görüşmemde Ahmet Erner Bey'den sürgünde geçen günlerinin hatıralarını rica ettim:

— Resimde görülen 33 kişi hangi suçlardan ötürü, Malta adasına gönderilmişti?

O bu soruma, oturduğu koltuğa iyice yaslanarak, hafif bir kahkaha attıktan sonra cevap verdi:

— Ne suçu evlât!... İngilizler, memleketimizde fikir ve askerlik bakımından birer otorite olanların, bir hükümet kurmalarından korkuyordu. İşte bu sebeple onları İstanbul'dan uzaklaştırdılar. Gerçi kendilerine göre bize isnat ettikleri bir suç vardı. Bu da vatanını sevmek suçu idi!...

— Adanın hangi mevkiinde bulunuyordunuz?

— Hapsedildiğimiz yer, Malta Adası'nın Valetta kasabasında, bir tepede bulunan San Salvador kalesi idi.

— Günlük yaşayışınızı anlatır mısınız?

— Sıkı bir disiplin altında bulunuyorduk. Sabahları kalkışta, yemek ve yatma zamanlarında hep boru sesi ile hareket ederdik. Verilen asker yemeğini karavanalarda yiyorduk. Ne zaman kesildiği belli olmayan, dondurulmuş etlere pek rağbet etmezdik. Parası olan, yiyeceğini kantinden temin ederdi. Asker olanlara bir miktar para verilirdi. Biz mülkiyelilere ise ailelerinden bir şeyler gönderilirse ne âlâ...

«VATANIMIZIN HAYALİ İLE AVUNURDUK»

Geceleri beşer, onar kişilik koğuşlarda, ranzalarda yatıyorduk. On beş günde bir de, iki üç saat kadar kasabada serbest dolaşmamıza müsaade edilirdi. Şüphesiz etrafımızı saran sivil memurların nazarları gözümüzden kaçmıyordu. San Salvador kalesine dönünce, sıkı bir sayım ve kontrolden geçerdik. Eğlence babında hiç bir oyun oynamazdık. Sadece hasretini çektiğimiz vatanımızın, hayali ile avunurduk.

— Aranızda hiç hadise geçmiş midir?

— Hayır... Yalnız, arkadaşlardan büyük edib Süleyman Nazif Bey ile yine aramızda bulunan Diyarbekirli milliyetperver Ziya Gökalp, hiç geçinemezlerdi. Esasen dargındılar... Değerli fikir adamları olan bu iki zattan Süleyman Nazif, Fransız işgal kumandanı General D'Esperey'i çileden çıkaran «Kara Gün» adlı makalesi yüzünden sürgün edilmişti.

Bir gün Süleyman Nazif Bey yanımıza geldi, çok inatçı olan Ziya Gökalp'i kastederek: «O bir vakitler hayatından bıkarak başına kurşun sıkmıştı. Fakat revolverden çıkan kurşun, kemiği delemeyip, geri gelmiştir!...» sözleri ile bu kadar dik kafa bir adama ne kıymet veriyorsunuz, demek istemişti.

— Buradaki zevatın herbirinin, sürgün ediliş sebeblerini anlatır mısınız? Sualime, Ahmet Bey elini sallıyarak:

— Aman efendim, dedi. Buna ne senin kaleminin boyu, ne de benim nefesim kâfi gelir. Fakat zamanla peyderpey birşeyler anlatabilirim. Meselâ önce Ali İhsan Paşa'yı hatırladım.

— Hiç olmazsa onu anlatır mısınız kısaca?

— Atatürk, Ali İhsan Paşa ve ben, Erkânıharp mektebinde beraberdik. Otuz iki kişilik sınıfta, topçu olan Ali İhsan, sınıfın birincisi; piyade olan Mustafa Kemal altıncı ve ben de yirmi ikinci idik.

24 SAATTE KÖPRÜ KURULDU

Askerlik hususunda çok yüksek seciyede bir kumandan olan Ali İhsan Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda Bağdad'da emrimde bulunan 13 üncü Kolordu kumandanlığına getirilmişti (1917). Kolordusu ile İran'da Kirmanşah'a kadar geldi. Maksadı İran yolu ile Bağdad'a girecek olan Rus ordusuna mani olmaktı. Fakat o sıralarda Bağdad'ın İngilizlerin eline geçmesi, onu ric'ate mecbur etmişti.

Hanikin kasabasına kadar, kolordusundan bir neferi dahi, geride bırakmayışı, askerî dehasını göstermiştir. Ric'at ederken, Kirmanşah'dan Hanikin'e kadar bütün yol boyunca, şehirli ve köylülere, her kim olursa olsun, derhal yerlerini terkederek yolun onar kilometre sağ ve soluna dağılmaları için haber yollamıştı. Emrine itaat etmeyenleri acımadan kurşuna diziyordu. İşte bu hareketi sayesinde, birliklerini muvaffakiyetle geriye çekmiştir.

Hanikin'e geldiği zaman Serpul geçidinde Rus öncülerine; Cebel-i Hamrin'de de İngiliz öncülerine karşı, şiddetle taarruz ederek, onları püskürttü. Ancak çok sert akan Diyale nehrini aşmak için bir köprü kurmak mecburiyeti hasıl olmuştu.

Buna da bir çare bulan Ali İhsan Paşa, Hanikin kasabasını tamamen yıkarak, elde ettiği keresteleri, dükkân kepenkleri

1 — Atıf Bey: Çanakkale; 2 — Muammer Bey: Sıvas Valisi; 3 — Zekeriya Bey: Edirne Valisi; 4 — Rıza Bey: Bursa Mebusu; 5 — Rıza Bey: Merkez-i Umumî'den; 6 — Midhat Şükrü Bey: Kâtib-i Umumî; 7 — Sudî Bey: Lâzistan mebusu; 8 — Şükrü Bey: Maarif Nâzırı; 9 — Tahsin Bey: Muhacirin müd. muavini; 10 — Tevfik Hadi Bey: Polis kısm-ı adlî müdürü; 11 — Sabri Bey: Manisa mebusu; 12 — Ali İhsan Paşa: VI. Or. kumandanı; 13 — Memduh Bey: Musul Valisi; 14 — Asım Bey: Mülkiye kaymakamı; 15 — Halil Sezaî Bey: Operatör; 16 — Ziya Gökalp Bey; 17 — Hacı Adil Bey: Meclis-i Mebusan Reisi; 18 — Halil Menteşe Bey: Adliye Nâzırı; 19 — Ahmet Ağayef Bey (Ağaoğlu): Karahisar mebusu; 20 — Ahmet Nesimi Bey: Hariciye Nazırı; 21 — Sabit Bey: Elaziz Valisi; 22 — İzmitli Rifat Efendi; Dersiâm; 23 — Fevzi Bey: Diyarıbekir mebusu; 24 — Binbaşı Nevzat Bey; 25 — Ahmet Bey (Hâtıra sahibi): Sıvas valisi; 26 — Macit Bey; 27 — Binbaşı Hazım Bey; 28 — Midhat Akif Bey: mes'ul murahhas 29 — Ferit Bey: Beyoğlu kâtib-i mes'ullerinden; 30 — İbrahim Bey: Evkaf Nazırı; 31 — Şükrü Kaya Bey: Muhacirin umum md.; 32 — Hüseyin Cahit Bey: İstanbul mebusu; 33 — Salâh Cimcoz Bey: İstanbul mebusu.

ve bina kapılarını kullanarak, yirmi dört saatte köprüyü kurdurdu ve kolordusunu Kerkük sancağı topraklarına geçirerek, Halil Paşa'nın (1) ordusuna iltihak etti.

Bu muvaffakiyetini tes'it maksadiyle, Kerkük'de verilen bir ziyafette, Alman Mareşali Falkenhayn kadehini Ali İhsan Paşa'nın şerefine kaldırarak: «Kolordusundan tek bir neferi dahi, düşman ayağına bırakmayan bu kumandanı hürmetle selâmlarım!...» demişti.

Bilâhare İngilizler'in Kerkük'ü işgal etmeleriyle, büsbütün dağılmış olan Bağdad cephesi ortada kalmayınca; Ali İhsan Paşa bu defa kendiliğinden, Siirt - Hakâri civarındaki bütün askerî depolardaki cephane ve silâhları aşiretler ve köylülere dağıtarak, fiilen millî mücadeleye başlanmıştır.

İstanbul'daki İngilizler bunu haber alınca, padişaha yaptıkları müracaatla, onu erkânıharbiye ikinci reisliğine tayin ettiler. Makama bir an evvel oturması için, acele İstanbul'a davet edildi.

İşte paşanın Malta'ya sürgün edilmesine bu makam hırsı sebeb olmuştur. Netekim millî vazifeyi terkederek, İstanbul'a

(1) General Halil Kut: Kûtu'l-Amâre kahramanı olarak anılan bu kumandanın, bir an evvel paşa olması için Talat Paşa nezdindeki teşebbüsüm kabul edilmiştir.

SİNA ÇÖLÜNDE TÜRKLER

Yazan : Von Kressenstein
Çeviren: Osman Öndeş

Korgeneral Kress Von Kressenstein 1914 yılında yarbay rütbesiyle Türkiye'ye gelmiş ve Topçu Atış Okulu müdürlüğüne atanmıştı. Uzun yıllar Sina cephesinde Türk albayı olarak çalıştı. Daha sonraki yıllarda Türk Ordusu'na ait hâtıralarını yazdı. Aşağıda, bu hâtıralardan bir kısmını sunuyoruz.

Ben dört sene şanlı Türk ordusunun üniformasını taşımak şerefiyle bahtiyar oldum. Hizmetimin süresince Türk ordusu mensuplarının bana göstermiş oldukları arkadaşlık ve hakikî dostluklarını minnetle hatırlıyorum. Gerek bu ordunun feragati, gerekse peşpeşe gelen ihtilâller ve devamlı harpler sonunda zayıf düşmüş, yıpranmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, I. Dünya Harbi sırasında maruz kaldığı fecî meşakkatler için bugün dahi samimî bir hayranlık duymaktayım.

Lâkin, ne biz Almanlar'ın büyük dostumuz Osmanlı devletine karşı olan şükran borcumuz, ne de şahsî yakınlık ve ahbaplıklar, hâtıralarımda o zamanki Osmanlı hükümetiyle ordusunu saran zaaflardan, yapılan hatalardan ve bizimle Türk müttefiklerimizin işbirliğinde meydana gelmiş bulunan zorluklardan bahsetmekten beni geri bırakmayacaktır.

ENVER PAŞA NASIL BİR İNSANDI

1914 senesi başlarında Osmanlı Devleti, Almanya'ya bir ittifak teklifinde bulunmuştu. Fakat Alman hariciyesi, kudretini kaybetmiş, ittifakı yardımdan çok, külfet teşkil etmesi muhtemel Türk devletinin teklifine yanaşmak istememişti. Sonraları bu imparatorluğun devamlı yakınlığı ve Alman imparatorunun alâkası sayesinde dostluk devam etti. I. Dünya Harbi ise ittifakın akdi için esaslı bir sebep oldu.

2 Ağustos 1914'te seferberlik ilân edildi. Fakat seferberlik halkta da, basında da bir coşkunluk yaratmadı. Yalnız milletin rızkından keserek verdiği paralarla alınmış olan Sultan Osman ve Sultan Reşad zırhlılarına İngilizler'in el koymaları, millî bir galeyana ve kindarlığa yol açtı. Türk efkârının Alman cihetine dönmesi Göben ve Breslau gibi iki modern Alman harp gemisinin Türk sularına gelmesiyle kuvvetlendi.

10 ağustos sabahı Çanakkale müstahkem mevkiinden, Türk Başkomutanlık makamına bir mesaj gelmişti. Bu mesajda Alman harp gemilerinin Marmara'ya girmek için müsaade talep ettikleri bildiriliyordu. Ben mesajı alarak hemen Enver Bey'in odasına koştum ve durumu anlattım. Enver Bey:

— Gemiler içeriye alınsın, diyerek kararını belirtti.

Bunun üzerine Alman gemilerini İngilizler takip ederlerse, bunların üzerine ateş edilsin mi? diye sordum. Sonra doğabilecek mahzurları da izah ettim.

Enver Bey, düşünüşümü doğru buldu ve beni tasdik etti. Cevabı gene «evet» olmuştu. Enver Bey'in cesaretine, karar verme kudretine ve mes'uliyeti sevmesine hayrandım.

Kendisine Osmanlı devletinin bütün harp gücünün emir ve kumandası verildiği zaman henüz 33 yaşındaydı. Genç bir subay olarak Makedonya'daki çete muharebelerine katılmış, Selânik'te İttihat ve

müteveccihen yola çıkan Ali İhsan Paşa, Halep'te yakalanarak Malta zindanlarına gönderildi. Bu suretle farkında olmayarak İngilizler'in komplosuna kurban gitmişti.

SÜRGÜNDEN FİRAR

Kara Kemal Bey (2) arada sırada gizlice Malta adasına gelir bizimle görüşmelerde bulunurdu. Son gelişinde de, uzun zamandan beri çürümekte olduğumuz bu zindandan, kurtulabilmemiz için bir firar plânı tasarlamıştık.

Kara Kemal Bey'in Avrupa'da bulunan Basri Bey adında çok zengin bir arkadaşı vardı. Bu zatın İtalya'nın Brindizi limanında 900 İngiliz altınına satın aldığı bir motorla kaçırılacaktık. Kaptana her şeyi anlatmışlardı. İş bittikten sonra, mükâfat olarak motor kendi malı olacaktı.

Mezkûr motorla hareket eden Basri Bey, Malta Adasına sebepsiz gelmemiş olmak için de, uğradıkları Tunus şehrinden domuz yüklemişlerdi. Zira adada diğer yiyecekler meyanında, et çok pahalı idi.

Domuzlar ürkektir kaçarlar, bunun için de asker muhafazası altında çıkarılması daha emin olur, mülâhazasıyla askerî limana yanaşma iznini almışlardı. Biz mazgallardan geminin geldiğini görüyorduk. İlk partide Ali İhsan Paşa, Şükrü Kaya Bey, Sabit Bey, Ferit Bey, Fevzi Bey ve ben kaçacaktık. Bundan heyecanlıydık.

Ertesi günü izin günümüzdü... Kasabaya inince etrafa sezdirmeden içine girdiğimiz motor, karanlık basınca hareket etti. Daha evvel kaptan tarafından ada kumandanlığına, Tunus'a gidileceği bildirilmişti. Halbuki rotamız İtalya idi. Filhakika kaptanın bu basit oyunu işe yaramıştı. Sonraları kaçışımızı haber alan İngiliz donanmasının, bizleri Tunus yollarında boş yere aradığını duyduk.

Sicilya adasına vardığımızda, hepimiz bir tarafa dağıldık. Ali İhsan Paşa da Messina'dan bindiği bir vapurla, Türkiye'ye gelerek millî mücadeleye, Garp Cephesi sol cenah kumandanı olarak katıldı.

Ben de Roma yolu ile gittiğim Almanya'da 6 ay 10 gün kaldıktan sonra, Napoli'ye gelerek yurda dönmek üzere vapur biletini aldım. Fakat biletler, İstanbul'a kadar veriliyordu. Bu ise ellerinden kaçmış olduğum İngilizler'in kucağına düşmek demekti.

Acente ile uzun tartışmalardan sonra, gemici sıfatiyle bindiğim vapur İstanbul limanından geçerken, makina dairesine saklanmak suretiyle Samsun'a geçtim. Bu suretle iki yılı geçen sürgün hayatım nihayete ermiş oldu.

---

(2) Kara Kemal Bey: İzmir suikastine teşebbüsten zanlı. İntihar etmiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında Türk aydınlarının sürüldüğü Malta'dan bir görünüş.

Filistin ve Suriye'deki Türk Ordusu Kumandanı Cemal Paşa'yı, Şam'a gelişi dolayısiyle karşılayan Türk asteğmenleri.

Terakki'nin faal bir azası olmuştu. Gayet güzel bildiği Almanca sayesinde de Berlin ataşemiliterliğine tayin edilmesi, ondaki Alman dostluğunun son haddini bulmasına yol açmıştır. Berlin sosyetesinde ziyadesiyle şımartılan Enver Bey'i ben, o vakit zarif, giyimi çok iyi, mütevazı bir subay olarak tanımıştım.

Balkan Harbi'nde Edirne üzerine yürüyüşte, kendisine Edirne Fâtihi unvanı verilmişti ki, bu şöhreti o içki, kumar ve kadın meselelerindeki harikulâde imsakine, vazifesindeki sadakat ve feragatine, şahsî cesaretine, ayrıca halk ve ordunun kendine karşı duyduğu sevgiye borçludur. Bizim, Enver Paşa'ya, Almanya'ya olan sarsılmaz sadakati, bu alanda maruz kaldığı bütün muhalefetlere cesaretle dayanması dolayısıyla sonsuz şükran borcumuz vardır. Enver Paşa herkesten evvel Alman ilim ve tekniğine son derece inanıyor, Alman cemiyetine yakınlık duyuyordu; bu sebepledir ki, kendi arzusuyla Alman sevk ve idaresi altına girmişti. I. Dünya Harbi'nin Türk harp sahalarında değil, fakat Fransa topraklarında kazanılacağını takdir ettiğinden Alman başkomutanlığının isteklerini en geniş anlamıyla ifa ediyor, bazı ahvalde Türk harp idaresinin menfaat ve ihtiyaçlarını gerektiği şekilde hesaba katmıyordu. Onun bu kabil davranışları Türk siyasîlerinin ve ordu mensuplarının hoşuna gitmiyor, şiddetli bir muhalefet doğuyordu.

Enver Paşa'nın yaşlı subaylar arasında çok fazla düşmanı vardı. Bu subayların ondan «paşa üniformalı çocuk» diye bahsettikleri duyulmaktaydı. Enver Paşa, Türk arkadaşlarıyla münasebette çok nobrandı. Ama biz Alman subayları onunla çok iyi çalıştık ve onu takdir ettik.

Kötü şartlara rağmen vazifesi başından ayrılmayan bir Türk topçu birliği atış sırasında.

Ben cephenin hasretini çekiyordum. Enver Paşa'nın muhalefetine rağmen, sonbaharda Şam'a müteveccihen Sekizinci Kolordu kurmay başkanı olarak İstanbul'dan yola çıkabildim. Nefis bir sonbahar havası içinde tren bizi Anadolu'nun ortasında, karlarla örtülü Toros dağlarının eteğinde kurulu ve Bağdad demiryolunun son istasyonu olan Pozantı'ya getirmişti. Yanımda Alman yardım heyetinden birkaç Alman subayı ile enerjik, çalışkan ve çok sempatik bir Türk subayı olan tercümanımız Yüzbaşı Ekrem Bey vardı.

ŞAM'A GİDİYORUM

27 Eylül akşamı Şam'a vasıl olmuştuk. Burada Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa ve Sekizinci Kolordu Komutanı Albay Cemal tarafından çok dostane bir şekilde karşılandık. Henüz genç, fakat vücutça biraz ağır yapılı olan Kurmay Albay Mersin'li Cemal Bey, muktedir, kibar ve vazifesine sadık bir kişiydi. Ben onu çok takdir eder ve severim.

Artık düşmana yaklaşıyorduk. 8 Kasım sabahı dar hatlı Hicaz demiryolunun treni beni ve beraberimdeki arapça bilen yaverim, ikmal subayım ve birkaç emir erimi Maan istasyonuna ulaştırdı. Aynı gün öğleden sonra birkaç jandarmanın rehberliğinde Gazze'ye doğru yol aldık. On gün hayvan sırtında geçen bu keşif seyahati zahmet, meşakkat, mahrumiyet ve türlü maceralarla doludur.

ÇÖLE DOĞRU

Hayatımda ilk defa deveye binmiştim. Atlar gibi, develerin de muhtelif ırkları oluyor. Bir sütçü beygiri ile bir koşu atı arasında ne derece fark varsa, çöl bedevîleri tarafından iyi terbiye edilmiş bir hecin devesi ile, yük devesi arasında o derece fark mevcuttur. Bindiğim deve bir Hind devesiydi ki, bu hayvan yumuşak yürüyüşü ile üstündekini âdeta rahatsız etmekten çekiniyordu. Deveye binildiği zaman, insanların kendilerini deniz tutmuş gibi bulantı hissettiklerine hiç tesadüf etmedim, ama, gece yürüyüşleri esnasında, devenin beşik gibi hareketleri yüzünden uyuklayarak üzerinden düşenleri gördüm.

Çöl, biz Avrupalılar'ın, düşünüşünden büsbütün başkadır. Ama, bütün çöllerde müşterek olan, su mahrumiyetidir. Bedevîler sulak yerleri yabancılara çok defa para mukabilinde ifşa ederler. Harekâttan evvel, yedi sene müddetle çöle yağmur düşmediği halde, 1914 - 1915 kışı bol yağışlı geçiyordu. Bedevîler bu rahmeti, Osmanlı padişahı ve Müslümanlar'ın halifesi olan

sultanın, ordusuyla çöllerde düşmanlarına karşı yapacağı sefer sebebiyle, Allah'ın verdiği bir lütuf addediyorlardı.

Yorucu yürüyüş ve olaylardan sonra Bin Hemme'ye varmıştım. Orada Cemal Paşa'nın bir emrini buldum. Bu emirde mümkün olduğu kadar sür'atle hareket ederek İbin kasabasına gelmemi istiyordu. Hecin deveme binerek otuz kilometrelik yolu üç saatte tamamladım. İbin'de Cemal Paşa beni hususî bir nezaketle karşıladı. Enver Paşa'nın bir telgrafı onu kanal bölgesindeki başarısızlığa karşı teselli etmiş ve moralini düzeltmişti. Bana:

— Sizden büyük bir istirhamda bulunacağım, dedi. Ben daha bugünden Kudüs'e ve Şam'a giderek oralarda daha büyük ölçüde bir kanal harekâtı planlarıyla meşgul olacağım. Albay Frankenberg, Almanya'ya dönmektedir. Maksadımız albay vasıtasıyla ihtiyacımız olan yardım malzemesini şahsen takip ettirmek ve bir an evvel temine çalışmaktır. Bu arada münferit çıkışlarla da olsa İngilizler'i taciz etmemiz gerekmektedir. Bu mühim vazifenin ifası için sizin çöl komutanı unvanı altında ve bir kolordu komutanı salâhiyetlerini taşıyarak derhal görev deruhte etmenizi hassaten rica ediyorum.

Ben bu cazip, fakat son derece müşkül görevi askerlik anlayışım sebebiyle reddedemedim. Artık arkadaşlarımdan ayrılmam lâzımdı, zira çölde beni bekliyen ağır vazifeler mevcuttu. Hemen hazırlıklarımı tamamlayarak Kudüs'e hareket ettim.

Cemal Paşa'nın Araplar'a otorite göstermek gayretleri ve harp maksatları yönünden merhametsizce tatbik ettirdiği yiyecek ve yakacak maddelerine el koyma hususu bu mukaddes şehirde bir bıkkınlık ve ruhî çöküntü yaratmıştı. Kudüs'te yaşayan ve İtilâf Devletleri taraftarı olan pek çok nüfuzlu kimse de bu durumdan istifade ediyor ve aleyhte propaganda durmadan yayılıyordu. Mart iptidasında karargâhımı tekrar İbin'e naklettim.

İbin; Hafirülavca - İsmailiye ve El Arîş-Nahl hatlarının kesiştiği yerde kuruludur. Dört bir tarafında uzanan çöl üzerinde bir tek çalı dahi bulmak imkânsızdır. Ama koyu mavi renkteki seması ve çölün şimale doğru uzanan kum dalgaları güneşte eriyen altın külçeleri gibi parlar ve muhteşem manzaranın seyrine doyum olmaz.

Hayrettir; Wagon-Lit şirketi burada mukaddes yerleri görmeye gelen turistler için mükemmel çadırlar kurmuştu. Biz de bu civara yerleştik. En mühim mesele gene su davasıydı. Halilürrahman'dan getirtilen kuyucular ordugâhımızın batı yönünde günlerce su araştırmışlardı. Fakat Filistin'de garip bir önsezi ile kuyu bulmakta ün salmış olan bu adamlar, bu defa muvaffak olamadılar ve biz her gün 25 kilometre uzaklıktaki bir vahadan develerle su getirtmek zorunda kaldık. İhtiyat olarak çimentodan yaptırttığımız bir su deposu daha vardı ki, burada su, ateş gibi ısınıyordu. Hayvanları sulamak için bir saatlik yola gitmek gerekiyordu. Su son derece acı ve pis kokulu olduğu halde, zavallı atlar ve develer güçlükle susuzluklarını burada gideriyorlardı.

Türk fırıncıları, iptidaî bir fırında fevkalâde lezzetli ekmek pişirmekteydiler. Zaten Şarklılar, gıdalarının aslını teşkil eden ekmeğe çeşni vermekte gayet mahirdirler. Fırın için lüzumlu olan çalı vesaireyi bulmak ise, başlıbaşına bir meseleydi ve develi ekipler hergün bu ihtiyacı karşılamak için saatlerce yol alırdı.

HASTALAR TAŞ TOPRAK ÜZERİNDE YATIYORDU

İbin'de bizden evvel karargâh kurmuş olan Türk birliklerinin çekilmeleri sebebiyle bırakmak zorunda kaldıkları pek çok hasta ve yaralı ile karşılaşmıştık. Seyyar sahra hastanesi çok sefil bir durumdaydı. Ateşli hastalar, çuvalımsı ve berbat çadırlar içinde ve taş toprak üzerinde yatıyorlardı. Pislik had safhadaydı. Yüzbinlerce sinek bu zavallı insanların üzerine çullanıyor, onları rahat bırakmıyordu. Türkler o derece cesur ve müteveklkil insanlardı ki, memleketlerinin bu fecî imkânsızlıkları karşısında çektikleri ağır meşakkate rağmen bir defa dahi şikâyette bulunmuyorlardı. Hastalara verebilecek ilâç ve yemek yoktu. Bu insanlar âdeta ölüme terk edilmiş gibiydiler.

DÜŞMAN YAKLAŞIYORDU

İbin'deki karargâh hayatımız uzun sürmedi; zira 13 mart'ta İngiliz birliklerinin Süveyş bölgesinden Nahl üzerine doğru ilerlediklerini öğrendik. Derhal İbin'de bulunan kuvvetlerimizin bir kısmını, makineli tüfek bölüğünü ve bir dağ bataryasını Nahl'a doğru sevkettim ve ertesi sabah ben de karargâhımla yola çıktım. Yolumuz üzerinde Bi'r hasana denilen bir vaha vardı. Suyu tuzlu olmasına rağmen insanlar tarafından içilebilirdi. Bi'r hasana kuyusu, Filistinli bir Alman gönüllüsü tarafından korunmaktaydı.

Geceleyin tekrar yola koyulduk. Fakat Koca Sina dağlarından kopan bir fırtına her şeyi altüst ediverdi. Güzellik ve azametini tasvire imkân olmayan bu tabiat

manzarası, güneyde ufku ve semayı dakikalarca alev alev kaplamıştı. Vadi-El Ariş'i geçerken korkunç bir gürültü ile vadinin aşağısına doğru seller akmaya başladı. Sabahleyin gün ağardıktan biraz sonra Nahl'e varmıştık.

Kal'atünnahil diye de anılan bir mevki Hicaz'da bulunan bir Türk tümeninin iki taburu ile korunmaktaydı. Fakat askerler o derece perişan haldeydiler ki, sefaletlerini tarif, tasavvurun fevkindedir. Taburlarda erlerin nizamî mevcudunu aramak beyhudeydi. O kadar ki; nizamî kadronun yarısını bile bulmak imkânsızdı ve hattâ taburun birinde hiç talim görmemiş 150, kırk yaşının üzerinde 115 er bulunduğunu gördüm. Erlerin pek çoğu malarya, iskorpit ve tifüsden mustariptiler.

21 mart sabahı gün ağarırken Süveyş'in bir kaç kilometre kuzey doğusundaki kum tepeleri ardına gizlenmiştik. Tarassut dürbünlerimizi kurduğumuz zaman harikulâde bir sema altında Süveyş körfezi ve körfezi kaplayan gemiler gözlerimiz önüne serilmişti. Önümüzdeki kanal ile kum tepeleri arasındaki düzlükte polo oynayan İngiliz subayları beni derin bir teessüre sevketmişti.

Karanlık basarken Elkurbi'ye doğru yola çıktık. Bize rehberlik eden Bedevîler, İngilizler'in orada bir köprü tesis ettiklerini ve küçük bir İngiliz birliğini de muhafız olarak bıraktıklarını söylemişlerdi. İngiliz birliğine baskın yapmayı ve köprüyü tahrip etmeyi kararlaştırdım. Gece, gözgözü görmeyecek derecede karanlıktı. Nihayet sahile vardık ama, karşı sahildeki İngiliz nöbetçileri bizi keşfederek ateş açtılar.

ERLER SU DİYE İNLİYORLARDI

Ertesi gün ve bunu takip eden geceyi İngilizler tarafından taciz edilmeksizin geçirdik. Su bulmadaki zorluklar yüzünden Nahl'a çekilmemiz gerekiyordu. Takriben iki saat yürümüştük ki, artçı birliklerimizin İngilizler'in taarruzuna uğradığı haberi geldi. Derhal kuvvetlerimizi muharebe meydanına sevkettim. Düşmanın üstün kuvvetine ve şiddetli ateşine rağmen, muhasaradan kurtulmayı ve muntazam bir şekilde çekilmeyi başardık. Bu savaş sırasında askerlik ve vatan sevgisi, feragat ve itaati ile hayran olduğum Yüzbaşı Ahmed göğsünden vurularak atından yere yuvarlanmıştı.

İngiliz birlikleri bizi takip etmekten vazgeçmişlerdi. Bu durumdan istifade ederek bir kaç saat mola vermiş, yaralılarımızı toplamış ve şehitlerimizi gömebilmiştik. Emir subayımın şahadeti beni son derece müteessir etmişti. Ama kızgın güneş tepemizi yakarken, hayatta kalmış olanları, şimdi bir başka tehlike tehdit etmekteydi.

Çok sıcak bir gündü. Su stoklarımız eriyor, erat türlü imkânsızlıktan kırılıyordu. Bugün dahi onların «Su! Su!...» diye yalvaran ümitsiz bağırışlarını, inleyişlerini duyar gibi olurum. Bir kumandan için efradının ıstırabına şahit olduğu halde, onların yardımına koşamayacak durumda bulunmak kadar feci ve elemli bir şey olamaz. Bir defasında görüşmek üzere Şeyh Attiye'nin kabilesine yollandım. Şeyh Attiye, Sina çölünde yaşayan bir bedevî kabilesinin reisi idi. Takriben otuz beş yaşlarında, fevkalâde yapılı bir erkekti. Çölde yapmış olduğum bir çok seyahatlerde bana rehberlik etmiş sadık bir insandı.

Bize kahve ikram etmişti. Kahve, önce bir toprak kapta kavruluyor ve tahta bir havanda dövülerek un haline getiriliyordu. Şeyh, kahvenin bulunduğu güzel bir bakır cezveden benim fincanımı doldurduktan sonra, içmemi beklemişti. Önce pek az merakımı mucip olan bu hali sonra daha da garipsedim; zira ben içtikten sonra, şeyh fincanın içindeki kahve telvesini baş parmağı ile iyice temizleyerek ikinci misafire kahve ikram etmişti. Bu suretle ayni fincan içinden, ayni temizlik ameliyesi tekrarlana tekrarlana kahve ikramı tamamlandı ve sıra tekrar bana geldi!

Kahveden sonra tahta bir kap içinde hurma ikram edildi ve bunu takiben henüz kesilmiş bir koyun etinden hazırlanmış yemek önümüze konuldu. Bu defa yemeğe şeyh başlamıştı. Ne yapacağını merakla takip ediyordum; Şeyh baş ve şahadet parmağını yemek kabına daldırarak et parçalarını seçmiş ve bunları pide içine sararak iştiha ile yemeğe başlamıştı. Karnımız o derece açtı ki, herşeye rağmen bu lezzetli yemeği ayni usulle ben de yedim.

Karnımız doyunca yemek kabı kadınların, çocukların bulunduğu yere götürüldü. Onların ayni şekilde elleriyle artakalanları yediklerini, sonra da artıkları hayvanlara verdiklerini gördük. Kısa bir müddet sonra şeyh, İbin'de beni ziyarete gelmişti. Kendisine davetinin karşılığı olarak diş kirası denilen borcumuzu altınla ödedik.

Ben Alman subaylarının Türk subaylarıyla birlikte yemek yemelerini bilhassa istiyordum. Ne var ki, Türk subaylarının kâfi olmayan maaşları, esasen aylarca maaş alamamaları, nahoş bir durum ya-

Çölde deve, nakil işlerinin can damarını teşkil eder.

ratmaktaydı. Sabahleyin saat yedide çay, ekmek ve bulunduğu takdirde, tereyağı veya keçi sütünden yapılmış peynir; öğleyin makarna, bakla, mercimek, nohut, bulgur ve portakal; akşamları ise patates veya bir et yemeği ile portakal yiyorduk. Her yemekte su yerine çay içmekteydik ve bunları sineklerden korumak da bir mesele teşkil ediyordu. Buna rağmen çaylarımıza düşen sinekleri parmağımızla çıkararak hiç bir şey olmamış gibi içmeye çoktan alışmıştık.

KANAL MAYINLANIYOR

Yarbay Lauffer'in sevk ve idaresi altında, seçkin erlerden müteşekkil bir müfreze bir nisan gecesi kanala mayın yerleştirmeye muvaffak olmuştu. Fakat İngiliz keşif birlikleri mayının yerini keşfederek onu zararsız hale getirdiler. Mücadele karşılıklı olarak devam etti ve dar bir geçite konulan mayın, bir İngiliz gemisinin batmasına ve kanalı kapamasına sebep oldu. Fakat kanal şirketi kısa zamanda geçidi açmayı başardı.

Mart ayının başında, kanalın Afrika kıyısındaki Gemsah'ta petrol kuyularının imhasına karar verilmişti. Gönüllü bir Macar mühendisi ve bir sabotaj müfrezesi bir sondaj kuyusunu berhava edebildi. Bu arada batı cephesinden gelen haberler hiç de iyi değildi. İtilâf devletleri 18 martta Çanakkale'yi gemileriyle zorladıktan sonra, 25 nisanda asker çıkarmaya başlamışlardı. Aldığımız haberlere göre, Mısır'daki kuvvetlerden bir kısmının Çanakkale'ye sevkedildiği anlaşılıyordu. Bu durumdan istifade ederek kanala karşı hücumlar yapabilir ve İngilizler'i tedirgin edebilirdik. Bunun için mayıs iptidasında bir makineli tüfek bölüğü, bir dağ bataryası ve 180 piyade erinden müteşekkil birliği harekâta katılmak üzere hazırlattım. Mayısın dokuzunda Hamisah hurmalıklarına vâsıl olmuştuk. Erlerin elbiseleri parça parça olmuş, bir kısım erler de takatten kesilmişti. Çölde hararet gölgede 50 dereceyi buluyordu. Kuyuların suları endişe verecek derecede azalmaya başlamıştı. Bilhassa sıcak iklime alışık olmayan Alman subaylarının hali pek fenaydı. Bir gün Cemal Paşa'dan bir telgraf aldım.

Gelen emir gereğince çölden ayrılıyordum. Geride yalnız Türk subaylarının emir ve komutası altında birkaç bedevî teşekkülü, İngiliz birliklerini tarassut için bırakılıyordu. Son haftalar zarfında çöldeki hayat dayanılmaz bir hal almıştı. Suhunet gölgede 60 dereceye yükselmiş ve su azlığından yıkanmak değil, el yüz temizlemek bir mesele olmuştu. İçmek için kullanılan suyun harareti ise 36 dereceden aşağı düşmüyordu. Madenî eşya ve silâhların demir aksamı o derece kızıyordu ki, elle tutulduğu zaman parmaklar dayanamaz hale geliyordu. Yaprak sigara kutuları sıcaktan fırın gibi tütünü kavuruyordu; sigara içilemez olmuştu. Yemeklerden sonra biraz okumak imkânsızlaşmıştı. Araplar'ın neden bu derece uyuşuk olduğunu anlıyordum.

Karaköy ve Unkapanı Köprüleri

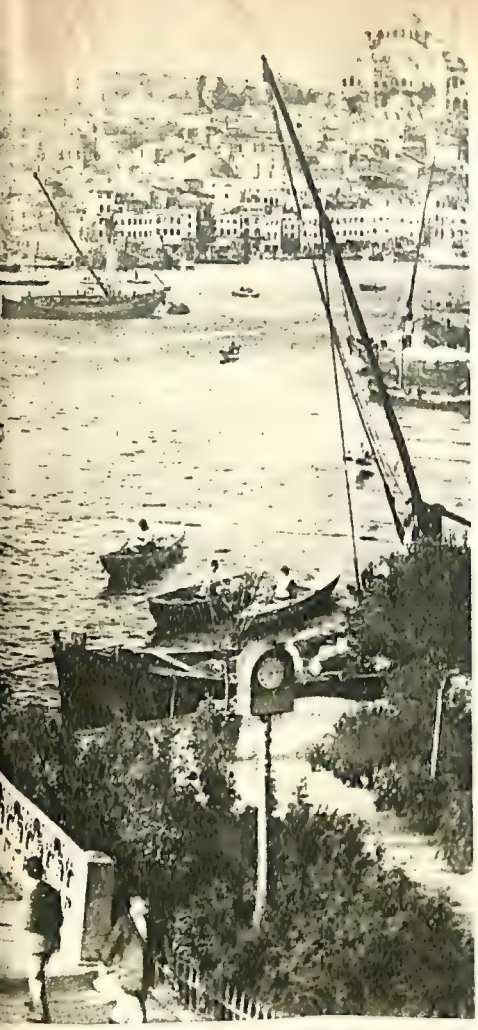

Karaköy köprüsü bir zamanlar ahşaptı...

İstanbul'da ilk köprüyü 23 Nisan 1453 tarihinde Fâtih yaptırmıştı.

BOĞAZİÇİ köprüsü elbet bir gün kurulacak ve İstanbul şehri tarihinin en büyük hâdiselerinden birini teşkil edecektir. Üç milyon şehirli, bir çocuk sevinci ile Boğaziçi köprüsünün açılma törenine koşacaktır. Tabiatın, suların kucağına verdiği bu şehir, tarihi boyunca köprü hasreti içinde yanıp tutuşmaktadır. Boğaziçi sularının, Marmara'nın ve Haliç'in ninnisi ile yüzyıllardır gelişen güzel İstanbul sularında Dârâ'nın Boğaziçi veya Çanakkale boğazı'nda iki milyon askerini geçirdiği köprü hikâyesi varsın milâdın ötesinde uyusun, dursun. İlk köprü, hiç şüphesiz Fâtih Sultan Mehmed'in, 23 nisan 1453 tarihinde, bir pazartesi günü Haliç sularında ve deryalar üzerinde kurduğu köprüdür. Beş kişinin yan yana geçebileceği bir genişlikte ve 1 000'den fazla duba üzerinde kurulan bu köprü, Bizansı maddeten olduğu kadar manen de yıkan bir mucize telakki edilmişti. Ancak, kuşların kanat çırparak geçtikleri Haliç sularında Fâtih askerleri yürüyordu.

İLK UNKAPANI KÖPRÜSÜ

Unkapanı ile Azapkapısı arasında kurulan bu köprüye Hayratiye köprüsü adı verilmişti. İkinci Mahmud yaptırmıştı. Yapılmasına da, Abdülmecid devrinde, donanması ile Mısır'a kaçan ve Mehmed Ali Paşa'ya teslim olan Fevzi Ahmed Paşa memur edilmişti. Köprünün boyu 600 arşındı. Genişliği hakkında tarihçinin verdiği bilgi şudur:

«İyi araba yüklü, iki beygir ve iki tarafında da birbirine dokunmadan yayaların geçmesine yeter genişlik... Bu da on metre kadar tahmin edilmektedir. Köprünün ortasında bir kabarıklık vardı, küçük gemiler buradan geçebiliyorlardı. Büyük gemilerin geçmesi için iki kanatlı kapı açılıyordu.

Unkapanı köprüsü 1836 yılında tamamlanmış, açılma törenini bizzat II. Mahmud yapmış ve ilk olarak kendisi at üstünde geçmişti.

Bu köprüye Hayratiye denmesinin sebebi, gelip geçenlerden para alınmamaya karar verilmiş olmasındandı. Fakat «Kandilci Raşid» isminde biri, kendine buyruk olarak haraç alır gibi gelip geçenlerden para almaya başlamıştı. Padişahın emrini dinlemeyen bu adam, bu suçundan dolayı İstanköy adasına sürülmüştü.

İLK KARAKÖY KÖPRÜSÜ

Unkapanı köprüsünden dokuz sene sonra 1845 yılında yapılmıştır. 500 metre tahmin edilen köprü, tahtadandı ve 18 sene kadar dayanabilmişti.

Bundan 50 yıl kadar önce, Karaköy köprüsünün her iki başında da köprü tahsildarları durur ve geçenlerden para alırlardı.

Bu köprünün, Fransızca İllüstrasyon'da çıkmış bir resmi vardır. Bu resimden öğrendiğimize göre, ortası kabarıktı ve gemiler buradan geçmekte idiler. İlk Karaköy köprüsünün tarihinde büyük yeri olan bir hâdiseyi buraya nakletmeden geçemeyeceğiz.

O tarihte Kaptan Magnan adında bir Fransız, şehir sularında işleyen altı düz gemilerin, denizde de işleyebileceğini iddia ederek Cygne adlı gemisi ile 1855 yılı 15 ağustos sabah saat 11'de Marsilya'dan İstanbul'a hareket etmişti. O zaman Sivastopol harbi yeni bitmiş, İstanbul bütün Avrupa'da anılan bir şehir olmuştu.

Kaptan Magnan, 20 eylül gece yarısı, tam 26 gün denizlerde bir hayli tehlike atlattıktan sonra, İstanbul'a gelebilmişti. Kaptan iddiasını ispat etmiş, zafer kazanmıştı. Bir gün İstanbul'da binlerce insanın gözü önünde müthiş bir gösteri yaptı. Gemisine son hızı vererek ilk Karaköy köprüsünün altından geçti.

Abdülmecid bu gemi ile ilgilenmiş, satın aldırmış ve Adalar'a işlemesine müsaade etmişti.

Cygne, 1855 yılı 8 ekim günü 300 yolcusu ile Adalar'dan gelirken Sarayburnu önünde bir Avusturya gemisi ile çarpışarak ikiye bölünmüştü. Kaptan Magnan, ikiye ayrılan sevgili gemisini kırık dümeni ile Sarayburnuna kadar sürükleyebilmişti, fakat içindekilerden kaçının kurtulup, kaçının öldüğünü bilmiyoruz.

İKİNCİ KARAKÖY KÖPRÜSÜ

Bu, 1863 yılında birinci köprünün yeniden yapılışıdır. O sene İstanbul'da büyük bir sergi açılmıştı. Abdülaziz, Mısır seyahatinden dönüyordu. Köprü'nün yenilenmesinde bu olayların da tesiri olmuştu. Bu köprü 1875 yılına kadar on iki sene kullanıldı.

YAHUDİ KÖPRÜSÜ

Cezâyirli oğlu Mıgırdıç adında bir ermeni, sadece gelip geçenlerden para almak maksadıyle yaptırmıştı. Ayvansaray ile Pîripaşa arasında kurulan bu köprü,

Bugün, Karaköy köprüsü, hiç de 50 yıl öncekine benzememektedir. Her iki başında duran köprü tahsildarları olmadığı gibi geniş asfaltıyle de modern bir görünüşe sahiptir.

Unkapanı'yle Azapkapısı'nı birbirine bağlayan Unkapanı Köprüsü, ahşap ve küçüktü ama, o da, yakın yıllarda, onarılarak modern bir hale sokuldu.

1863 yılında yapılmıştı. Köprü ancak on gün kadar yaşayabilmiştir. Balat ve Hasköy iskeleleri arasında çalışan kayıkçılar, ticaretlerine mâni olan bu köprüyü bir gece tutuşturup yakmışlardı. Bu olaydan sonra, daha sağlam bir köprü yaptırılması zorunluğu doğdu. Yaptırılan üçüncü Karaköy Köprüsü ilk demir köprüdür. 105 000 altın liraya mal olmuştur. Bu köprü önce Azapkapı ile Unkapanı arasında kurulmak üzere sipariş edilmiş, sonra vazgeçilerek Karaköy'e konulmuştur. Bu köprü 1912 yılına kadar Karaköy'de kaldıktan sonra Unkapanı'na nakledilmiştir. Unkapanı'nda 936 senesine kadar hizmet eden Karaköy'ün ilk demir köprüsü, bu suretle 37 sene Karaköy'de, 23 sene de Unkapanı'nda olmak üzere tam 60 sene yaşamıştır.

UNKAPANI DEMİR KÖPRÜSÜ

Unkapanı için sipariş edilen köprünün Karaköy'e konulması gibi, Eminönü - Karaköy için bir Fransız şirketine sipariş edilmiş olan bir köprü de 1875 yılında ilk demir köprü olarak Unkapanı'na kurulmuştur. Her biri 1 200 kilo ağırlığında 96 gemi demiri ile montaj için ayrıca verilen işçi ücretleri hariç 135 000 altın Türk lirasına mal olmuştu. Bu köprü, üçüncü Karaköy demir köprüsü buraya getirilinceye kadar 37 sene hizmet görmüş, 1912'de Eyüp'e nakledilmiş, bundan sonra da bir kısmı yanmış, bir kısmı demir olarak satılmıştır.

KARAKÖY KÖPRÜSÜ UNKAPANI'NDA

1912 yılında Karaköy'den Unkapanı'na nakledilen köprü, 1936 yılına kadar dayanabilmiş, birçok defa şiddetli fırtına yüzünden kopmuş, 1936'da tamamiyle sökülmüş ve yerine şimdiki Gazi Köprüsü yapılmıştır.

GAZİ KÖPRÜSÜ

İstanbul Belediyesi'ne 2 200 000 liraya mal olmuştur. Boyu 477 metre, eni 25 metredir. Bugünkü Gazi köprüsünün yerine, önceleri asma köprü yapılması düşünülmüştü. Köprü, Beyoğlu sırtları ile İstanbul'un en göze çarpan tepeleri üzerinden başlayacağı için hem İstanbul'un silueti bozulacak, hem de Haliç kıyısındaki ahali için bir fayda temin etmeyecek, hem de çok pahalıya mal olacaktı. Bu yüzden asma köprüden vazgeçilmiş, bugünkü köprü yapılmıştı.

İstanbul'daki Kapalı Çarşılar

Yazan : Ertan Ünal

İSTANBUL'a gelen yerli, yabancı her turistin ziyaret ettiği yerlerin başında Kapalıçarşı gelir. Gerçekten, çarşı kurulduğundan bu yana Doğu havasını ve renklerini taşıyan dükkânlarıyla asırlarca herkesin ilgisini toplamış, zamanımıza kadar gelmiştir.

Çarşının kuruluş tarihi çok eskidir. Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u Türk topraklarına kattığı zaman çarşının yerinde Bizanslılar devrinde, İmparator Augustus tarafından yaptırıldığı rivayet edilen bir bedesten bulunuyordu. Bedestenin Bizanslılar'dan kalma olduğu Doğu kapısı üzerinde bulunan kabartma kartal resminden anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra Fâtih'in vakfiyesinde, hayır kurumları için vakfettiği Bizans yapıları arasında zikredilmesi de yapının kuruluş tarihinin eski olduğunu göstermektedir.

Çarşının esasını teşkil eden ve bugün «İç bedesten» veya «Cevahir bedesteni» şehlinde adlandırılan sınır, zamanla etrafına ilâve edilen dükkânlarla yavaş yavaş büyüdü. Çarşı, şehir fethedildiği sırada Eski Bedesten'den Çadırcılar Caddesine doğru uzanan kısımdan ibaretti. Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra şehri Türkleştirmek ve imar etmek için Türk mimarîsinin özelliklerini taşıyan hanlar, hamamlar, çarşılar, camiler yapılmasını emretmişti. Fâtih'in emri üzerine biri Galata'da, ikisi İstanbul tarafında olmak üzere üç bedesten birden inşa edildi. 1461 de ahşap olarak hizmete açılan Yeni Bedesten, çarşının Nuruosmaniye cihetinde bulunuyordu. Burası, bir yolu pamuk, bir yolu ipekle dokunan ve «sandal» denilen bir nevi kumaş satışına tahsis edildiği için «Sandal Bedesteni» adıyla da anılıyordu.

KİRALIK KASALAR

Fâtih'in vezirlerinden bazılarının bedesten etrafına dükkân inşa ettirmesiyle çarşı büyüdü. Eski bedestendeki dükkânların çoğunda dolap veya mahzen adı verilen ve bugünkü bankalarda olduğu gibi kiralık kasa vazifesi gören yerler bulunuyordu. Gerçekten bedestenler, taş yapıları, demir kapıları, daimî bekçileriyle emin ve mahfuz yerler olduğundan, halk parasını ve kıymetli eşyalarını burada saklamayı tercih ederdi. Bu dolaplar dükkânlarda duvarların içinde bulunurdu. Evliya Çelebi'ye göre eski bedestendeki dolapların sayısı 28'di ve bunların 24'ü üç dükkâna bir dolap düşmek üzere duvarların içinde, dördü de köşelerde yer almaktaydı. Fâtih'in vakfiyesinde ise 28'i dükkânlarla birlikte olmak üzere 128 mahzen, dolap bulunduğunu, bunların yüzünün yer altında, yirmi sekizinin de dükkânlarda olduğu ve bu sebeple buraya

Kalpakçılar, Kapalıçarşı'nın en işlek yeridir. Burası, günün her saatinde, yerli, yabancı, çeşitli insanlarla dolup taşar.

«İç Bedesten» dendiği zikredilmektedir. Zengin tacirler ve ileri gelen şahsiyetler mücevherlerini, kıymetli altın, gümüş, eşyalarını bedestendeki dolaplarda küçük bir ücret mukabili saklatırlardı. Dolabından bir şey çıkarmak isteyen, bir bölükbaşı'nın nezaretinde sandığın konulduğu dolaba girer, burada sandık işi bittikten sonra gene bölükbaşının gözü önünde kilitlenip mühürlenirdi. Eşya muhafaza ücretinin yüzde yirmisini bekçibaşı denilen sermuhafız alır, kalanını diğer bölükbaşılar aralarında eşit olarak paylaşırlardı. Bölükbaşılar, sonraları müzayedelere de katılıp tellâllık yapmaya başladılar. Tellâllık ücreti malın değerinin yüzde yarımıydı.

Bu dolaplara bırakılıp da zamanla unutulmuş, sahibi çıkmamış, ya da ölenler tarafından herhangi bir kimseye bırakılmamış mücevher ve eşyalar beytülmale devredilirdi. Abdülmecid devrinde üç kere şeyhulislâmlık yapan Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi 1846 da 73 yaşında öldüğü zaman, mirasçısı bulunmadığı için bedestendeki kiralık dolabı açılmış ve kırk bin kese akçası bulunduğu görülmüştür. O zamana göre hayli yüksek değeri olan bu parayla 1848 yılında Ayasofya tamir edilmişti.

Bunun yanısıra bedestende imparatorluğun her tarafından toplanmış, nadide mücevherler, kıymetli silâhlar, değerine paha biçilemeyen eşyalar da muhafaza edilmekteydi. Evliya Çelebi buranın bekçilerinden «Bunlar öyle mutemed insanlardır ki, bedestende olan dolaplar açık kalıp nice Mısır hazinesi ki, hesabını Bârî bilir, mücevherat meydanda yattığı halde asla el sürmezler» şeklinde bahsederek, dürüstlüklerini över. Bu bekçilere bölükbaşı adı verilirdi. Kumandanları da nanpareci ve küçükağa unvanını taşırdı. Bunların hepsi denenmiş insanlardı ve birbirlerine kefildiler.

BEDESTEN SOYGUNU

Çarşının kapanış saatinden önce üç kapı kapanır, İnciciler kapısı ise çarşı tamamen boşalıncaya kadar açık tutulurdu. Daha sonra bir bölükbaşı yanında yamağı olduğu halde, elinde kalın bir so-

payla dükkânları dolaşır, içerde gündüzden saklanmış kimsenin bulunup bulunmadığını kontrol ederdi. Bu sıkı emniyet tedbirleri sayesindedir ki, çarşıda yüzyıllar boyu tek bir hırsızlık olmamıştı.

Tarihe Bedesten soygunu diye geçen tek büyük hırsızlık 1591 yılında cereyan etmiş, bir sabah dükkânlarını açan tacirler, dolapların açık olduğunu görerek paniğe kapılmışlardı. Alelacele yapılan bir sayımda, çalınan para miktarının 30 bin altını geçtiği görülmüş... Dîvân-ı Hümâyûn İstanbul kadısıyla yeniçeri ağasını hırsızları bulmaya memur etmişti. Büyük soygun İstanbul halkı arasında büyük şaşkınlık uyandırmıştı. Halk Bedestendeki çeşitli eşya ve paraların nasıl sıkı bir düzenle korunduğunu bildiği için şaşmakta ve korkmakta haklıydı. Bedesten kapatıldı, içerdeki dükkânlar teker teker arandı, şüpheli görülenler türlü işkencelere tabi tutuldukları halde, suçlular bulunamadı. O zaman yeniçeri ağası suçlunun bedesten dışında bulunabileceğini düşünerek diğer dükkânları da aramaya tabi tuttu ve bu arama sırasında bir acemin dükkânındaki dolapta, çalınan altınlar ve mücevherler bulundu. Dolabı kiralayan şahıs yakalandı, suçunu itiraf ettiğinden asıldı.

Yeni bedestendeki tek hırsızlık vak'ası ise 1754 yılının ağustos ayında olmuş, bir hırsız damını kazma ile delerek içeri girdiği dükkânı soymak isterken bölükbaşılar tarafından yakalanmıştı. Hırsız, Dîvân-ı Hümâyûn'un verdiği karar üzerine girdiği dükkânın önünde boynunda kazması olduğu halde asıldı.

AÇILIŞ DUASI

Çarşının açılış ve kapanışı dua ile olurdu. Duacı adı verilen bir bölükbaşı İnciciler Kapısı önünde durarak halkı duaya davet ederdi. Duacı, padişahın, askerin selâmetine, gelmiş, geçmiş bedestenlilerin ruhlarına rahmet diler, bir Salâtentüncina okuduktan sonra:

— Tavcılık yapılmayacak, mal kapatılmayacak, kefilsiz mal alınıp, satılmayacak...

diyerek alışverişlerin başladığını bildirirdi. Sonra esnaf günlük hayatına başlar,

Kapalıçarşı'da, mahalli eşya satan dükkânlar turistlerin çok ilgisini çeker.

akşamları da ayni dua tekrarlanırdı. Bu âdet yüzyıllar boyu aynen devam etmiştir.

Çarşıda Doğu'dan gelen altın ve gümüş işlemeli, ipekli kumaşlar, nefis marokenler, firuze işlemeli kemerler, kalkanlar, hançerler, akla hatıra gelebilecek her şey satılırdı. Dükkân açmak isteyen esnaf önce, esnaf loncasına başvururdu. Muteber ve zengin kişilerin teşkil ettiği bu lonca toplanıp müspet veya menfî bir karar alırdı. Esnafın, dükkân içinde iskemlede oturması çok ayıptı.

Esnaf için insanın dizüstü durabileceği büyüklükte, «Erkân Minderi» tabir edilen bir minder vardı. Dükkân sahibi bu minder üzerinde oturur, lonca mensupları iskemle üzerinde otururken, gördükleri esnafa bir günden üç güne kadar ticaretten men cezası verebilirlerdi.

Bedestenlerdeki müzayedelerin de kendisine has özellikleri vardı. Burada eşya öğle zamanına kadar müzayede edilir, mal sahibinin beklemeyip gitmesi halinde öğle namazından sonra son pey üzerinden mal satılırdı. On bin kuruştan fazla değeri olan mallar sadece perşembe günleri müzayede olunurdu.

MİMARÎ ÖZELLİKLERİ

Çarşının çekirdeğini teşkil eden eski bedesten, mimarî bakımdan birçok münakaşalara sebep olmuştur. Birçok yazar, bu bedestenin Bizanslılar'dan kalma olduğunu ileri sürdükleri halde, bazı yazarlar buna türlü iddialarla karşı çıkmışlardı. Meselâ Ekrem Hakkı Ayverdi «Fâtih Devri Mimarîsi» adlı eserinde konu üzerinde önemle durmakta ve bir kartal resmine dayanarak binanın Bizans yapısı olduğunu ileri sürmenin doğru olmadığını, bu resmin bulunduğu kapının iki merkezli sivri tahfif kemeri altında basık ve klavolardan yapılmış XV. asır üslûbunu taşıyan bir Türk kapısı olduğunu söylemektedir. Ayverdi, bunun yanı sıra kubbe kasnaklarının düz satıhlı ve sekiz köşeli olduğunu, Bizans kapılarında böyle kasnakların mevcut olmadığını, kubbe genişliklerinin Edirne bedestenindeki kub-

XIX. *yüzyılda yapılmış bir gravür. Kapalıçarşı'daki bir kaymakçıyı gösteriyor.*

Eski Sahaflar çarşısından bir görünüş.

be genişliklerine aynen uyduğunu, mahzen teşkilâtının, harici dükkânlarının hep bu bedestenden örnek alındığını da belirterek şu yargıyı ileri sürmektedir: «Eski bedesten de bir Türk yapısıdır.»

Tahsin Öz de çarşı hakkındaki bir makalesinde, gene ayni iddiayı tekrarlayarak eserin Türk yapısı olduğu hükmüne varır. Ancak tarihler Eski Bedestenin kat'î olarak Bizans yapısı olduğunu kaydetmekte ve buna delil olarak ta Fâtih'in vakfiyesinde adının geçmesini göstermektedirler.

Eski bedestenin 23 kubbesi vardır. İçerden bakıldığı zaman bu 23 kubbenin ancak 15'i görülebilir. Diğer sekiz kubbe fil ayakları üzerine tesadüf ettiğinden görülmemektedir.

Sandal Bedesteni dört duvar ile on iki fil ayağı üzerine kurulmuştur. Ayaklar kesme taştan, duvarlar molozdan, kemer ve kubbeler de tuğladandır. Kubbe kasnakları alçak ve sağırdır. Mimarî yapı bakımından, Türk yapısı olduğundan şüphe edilemez. Otuz iki kubbesinden içerden bakıldığı takdirde, ancak yirmisi görünür. Diğerleri fil ayakları üzerindedir. İşgal ettiği yer itibariyle (2119 metrekare), eski bedestenden büyük olduğu için, büyük bedesten diye de adlandırılır.

Sandal Bedesteni içindeki dükkânların mahzeni olmadığı için, kıymetli eşyaların saklanmasına elverişli değildi. Bedesten II. Mahmud zamanında kapatılarak depo olarak kullanılmaya başlanmıştı. Bu durum yıllarca devam etmiş, 1914 yılında Cemil Topuzlu'nun şehreminliği zamanında Mimar Kemaleddin'in nezareti altında harap ve metrûk halinden kurtarılarak tamir ettirilmiş ve belediye mezat salonu olarak hizmete girmiştir. Bedesten bugün de ayni gayeyle kullanılmaktadır.

Kapalıçarşı tarihi boyunca bir çok felâketlere uğramış, devamlı zelzele ve yangınlar yüzünden çehresi değişmiştir. 1509 yılında II. Bâyezid devrinde İstanbul'u birbirine katan bir zelzele çarşıya da zarar vermişti. 1694 yılında iç bedestende çıkan yangın fazla büyümeden söndürülmüş, bunu 1701 yılında çıkan büyük bir yangın takip etmişti. Bu yangında eski ve yeni bedesten arasındaki hanlar ve dükkânlar tamamen kül oldu. 1749 yılında çıkan diğer bir yangın çarşıya büyük zarar verdi. Devrin padişahı I. Mahmud, tamir işiyle bizzat alâkadar oldu. 1765 ve 1894 zelzelesi İstanbul'la birlikte çarşıyı da âdeta mahvetmiştir. Çarşıda 1894 zelzelesinden sonra geniş ölçüde tadilât yapılmış, bazı kısımları küçültülmüş, o zaman mevcut olan çadırcılar ve kürkçüler kapıları kaldırılmış, iç kapılar halinde bulu-

Kapalıçarşı'nın meşhur muhallebicisi.

nan dua ve bitpazarı ile yorgancı ve koltukçu kapıları dış kapı haline getirilmişti.

Çarşı 9 eylül 1943'de büyük bir yangın felâketi daha geçirmiş, döşemeciler kısmıyla, Sarıhasan, Yeşildirek, Mütevelli Ağahan, Cübbeli sokaklarıyla Alipaşa hanı tamamen yanmıştı. Fakat şüphesiz, 27 Kasım 1954'de çıkan yangın diğerlerinden çok daha büyük olmuş, 1660 dükkân yanmıştır. Özellikle Kalpakçılar Caddesi, Kürkçüler'e kadar kül olmuş, bunu Terziler, Kolancılar, Kavukçular, Koltukçular, Hazır elbiseciler, Hacı Hüsnü, Emirşah, Püsküllü Sokakları takip etmişti. Çarşı bu yangından sonra esaslı surette tamir edildi.

Bugün 30 bin metrekareden fazla yer kaplayan Kapalıçarşı'da 65 sokak, 3 binden fazla dükkân ve 20 han bulunmaktadır. Bu hanlardan başlıcalarını Alipaşa, Yarımtaş, Evliya, Hatip Emin, Kürkçü, Zincirli, Varakçı, Çuhacı, Yolgeçen, Cebeci, Sarraf, Yüncü, Mercanağa hanları teşkil eder. Çarşıda ayrıca bir cami, bir karakol ve bir kaç çeşme ile başka yapılar da bulunmaktadır.

MISIR ÇARŞISI

Eminönü'nde bulunan ve Kapalıçarşı'ya nazaran çok küçük olan Mısır Çarşısı 1660 yılında Yeni Cami'ye vakıf olarak Valide Turhan Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Ayni yerde daha önce de Cenevizliler tarafından yaptırılmış, küçük bir kapalıçarşı bulunduğu bazı tarihlerde zikredilir.

Turhan Sultan'ın Yenicami vakfiyesinde çarşının ilk hali şu cümle ile izah edilmektedir:

«Cami-i şerîf civarında Balıkpazarı kapısına yakın bir yerde bir börekçi fırını ve Dibekhane, bunun karşısında dört dükkân ve yine camiin yanındaki arsada kemerli dükkânlar tesis edildi...»

Vakfiyede ayrıca bu dükkânların işletilmesi için türlü şartlar konmuştur, bunlardan biri şöyledir:

«Taraf-ı mîrîden, tahmis emini olanlar, fırında yanan odunları dahi, mîrî mal ile tutuşturulup canib-i mîrîden alınan yevmî üç akçadan başka dibeklere ve fırınlara taarruz etmeyeler...»

Bu vakfiyeden de anlaşıldığı gibi Çarşı-

nın ilk dükkânları arasında dibekhane ve fırınlar da bulunuyordu. Ancak çoğunluğu baharatçı ve çeşitli şeyler satan dükkânlar teşkil ediyordu. Esasen çarşıya «Mısır Çarşısı» adı verilmesinin sebebi de buradaki dükkânlarda özellikle Mısır'dan gelen ve o çağlarda türlü şekillerdeki birleşimleri çeşitli hastalıkları tedavide kullanılan karabiber, zencefil, tarçın, baharat, Hindistan cevizi, mastika gibi çeşitli maddelerin bulunmasıydı. İşte bu sebeple çarşıdaki dükkânlar, XIX. asır sonlarına kadar birer eczahane vazifesi görmüş, İstanbullular'ın en ufağından, en büyüğüne kadar çeşitli dert ve hastalıklarını tedaviye çalışmıştı. Hattâ o kadar ki, bu asrın sonlarına doğru yeni yeni açılan eczahane sahipleri çarşıyı kapatarak faaliyetine mani olmak istemişler, ancak Tıbbiye başkâtibi Mehmed Muhtar Efendi'nin teşebbüsü ile bu hareket önlenmişti.

Çarşı içinde eski stil ahşap tezyinatlı, kerevetli dükkânlarda, içinde ne olduğunu ancak sahibinin bilebileceği türlü türlü irili ufaklı kavanozlar, türlü nebatlar, kurutulmuş çiçekler, şaplar, tohumlar, ağaç kabuk ve kökleri, tavanlardan sarkan iplerde türlü çeşit ismi belirsiz maddeler yer alırdı. Her dükkânın sahibi bir eczacı kadar bilgiliydi. Herhangi bir derdi olana terkibini ancak kendisinin bildiği ilâçlar hazırlar, kullanış şeklini izah ederdi. Kullanılan ilâçlar arasında yılan gömleği veya kaplumbağa kabuğu gibi, maddeler bile bulunurdu. Bunun yanı sıra Mısır Çarşısında padişahlar için özel şekilde kuvvet macunları da yapılırdı. Kimyager Naşid Baylav bu macunlardan birkaçının terkiplerini ve kullanılış şekillerini şöyle izah eder:

Baş, göğüs, yürek ve bel ağrılarına, hazımsızlığa karşı kullanılan bir macun:

35 dirhem sinâmeki, beşer dirhem üzerlik ve çörek tohumu, 4 dirhem kabuksuz badem, 5 dirhem raziyane, 24'er dirhem zencefil, karanfil, günlük ve mastika ile karıştırılıp iyice dövülecek, sonra elekten geçirilecek, çiğ bal ile karıştırılıp, yapılacak macun sabah ve akşam altışar dirhem kullanılacak...»

Bu macunu I. Sultan Abdülhamid'in de kullandığı Rûzname-i Hümâyûn'da Mustafa Efendi tarafından açıklanmaktadır.

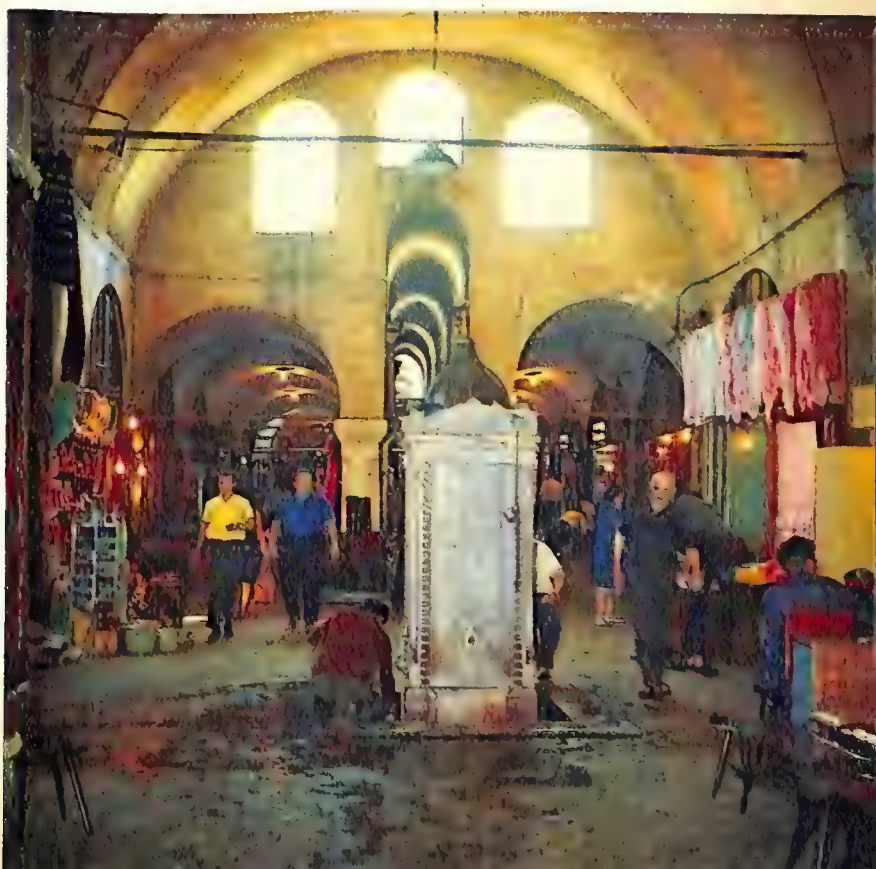

Çarşı içindeki bir kavşak yerinde bulunan meşhur mermer çeşme.

Erliğe kuvvet veren, göğüs ağrılarına iyi gelen bir ilâç:

«Beşer dirhem çörek otu, zencefil, tarçın, ceviz, Bûvâ, karanfil, mastika, kara sakız, kebâbe, kereviz, ısırgan ve havuç tohumu, onar dirhem, anason ve kişniş 3 misli bal ile karıştırılacak, sabah ve akşam ikişer dirhem kullanılacak...»

Baş, göğüs, bel ağrılarına iyi gelen ve Habb-ı Müferrih adıyla bilinen bir ilâç:

«Benefşe, tarçın, zamk-ı arabî, safran, mastika, beşer dirhem karıştırılıp üstüne gülsuyu ilâve edilerek, aç karnına nohut miktarı kullanılacak...»

ÇARŞININ YAPISI

Çarşının L biçimi planı vardır. Dört esas, iki de yardımcı olmak üzere altı kapısı bulunmaktadır. Ortadaki koridorun üstü kemerli ve tonozludur. Kapıların üçünün önünde ravaklar vardır. İki kolun başlangıcındaki ravakların üzerine kubbeli odalar inşa olunmuştur. Bu odalara çarşı içinden merdivenlerle çıkılır. Kapılardan biri Eminönü'ne, biri Yenicami arkasındaki geniş parka, biri de Tahtakale'ye açılır. Bu kapılardan ikisinin üstünde, yer alan kitabe 1074 tarihini taşır.

Çarşıda 86'sı tam, dördü yarım olmak üzere 90 dükkân bulunmaktadır. Doğu kolunda iki sıra üzerinde 24'erden 48, diğerinde 19'ardan 38 dükkân yer almakta, kalan dört dükkân ise kapı yanlarında bulunmaktadır. Bunların üstünde odalar vardır. XX. yüzyıl başlarında çarşının dış duvarlarının bitişiğine inşa edilen dükkânlar, görünüşü çirkinleştirdiği için yıktırılmıştır. Ancak yıllarca devam eden ihmal ve kayıtsızlık çarşıya büyük zarar verdiğinden esaslı bir tamir yapılması zarureti hasıl olmuş, çarşı 1955 yılında büyük çapta tamirat görmüştür.

Çarşı kurulduğu devirdeki özelliklerini birer ikişer kaybetmiş, adıyla tamamen zıd bir yer halini almıştır. Dükkânlarla birlikte satılan eşyalar da değişmiş, baharat ve kimyevî maddelerin yerlerini giyim, yiyecek ve çeşitli eşyalar almıştır.

SAHAFLAR ÇARŞISI

Bugün Beyazıt Camii arkasında, küçük bir sahaya kurulmuş olan Sahaflar Çarşısı, eskiden Kapalıçarşı'nın içinde, bugünkü yorgancıların bulunduğu yerdeydi. Kıymetine paha biçilemeyen el yazması kitaplar burada alınır, satılırdı. Bilhassa salı ve cuma günüleri yapılan kitap mezadı kitapsever her İstanbullu için kaçırılmaz bir fırsattı.

Mezada çıkarılacak kitaplar önce sahaflar kâhyasının dükkânına getirilirdi. Kâhya kitapların değeri için kitap mütehassısı diyebileceğimiz bir kaç kişinin fikrine başvurur, sonra kararlaştırılan fiat üzerinde mezada çıkarılırdı. Çarşı içindeki sahafların son kâhyası «Sağır» namı ile tanınan bir oturuşta bir kuzu yediği rivayet edilen şişman ve bütün İstanbullular'ca bilinen bir şahıstı. Gene ayni devirde yaşayan en büyük kitap mütehassısı da Kütahyalı İsmail Efendi'ydi. Özellikle tarihî kitaplar üzerinde büyük ihtisası vardı. Kötürüm olduğundan belirli günlerde uşağı tarafından çarşıya getirilir, kitaplara değer koyduktan sonra giderdi.

«Bohçacılar» Sahaflar'ın enteresan tiplerindendir. Bunlar burada ele geçirdikleri nadir yazmaları, minyatürlü eserleri ya bir bohçaya sararak, ya da koyunlarında saklayarak konak konak gezerlerdi. Özellikle zenginler bu eserleri değerine bohçaçıyı memnun bırakacak bir rakam ilâvesiyle alır, ancak onun devamlı kendisine çalışması, yani bulduğu yeni eserleri de kendisine getirmesini sağlayabilmek için paranın hepsini birden ödemez, taksite bağlardı.

Sonraları sahaflar çarşısındaki dükkânlar birer, ikişer Hakkâklar çarşısına (bugünkü yeri) taşınmaya başladı. Esasen bu sırada matbaa kurulmuş, el yazması kitapların yerini baskı işi eserler almaya başlamıştı.

Hacı Hüseyin Efendi adında bir şahıs tarafından gene bu devirde kurulan Şirket-i Sahhâfiye-i İrânîye de Hakkâklar Çarşısında bir dükkânda faaliyete başlamıştı, Şirket İran ve Mısır'da basılan çeşitli din, ders ve tarih kitaplarını burada satışa çıkarır, Anadolu'ya gidecek kitaplar da burada sandıklanırdı.

Çarşı içindeki dükkânlar, yeni açılan dükkânların diğerlerinden daha fazla kazanç sağladığını görünce yerlerini bırakarak buraya taşınmaya başladı. Bunun zararı da mühürcülere dokundu. Çünkü çarşı tamamen kitapçılarla dolduğundan ince ve zor bir sanat olan mühürcülük ortadan kalkmak tehlikesiyle karşılaşmıştı.

Kapalıçarşıdaki sahafların en son dükkânı Sağır Kâhya'nın damadı Abdurrahman Efendi'ye ait olan dükkândır ki, bir süre sonra o da yeni çarşıya geçmiş, böylece Kapalıçarşı'daki sahaflar tamamen ortadan kalkmıştır.

Sahaflar çarşısı ahşap dükkânlardan kuruluydu. 1950 yılının Ocak ayında çıkan bir yangın, onbeş dükkânı kül etmiş, bunun üzerine dükkânlar yeniden ve kâgir olarak inşa edilmiştir.

Ayasofya Müzesi

Röportaj: ERDOĞAN SEVGİN
Fotoğraflar: TAMER GÜVENÇ

AYASOFYA, iki ayrı dinin özelliklerini bir arada saklayan yeryüzünün nadir mabetlerinden biridir... Doğu Roma İmparatorluğu devrinde yapılmış olan Ayasofya, dünyadaki Bizans eserlerinin en ünlüsüdür.

Ayasofya inşa edildiği günden bugüne kadar tam 3 defa çehre değiştirmiş, önceleri kilise iken, İstanbul'un fethinden 1934 yılına kadar 500 yıla yakın bir süre cami olarak hizmet etmiş, 1934 yılından bu güne kadar da kapılarını müze olarak açmıştır.

Ayasofya'nın ilk defa, Roma imparatoru Büyük Konstantin'in, imparatorluk merkezini İstanbul'a getirerek, şehri onarmaya başladığı, 326 yıllarında yapıldığı kabul edilmektedir. Fakat bu bina çok küçük görüldüğünden, yahut başka bir fikre göre, bir deprem sonucunda yıkılmış olduğundan, imparatorun oğlu II. Konstantin Ayasofya'yı yeniden yaptırmış ve kilise 360 yılında törenle açılmıştır. Üstü ahşap bir çatı ile örtülü olduğu tahmin edilen bina, «Büyük Kilise» diye anılıyordu. Kilise, sonradan «Thea Sofia» ismini aldı. Nihayet Ayasofya'ya çevrildi ve bu ad, İstanbul, Türklerin eline geçtikten sonra bile değiştirilmedi.

II. Konstantin'in yaptırdığı bu kilise, 404 yılındaki bir ayaklanmada, yandı. Bunun üzerine yeniden yapılan bina II. Theodisius devrinde, 415 yılında halka yeniden açıldı. Fakat bu kilisenin de ömrü pek uzun olmadı. 532 yılında «Nika İhtilâli» adı ile tarihe geçen ayaklanma sırasında ateşe verildi.

İhtilâl, 18 ocakta kanlı bir şekilde bastırıldı... Tekrar tahtına kavuşan imparator Justinianus, Ayasofya'nın yeni baştan yaptırılması için emir verdi. Bütün arzusu, Ayasofya'nın Kudüs'te Peygamber Hazret-i Süleyman tarafından yaptırılan mabetten daha büyük ve daha muhteşem olmasıydı. Bunun için bütün valilerinden, il hudutları içindeki eski harabelerin en güzel parçalarını Ayasofya'da kullanılmak üzere İstanbul'a göndermelerini emretti... Bu emir üzerine de, imparatorluğun her tarafından, kıymetli taşlar, mermerler, sütunlar İstanbul'a akmaya başladı.

Ayasofya'nın bundan önce iki kere yandığı dikkate alınarak, yeni inşaatta mümkün olduğu kadar ahşap malzeme kullanılmaktan çekinildi. Kapılar bronzla kaplatıldı.

Uzun çalışmalardan sonra nihayet Ayasofya'nın inşası bitti... Açılış 27 aralık 537

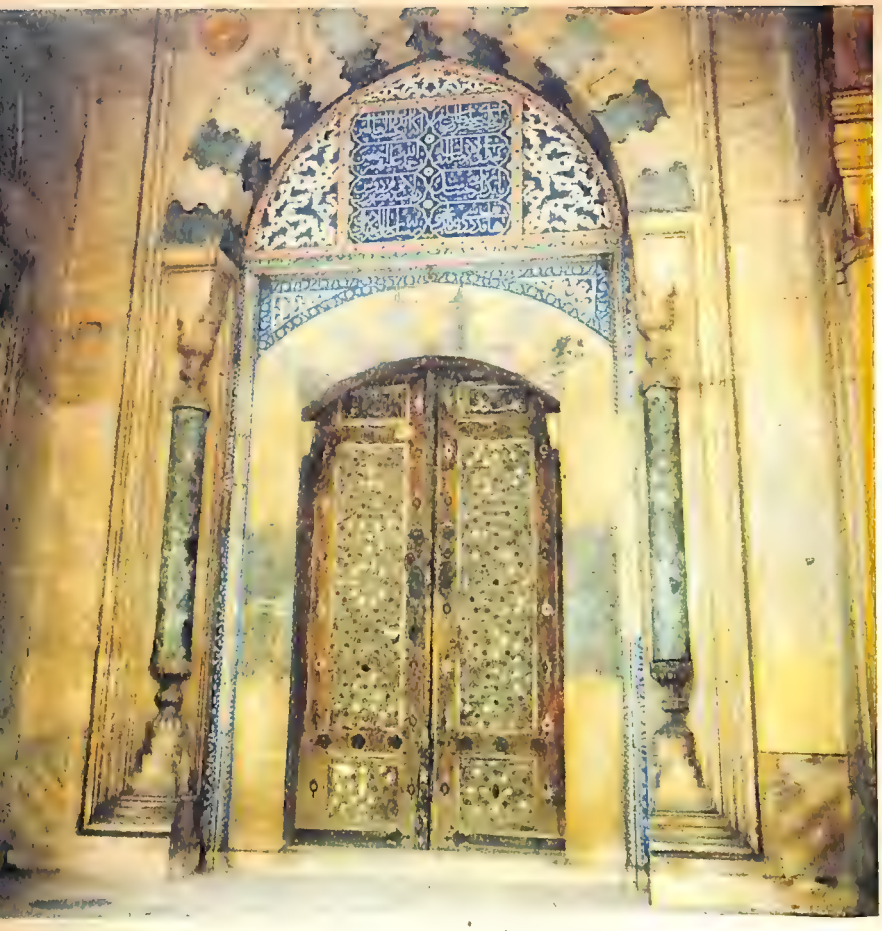

Ayasofya'nın muhteşem kapısı (solda). Ve iç görünüşü (sağda).

günü, büyük bir merasimle yapıldı. Öylesine muhteşem bir yapı olmuştu ki, zafer arabası ile açılışa gelen imparator, mabedin ihtişamı karşısında ellerini havaya kaldırıp şöyle bağırdı:

— Ey Süleyman, seni geçtim...

553 ve 557 yıllarındaki zelzelelerden hasar gören Ayasofya'nın kubbesinin bir kısmı 559 yılındaki zelzeleden yıkıldı. Eskiden fazla basık yapılan kubbe 6.25 m. yükseltilmek ve yan basınçları önleyecek şekilde dayanaklar yapılmak suretiyle onarıldı ve kilise imparator Justinianus tarafından 562 yılında ikinci defa olarak törenle açıldı.

HAÇLILAR'IN BARBARLIĞI

Ayasofya'ya en büyük fenalığı batılı Hıristiyanlar yapmıştır. 1204 yılında İstanbul'u zapt ve yağma eden Haçlı orduları, Ayasofya'yı sanki başka bir dine ait mabetmiş gibi yağma ettiler... Hem de insafsızca... İmparator kapısı üzerindeki altın yaldızlı gümüş levhalar, altın ve gümüş haçlar, sözün kısası, kilisede maddî ve manevî değeri yüksek ne kadar eşya varsa yok edildi. Hattâ o derece ki, kutsal eşyalar, atlara süs eşyası oldu.

Türkler İstanbul'u alıncaya kadar, Ayasofya, bir çok kereler yıkılmak tehlikesi ile karşı karşıya kaldı... Hattâ bir ara ibadete kapatıldı... Fâtih İstanbul'a girdiği zaman kilise harap bir vaziyetteydi. Bir çok kapıları düşmüştü... Justinianus devrindeki ihtişamından eser yoktu...

OSMANLI DEVRİNDE AYASOFYA

1453 yılında İstanbul fethedildiği zaman, Ayasofya camiye çevrildi.. Büyük kubbenin kenarında bulunan kubbeciklerden birinin üstü delinerek buraya tahta bir minare oturtuldu. Güneşin doğduğu tarafa bakan mihrap, Kâbe'ye yöneltilerek yeni bir mihrap yapıldı. Ve Fâtih Sultan Mehmed Cuma namazını burada kıldı.

Türkler, Ayasofya'ya karşı, daima büyük bir ilgi ve saygı göstermişlerdir. Yaptıkları ustaca onarımlar ve dayanak duvarlarıyle anıtın günümüze kadar gelebilmesini sağlamışlardır. Fâtih'in emri ile Ayasofya kilisesi, camiye çevrilmesi üzerine gerekli bazı değişiklikler yapıldıysa

Fotoğraf: FERİT CAN

da, binanın esas yapısı olduğu gibi korundu. Hattâ, mutaassıp müslümanların günah saydığı insan yüzlü mozayikler bile açık bırakıldı. Fâtih, Ayasofya'nın adını da değiştirmedi. Onu «Cami-i Ayasofya-i Kebir» şekline çevirmekle yetindi. İnsan mozayiklerin çok daha sonraki devirlerde, sıvanarak örtüldükleri anlaşılmaktadır.

Ayasofya, Osmanlılar'ın eline geçtikten sonra, her padişah oraya bir şeyler ilâve etti. Güney-doğudaki büyük destek duvarları ile tuğla minarenin Fâtih devrinden kalma olduğu kabul edilmektedir. Zarif, ince minare II. Bayezid devrinde, caddeye bakan taraftaki iki kalın minare ise, II. Selim devrinde, mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Mimar Sinan'ın Ayasofyaya hizmeti çok büyüktür. Eğer, eski payandaları yeniden örmese, yeni istinad duvarlarını eklemese, herhalde Ayasofya günümüzde bir harabe halinde gelebilirdi.

Sultan Abdülmecid devrinde, camiin içi ve dışı yeniden esaslı surette onarıldı. İsviçreli mimar Gaspar Fossati'nin sorumluluğu altında iki yıl süren bu çalışmalar sırasında, büyük kubbe demir çemberlerle sağlamlaştırıldı. Tehlikeli bir şekilde eğilmiş olan 13 sütun düzeltildi.

MİMARÎ ÖZELLİĞİ

Ayasofya, tarihî değeri yanında, mimarî özellikleri ile de dünyanın sayılı yapılarından biridir...

Kapladığı alan, kareye yakın dikdörtgen biçimindedir. Bir kubbeli, iki katlı bir binadır. Bu anıt, bir orta nef «esas bina», iki yan nef, «esas salonun iki yanındaki uzun koridorlar» bir iç nartex «girişten, galeriye çıkan kapıya kadar olan kısım, bir de dış nartex «son cemaat mahalli» nden meydana gelmiştir. Esas salon 32,27, yan koridorlar 18,19 ve 18,70 metre enindedir.

Binanın mihraptan, İmparator Kapısı'na kadar uzunluğu 79,29 metredir. Bu ölçülere göre Ayasofya, yayıldığı saha bakımından, Romada'ki St. Pierre, Sevilla Katedrali ve Milano Katedralinden sonra 4. gelmektedir. Kubbe yüksekliği ise 55,6 metredir. Bu bakımdan da dünya yüzündeki anıtlar içinde 5. sırayı işgal etmektedir.

Ayasofya'nın kubbesi tam daire şeklinde değildir. Kuzey-Güney çapı 31,87 metre, Doğu-Batı çapı ise 30,87 metredir. Ortalama kubbe çapı ise 31,36 metredir.

Kubbe 1,10 m. genişliğinde 40 kaburgaya dayanır. Bu 40 kaburganın arasında ve alt kısımlarında 40 pencere vardır. Bu pencereler sayesinde cami bol ışık alır.

Binanın ağırlığını 107 sütun taşır. Bu sütunların 40 tanesi aşağıda, 67 tanesi ise yukarıdadır.

MÜZEYİ GEZİYORUZ

Tarihî ve mimarî yönden büyük değeri olan Ayasofya, turistlerin ilk görmek istedikleri yerlerden biridir. Günün hangi saatinde olursa olsun, Ayasofya'nın önüne gidecek olursanız, sıra sıra otobüsler, taksiler görürsünüz. Bunlardan inen türlü milletlere mensup, genç, yaşlı insanlar, önce kapıda kartpostal satan çocuklardan Ayasofya'nın ve diğer anıtların fotoğraflarını, renkli resimlerini alırlar, sonra da bilet satış kulübesinin önünde, içeriye girebilmek için kuyruk yaparlar.

Biz de bu turistlerle beraber içeriye girelim... Elimizde müze müdürü Feridun Dirimtekin'in «Ayasofya Kılavuzu» olduğu halde, turist rehberlerinin sözlerine kulak kabartarak, Ayasofya'yı adım adım gezelim.

AÇIK HAVA MÜZESİ

Bilet gişesini geçtikten sonra kendinizi geniş ve gayet bakımlı bir bahçede bulursunuz. Bahçede birçok binalar vardır. Giriş kapısının sağında kalan binalar, müze idarecilerine aittir. Solundaki bina ise eskiden Sıbyan Mektebi olup, bugün «Relöve Bürosu» haline getirilmiştir. Bu binanın az ilerisinde bir şadırvan göze çarpar. Her ikisi de Türk eserleridir. I. Sultan Mahmud tarafından yaptırılmıştır.

Bahçenin sol tarafı bir açık hava müzesi şeklindedir. Burada bulunan eserler II. Theodisius tarafından yaptırılmış olan ikinci Ayasofya binasının kalıntılarıdır.

Müzeye bir tunç kapıdan girilir. Helenistik devre ait bir mabetten alınıp buraya takılan kapıyı geçtikten sonra kendinizi ikinci bir kapının karşısında bulursunuz. Eğer başınızı kaldırıp, kapının üzerine bakacak olursanız, Ayasofya'daki ilk mozayiklerden biriyle karşılaşırsınız. Altın bir zemin üzerine X. yüzyılda yapılmış olan bu mozayik, kucağında oğlu İsa olduğu halde tahta oturmuş Meryem'i, solunda kendisine şehri takdim eden İmparator büyük Konstantin'i, sağında, mabedin maketini takdim eden İmparator Justinianus'u canlandırmaktadır.

Bu kapıyı geçince, karşınıza uzun bir koridor çıkar. 60,90 m. uzunluğunda, 10,50 m. genişliğinde sağında ve solunda koca koca kapıları bulunan, tavandan top kandiller sarkıtılmış olan bir koridor. Bu koridorun sonunda küçük bir tahta kulübe vardır. Burası, «Galeri» ye çıkacakların bilet kontrolünün yapıldığı yerdir.

Camiin içini çevreleyen ve binanın ağırlığını taşıyan mermer sütunlardan bir kısmı.

Bu koridora girer girmez ilk gözüme çarpan tavandaki mozayikler oldu... İlk bakışta insana boyanmış hissini veren bu altın mozayiklere bakarken ufacık altın parçalarını yanyana getirerek, böylesine göz alıcı bir eser meydana getiren isimsiz ustaları düşünmekten kendimi alamadım!. Yer baştan başa Marmara adasından getirtilmiş mermerlerle kaplıydı... Ayasofya'nın her yanı gibi. Duvarları ise renkli mermerdendi.

Koridorun sol tarafında son cemaat mahalline açılan kapılar kapalıydı. Sağ tarafta ise 9 kapı vardı. Bu dokuz kapının ortadaki büyük, diğerleri ise küçüktü. Ortadakine İmparator Kapısı deniyordu. İmparator kapısı üstündeki iki delik yüzünden, asırlar boyunca anlatılagelmiş efsane:

«Bir yılan tarafından ısırılacağından korkulan bir Bizans prensesi, İmparator Kapısı'nın üzerine konan bir tabutun içine saklanmış, fakat yılan gene yapacağını yapmış. Bu deliklerden birisinden girip, prensesi öldürdükten sonra, öbüründen kaçıp gitmiş...» Efsane bu... İnsanlar yalan olduğunu bildikleri halde, nedense gene de sanki sahiden olmuş gibi dikkatle dinliyorlar...

Ayasofya'nın büyüklüğünü insan bu kapıdan geçince daha iyi anlıyor. İçerideki insanların birden cüceleştiğini görüyorsunuz!. Bu büyük salonda guruplar halinde girip oraya buraya kümelenmiş insanlar birden sanki sihirli bir el değmiş gibi küçülüyor, küçülüyorlar...

Ayasofya'yı gezecek olanlar, mutlaka ve mutlaka bu kapıdan asıl salona geçmelidirler... Zira binanın ihtişamını ancak bu şekilde anlayabilirler. Kubbenin büyüklüğünü ancak buradan görebilirler...

ASIL BİNA

Kapıdan içeri girer girmez, 55 metreden fazla yüksekte duran kubbeyi bütün detaylarıyla tam olarak görüyorsunuz. Diğer yapılarda olduğu gibi, üzerindeki işlemeleri görmek için altına kadar gidip, yere düşecek kadar başınızı havaya kaldırmak yok... Kapının yanında durup, şöyle hafifçe yukarıya bakmak, kubbenin tamamını ve üzerinde altın yaldızla yazılmış Sûre-i Nûr'u görmeye yetiyor.

İmparator kapısından girdikten sonra, insanı bir tuhaf eden manzarayı, doya doya seyretmek için, kenardaki mermerlerin üzerine oturdum. Tıpkı turistler gibi...

Salonun içi öbek öbek turist doluy-

1934 yılından beri müze olarak kullanılan Ayasofya Camii.

1934 yılından beri müze olarak kullanılan Ayasofya Camii.

du... Her milletten insan vardı. Hepsi ayrı ayrı dilde konuşuyorlardı... Kimi yaşlıydı, kimi genç... Kimi rehberini dinliyor, kimi ise taşların üzerine oturmuş dinleniyor veya kitap okuyordu... İşte içeride böylesine bir kalabalık vardı... Fakat bu kalabalığa rağmen salon gene boş, bomboş geliyordu insanın gözüne...

Her taraf renk renk mermerlerle kaplıydı... Zemin ve duvarların bir kısmı, Marmara adasından getirtilen süt beyazı mermerlerle örtülmüştü. Ağrıboz Adası'ndan getirtilen yeşil somakiler, Afyon'dan getirtilen pembe mermerler, Kuzey Afrika'dan getirtilen sarı mermerler, burasını bir renk cennetine çevirmişti.

Koca salonu kaplayan 107 sütun ise bir zarafet timsaliydi... Bu sütunların her biri eski bir mabede aitti. İşte Ayasofya'da sütunların renkleri ve şekilleri bunun için değişikti...

Bu salonun bir başka özelliği daha vardı. İki ayrı dine ait iki ayrı mabet, cami ile kilise burada birbirine kaynaşmıştı... Hıristiyanlığı tasvir eden mozayiklerin yanı sıra 1847-1849 tamiri sırasında Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından, 7,5 m. çapında daire şeklindeki levha içine altın yaldızla yazılan Allah, Muhammed, Hulefây-ı Râşidîn'in isimleri ile, Hasan, Hüseyin yazılı 8 levhayı, kubbedeki Nûr sûresini, minber'i, mihrabı sultan mahfilini, vâiz kürsüsünü görüyorsunuz.

Ayasofya bir Bizans yapısıydı. Fakat asıl salon Türkler'in bu binaya ne büyük emekler sarfettiğini ortaya koyuyordu.

İmparator kapısının iki tarafında birer mermer, küp duruyordu. Marmara adasında çıkan mermerden yapılmışlardı.

Salonda 4 müezzin mahfili vardı. Mermerdendi bunlar. Gayet zarifti. III. Sultan Murad tarafından yaptırılmıştı. Minimini, işlemeli mermer vâiz kürsüsü, Türk taşçılık sanatının en güzel örneklerinden biri olan minber ise IV. Murad devrine aitti.

Ayasofya'nın mihrabına bir bakış.

Minberin karşısında ise, sütunlar üzerine oturtulmuş, üzeri âdeta oya gibi işlenmiş bir Hunkâr mahfili duruyordu.

MİHRAP VE TAÇ GİYME YERİ

Ayasofya'da mihrap insanı çok şaşırtır. Binanın mihverinden kaymış, hafif sağa doğru yönelmiştir. Fâtih devrinde yapılan mihrabın iki yanındaki büyük şamdanlar Kanunî Sultan Süleyman tarafından tâ Budin'den getirilmiş ve âdeta bir zafer anıtı olarak Ayasofya'ya dikilmiştir. Mihrabın üzerindeki renkli camlar daire içine yazılmış yazılar da hep eski Türk eserleriydi.

Ayasofya'nın büyük salonunda etrafı tahta perdelerle çevrilmiş bir yer görürsünüz. Bilhassa, müzeyi ziyaret eden turistlerin çok ilgisini çeker... Burada zemin, Ayasofya'nın her yanı gibi beyaz değildir. Renk renk mermerlerle âdeta bir yer mozayiği halindedir. Asırlar boyunca Bizans İmparatorları işte burada taç giymişlerdir.

Ayasofya'nın köşelerine düşen sütunlar, dört köşe ve beyaz mermerdendi. Bunlardan İmparator kapısının soluna düşen sütun, hakkında en çok söz edilenidir. Doğu Roma İmparatorluğu devrinde «Hagius Grigorius'un mucizevî sütunu» denilen bu sütun, «Terleyen Direk» (Ağlayan Sütun) ismiyle de anılır. Üzerinde bir delik vardır. Bu delik daima ıslak durduğu için ona bu ad verilmişti. Rivayete göre bu delik, Hızır'ın kiliseyi cami haline sokmak için binayı Kâbe yönüne çevirmek istediği zaman parmağını soktuğu yerdir. Halk bu deliğe parmağını sokar, direkten gelen ıslaklığın türlü dertlere, bilhassa göz hastalıklarına iyi geleceğine inanır.

Mihrabın sağındaki sütun ve duvar üzerinde görülen izler asırlar boyunca türlü söylentilere yol açmıştır. Burada duvarın üzerinde bir el izi vardır. Karşısındaki somaki sütunun üzerinde ise bir yarık ve nala benziyen bir iz... Efsaneye göre, Fâtih, veya «Yavedut Sultan» fetih günü atı ile Ayasofya'ya girer, At bir yerde şaha kalkar. İşte o zaman, kılıcını sütuna çalar, kanlı elini duvara vurur. İşte somaki sütunundaki bu çatlak, kılıcın izi, sütunun kaidesindeki şekil atının nal izi, yüksek bir yerdeki el izine benzer işaret de «Pençe nişanı» olarak bugün bile halka gösterilir... Hikâyesi anlatılır.

Tabiî bu baştanbaşa bir uydurmadır. Fâtih'in Ayasofya'ya yaya girdiği muhakkaktır. Türk askerinin Ayasofya'ya girişini görenlerin hiç biri halkın kılıçtan geçirildiğinden, mabede karşı bir saygısızlıkta bulunduğundan bahsetmemişlerdir.

Ayasofya Müzesi'ne gidecek olanlar, muhakkak, ayrı bir ücret ödenerek girilen galeriyi görmelidirler. Ayasofya, mabedin bu ikinci katında insanın gözüne daha başka, daha büyük görünür... Biraz önce anlattığımız kısımları insan, tıpkı uçaktaymış gibi seyreder.

GALERİ

Galeriye, müzenin giriş kapısının tam karşısındaki bilet kulübesinin yanındaki hafif meyilli yoldan çıktık. Bu yol, tıpkı minare merdivenleri gibi döne döne yükseliyordu. Yalnız ne var ki, ondan hayli genişçeydi. Ve yol, imparatoriçelerin tahtırevanla rahat bir şekilde çıkmaları için bu şekilde yapılmıştı.

Galeri, biri kıblenin karşısında ikisi de yanında olmak üzere 3 koridordan meydana gelmişti. Duvarları baştanbaşa beyaz mermerlerle örtlüydü.

Burası kadınların ibadet etmeleri için yapılmış. Kıblenin sağında büyük dinî merasimler tertip edilir, ve İmparator, buradan Ayin'e katılırmış. Kıblenin karşısındaki kısımda ise, İmparatoriçe ve maiyeti ile devlet büyüklerinin eşleri toplanırlar, kıblenin solundaki kısımda, diğer kadınlar ibadet ederlermiş... Ayasofya camiye çevrildikten sonra, bu kısım gene saray kadınlarına tahsis edilmiş.

Galerinin en büyük özelliği, mozayikleriydi. Burada bulunan muhtelif renkteki mozayikler, gerçekten birer sanat şaheseriydi.

Galeriye rampalı yoldan çıkıp, ok işaretini takip ettik. Kendimizi önce uzun bir koridorda bulduk. Kıblenin tam karşısında ve yeşil renkte mermer sütunlu, imparatoriçeye ait kısmın önünden geçtikten sonra, yol sola kıvrıldı. Ve az ileride de mermer bir kapı bizi karşıladı.

İlk inşaat devrinden kalmış olan ve Cennet ve Cehennem kapısı diye adlandırılan bu kapıyı geçtikten sonra ters yönde, duvar üzerinde bu katın ve binanın en güzel mozayiğini görürsünüz. «Déesis» mozayiğidir bu. Yarısı yok olmuştur. Çehrelerdeki canlılık, insanı ilk bakışta büyüler.. Meryem, İsa ve Yahya'dan ibaret olan bu mozayik XII. asra aittir...

Yolumuza devam ettik. Mihrab hizasındaki duvarda iki mozayik daha vardı. Bunlardan biri Comneler mozayiği diye anılıyor. Diğeri ise Hz. İsa, İmparatoriçe Zoe, İmparator Konstantin Monomachos'a aitti.

Uzun yol burada bitti. Geri dönüp mihrabın solundaki koridora doğru yürüdük. Bu kısım mozayik bakımından çok fakirdi, İmparator I. Aleksandros'un mozayi-

Müzedeki mozayıklardan bir İsa tasviri.

ğinden başka, sözü edilecek bir şey yoktu burada.

OSMANLI HÜKÜMDARLARININ TÜRBELERİ

Ayasofya camiinin bahçesinde, 5 Osmanlı hükümdarı gömülüdür... Müzenin girişinin hemen sağındaki türbe, Sultan İbrahim ve Sultan Mustafa'ya aittir. Bu türbenin arka tarafında, duvarlarla çevrili kısımda ise yanyana 4 türbe vardır. En küçüğü şehzadeler türbesidir. III. Mehmed'in tahta çıkar çıkmaz öldürttüğü küçük şehzadeler için yapılmıştır. Bundan sonraki 3 türbe sırasıyle III. Sultan Murad'a, II. Sultan Selim'e ve III. Sultan Mehmed'e aittir.

İnce bir sanat ve mimarlık eseri olan bu türbelerin dış yüzü mermerle kaplanmıştı... Renk renk çiniler, oyum oyum oyulmuş sedef kakmalı kapılar, pencereleriyle insana tarifsiz bir göz zevki veriyordu.

Mimarlık ve süsleme sanatlarının paha biçilmez hazinesi olan Ayasofya'daki gezintimizi bitirmiştik. Saat 19'a geliyordu.. Dış kapının önü hâlâ kalabalıktı... Dünyanın dört köşesinden gelen insanlar, İstanbul'un bu ünlü abidesini gezebilmek, görebilmek için bilet gişesinin önünde sabırsızlanıp duruyorlardı...

AYASOFYA REHBERİ

YERİ : Sultanahmet

AÇIK OLDUĞU GÜNLER: Her gün saat 9.30 - 19.00 arası.

ÜCRETİ : Adi günler, giriş 3 lira. Galeri 2 lira. Tatil günleri: Giriş 1.50 lira, galeri 1 lira.

ÖZELLİKLERİ: Müzede istediğiniz gibi fotoğraf çekebilirsiniz. Yalnız bunun için sair günler 6 lira, tatil günleri 3 lira ödemeniz gerekir.

Müzede öğrenciye tenzilât yoktur.

Askerler müzeyi bedava olarak gezebilirler.

Müze kısmı çok soğuk olur. Bunun için kış aylarında burayı görmek isteyenler kalınca bir şey giymelidirler...

Truva Nasıl Keşfedildi

Truva'yı turistler önce Homeros'un destanından, sonra da gerçek görünüşü ile tanırlar.

Tarihin, aşk, kahramanlık ve medeniyet yuvası olarak anlattığı şehir.

Röportaj: Turgut Etingü

TARİH, bu şehri, aşk, kahramanlık ve uygarlık yuvası olarak anlatır. Ünlü şair Homeros'un İlyada'sında destanlaştırdığı «Truva», önce bu destanla medeniyet dünyasındaki yerini alır. Daha sonra bir arkeolog bile olmayan, fakat takip fikri ve sabır örneği olarak gösterilecek Schliemann tarafından yapılan kazılar sonunda, geçmişteki zenginlikleriyle ve gerçekleriyle yeniden meydana çıkarılır. Bu çok dikkate değer arkeolojik çalışma safhaları, hem de kazı esnasında rastlanan büyük Truva hazinesinin bulunuşunun hikâyesi bugün Truva'ya dünya ölçüsünde bir şöhret kazandırmıştır.

Truva savaşlarında, Yunanlılar'ın savaş hilesi olarak kullandığı tahta at.

Şehrin asıl adı Troia «Troya» dır. Bizim dilimize Turuva veya Truva diye geçer.

Truva'da, 3 bin yıldan beri sadece Anadolu kavimlerinin oturduğu bir gerçektir. Bu bakımdan burasını Yunan uygarlığının bir örneği olarak göstermek, sadece bir gayretkeşliktir. Daima daha uygar ve çok daha üstün vasıflara sahip Anadolu kavimleri bu bölgede Dor veya Makedonya'nın barbar kavimlerine karşı çıkmış, onların sömürgeci, hilekâr davranışlarını önleyebilmek için zaman zaman savaşmak zorunda kalmışlardı. Çok sonra Yunan propagandası etkisine giren dünya medeniyeti, bu tarihî gerçekleri değiştirmek ve Yunanlılaştırmak gayretkeşliğine de karşı çıkmamıştı.

HAYAL ŞEHİR Mİ? GERÇEK ŞEHİR Mİ?

Bir kitap «...Bazı şehirler vardır ki, kahramanlara benzerler: Doğuş ve batışları bütün bir uygarlığın başını ve sonunu gösterir» diye yazar. Truva da bunlardan biridir. Bundan ötürü, bağımsız bir Batı Anadolu kültür merkezi manzarasını muhafaza eder. Netekim, Truva'da ele geçen kalıntılar bakır çağından, demir çağına kadar devam edegelen 2500 yıllık değişmez bir tarihî karakter gösterir.

1868 yılına kadar Truva, sadece Homeros'un «İlyada» sında sözü çok geçen bir «Hayal Şehir» sayılırdı. Evet, Truva şehri, gün ışığına tekrar çıkabilmesini temin edecek Alman uyruklu bir Schliemann'ı bekliyordu.

BİR BAKKAL ÇIRAĞI

Truva'yı efsane dilinden alıp, tarihin gerçekleri içindeki yerine oturtan bu mükemmel araştırıcı, esasında bir papaz çocuğu idi. Daha 1836 yılına kadar da bakkal çıraklığı yaparak hayatını kazanıyordu. İlkokul sıralarında kendisine ezberletilmiş olan Homeros'un destanlarının etkisinde kalarak sabahlara kadar çok defa göz yaşı döktüğü, hayatının bir gerçek tarafı idi. Öylesine duygulu bir yaradılışı vardı. Üstelik, daha delikanlılığa giriş sırasında bile zihnî faaliyetleri olağanüstü bir durum göstermekteydi. İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Arapça ve Türkçe'yi altışar ay gibi oldukça az sayılacak bir zaman zarfında öğrenmişti. 1863 yılında dünyaca sayılı zenginler arasına girmiş bulunuyordu. Bütün hayatına ışık tutacak olan Homeros'un eserlerini de ezbere biliyordu. Bil-

hassa İlyada, Schliemann'ın 1863'den sonraki hayatında mükemmel bir pusula rolü oynamıştı.

Gerçi, Schliemann'a gelinceye kadar tarihçi, coğrafyacı, bilgin olarak bazı ünlü kişilerin eserlerinde, Truva'dan bahsedilmişti. Fakat kim ne derse desin, Truva, gömülü olduğu topraklar altından, ilk defa Schliemann tarafından çıkarılmıştır. Yalnız, sözün burasında, Schliemann'a yardımcı olan ve kendisinden evvel oralara gelip, küçük araştırmalar yapan Amerika'nın o günlerdeki Çanakkale Konsolosu Frank Calvert'in de adını vermek bir kadirşinaslık olur.

1870 yılında Schliemann, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a gitmiş ,gerekli ferman ve izni aldıktan sonra hemen kazılara başlamıştır. Çalışmalar ilerledikçe de Homeros'un destan şehri, kısa zamanda toprak yığınları altından ilk katlarını dışarı vermiştir.

Schliemann'ın buluşları çok geçmeden o devir ilim dünyasında fırtınalar yarattı. Tarih ilmindeki yetersizliğinden söz edilerek, tarihî gerçekleri yok ettiği, Truva diye meydana çıkardıklarının sadece bir mezar olduğu veya esas Truva'nın daha da uzaklarda bulunabileceği iddiaları, şiddetli tartışmalara yol açtı.

Fakat dünün bakkal çırağı, bilgisinin esaslı olduğundan emindi. Üstelik, kolay kolay baş eğecek bir yaradılışta da değildi. Netekim, çağının tanınmış ilim adamlarını, bütün masrafları kendisine ait olmak üzere kazılar yaptığı yerde bir oturuma çağırdı.

Bütün bunlara rağmen ilk kazılarını yalnız yaptı. 1870'te bir yandan devam ettirdiği fikrî çalışmalarını iyi bir şekilde sonuçlandırdı. Kısa bir süre gittiği Avrupa'dan, «felsefe doktoru» olarak dönmüştü. Gene de yalnız sayılırdı. Yanında sadece genç karısı, bir de Rum işçisi vardı. Amacı da esas şehir temelinin kaç metre derinde olduğunu anlamaktı. 1871 ve 1872 yıllarında kazılarına devam etti. Her gelişinde de ekiplerini çoğalttı. Fakat asıl kazançlı yıl 1873 mevsimi oldu.

KRAL PİRİAMOS'UN HAZİNELERİ

Hikâye şöyle başlar: Kazıya devam ettikleri bir günün sonlarına doğru idi. Bir kenara oturmuş, karısı ile konuşuyorlardı. Bu oldukça kötümser bir dertleşme idi. Öyle ya... Şimdiye kadar sadece bir yığın taş parçasından başka ellerine ne geçmişti. Üstelik bir hayli paraları da gitmişti. Konuşmayı yaptıkları yer 6. Truva katı içinde «6 A evi» denilen mahalde idi. Önlerinde, 8.5 metre derinliğinde bir yarma vardı. Bir ara karşısındaki çukurda topraktan başının bir kısmı çıkmış bir heykel gördü. Hemen fırladı. Karısı-

Roma İmparatoru Vespasianus için dikilen zafer anıtı onun savaş kahramanlıklarını dile getirir. Fotoğrafta, Truva kazılarında bulunmuş bu anıt ile onu inceleyen bir turist görülüyor.

nın da yardımı ile, heykelin olduğu yeri eşelemeğe başlar başlamaz, ilk altın parçaları parmaklarının arasına döküldü. Kendisi kadar zeki olan karısını, çabucak işçileri paydos ettirmek ve kazı yerinden uzaklaştırmak için gönderdi. Genç kadın, bir yaş günü masalı uydurdu. Bu duruma göre, kocasının yaş gününü kendi aralarında ve başbaşa kutlayacaklardı. Kadın 160 işçisine bunu anlattı, hattâ, bunun için bahşiş bile alabileceklerini söyledi. Ameleler memnun ayrıldıkları sırada, kendisi, yanı sıra çok itimatlarını kazanmış olan Rum işçi başı ile döndü. İşçilerin uzaklaştıklarına kanaat getirdikten sonra bu üç kişi kısa bir süre çalıştılar ve tarihin meşhur «Kral Priamos'un hazinelerini» ele geçirdiler. Bunlar, altın taçlar, zafer çelenkleri, altın şeritler, küpeler, süs eşyaları, gümüş ve altın içki kapları, tabaklar, bakır, gümüş miğferler, tolgalar, kemerler, süs eşyaları, kalkan, mızrak ucu gibi savaş araçlarından ibaretti.

17 Haziran günü kazılara son verildi. Şimdi tek düşünceleri hazineyi dışarı kaçırabilmekti. Schliemann, bunu kısmen başardı da... Fakat kasım ayı içinde o devir Osmanlı hükümeti kolcuları, Kumkale sahillerinde altından mamul bazı eşyayı ele geçirdiler. Bu tarihî eserlere resmen el kondu ve İstanbul'daki müzeye gönderildi.

Truva'da kazılar sonucu hazine bulunduğu haberi, yıldırım hızıyla yayılmakta olduğu için, mes'uller geç de olsa bir yıl kadar bir zaman sonra formaliteleri bitirip, Schliemann aleyhine «hükümete haber vermeksizin bulduğu hazineleri tamamen ve gizlice kaçırdığı» gerekçesiyle dava açtılar.

GARİP BİR DAVA

Her nedense dava Atina'da açıldı. Belki bunda hazine hırsızının o sırada Atina'da olmasının da dahli vardı. Tabiî muhakeme gülünç bir sonuç verdi. Bilirkişi ödevi verilen iki uzman, bulunan eşyalara gûya değer biçerek, Schliemann'ı 10.000 frank gibi gülünç bir para cezasına mahkûm etti. Ayrıca bu büyük adamın, Türk müzesi için üç, dört ay daha Truva'da kazı yapması istenmekteydi!...

Bu gülünç mahkeme kararı karşısında Schliemann'ın jesti çok şaşırtıcı oldu. Adam, istenen 10.000 frank yerine, derhal 50.000 frank ödemek yolu ile, devrin sorumlularına çalıp götürdüklerinin değeri hakkında hem küçük bir fikir verdi, hem de sözüm ona bir dostluk gösterisi ile, yüzüne kapanmış görünen kapıları para yolu ile gene açtı.

1875 yılında tekrar Atina'dan, İstanbul'a gelen Schliemann, devrin Hariciye Nazırı Reşid Paşa ile Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa'ya hulûl etti. Bir yıl sonra yeni bir ferman kopardı.

Fakat, o sırada Çanakkale'de akıllı bir vali vardır. Ona, kendisinden de yazılı izin almadıkça kazı yapamıyacağını bildirir. İki ay bu bekleme sürer. Neticede araya girenler validen de yeni bir izin

Truva harabeleri 9 kattan meydana gelmektedir. Yandaki fotoğraf II. Truva hakkındaki kalıntılardan bir parçayı göstermektedir.

Demir devrine ait Truva katındaki çanak çömlekler koyu siyah ve parlak renkleri ihtiva eder. Kabartma dallar ve yapraklarla işlenmiş olmaları da, dikkati çeker. Fotoğraf, VIII. Truva katında bir mabet önü ile kurban kesimine ait yerleri göstermektedir.

alırlar. Ama, artık Türk'ün gözü açılmıştır. Netekim kazılarda devleti temsil edecek bir memur İzzet Efendi de daima yanlarında bulunacaktır.

İzzet Efendi, dürüst olduğu kadar, hırsıza papuç bırakmayacak yaratılışta bir karaktere sahiptir. Gözü pek ve açıktır. Bu yüzden de Schliemann dilediği gibi kazı yapamadığı için, nihayet geldiği yere, Atina'ya çekilmek mecburiyetinde kalır. Orada, Osmanlı hükûmetinin kendisine zoraki güçlükler çıkardığını ileri sürerek, Batı basın organları vasıtasıyle bir kalem savaşı açar. Hükümet, anlaşılmaz bir ürkeklikle Çanakkale valisi vatansever İbrahim Paşa'yı derhal değiştirir... Schliemann da, ancak iki yıl sonra kazı müsaadesi alır. 1878 yılında başlayan kazı sırasında artık hükümet tedbirlidir. Kazı yerinde, bugünkülerin benzeri bir komiser vardır. Çıkacak eserler, kilitli bir depoda saklanacaktır. Ayrıca 10 jandarma, kazı ekibini muhafaza etmekle ödevlidir. Üstelik bu kazıda da gene kıymetli tarihî eşyalar bulunmuştur. Fakat, artık kaçırılma fırsatı yoktur. Bulunan eserlerin üçte ikisi, anlaşma gereğince Türk müzesine kalmaktadır.

«DUR, BAKKAL ÇIRAĞI!...»

Schliemann'ın kazıları 1863 yılından, aradaki beklemeleri de dikkate alırsak 1890 yılına kadar 8 kazı mevsimi geçirdi. Bilhassa son yıllardaki kazılar sırasında, Avrupa'da, Schliemann'ın yetersizliği, ağır ithamlara uğradı. Avrupa'nın tanınmış ilim adamları ona, «Dur!... Sen bu işlerin uzmanı değilsin!... Üstelik, bir hayal peşinde koşuyorsun. Homeros'un Truvasını belki de hiç bulamayacaksın!» «Burası bir şehir mi, yoksa bir mezarlık mı?» gibi; sert hücumlarda bulundular. Hattâ, kendisinin bakkal çıraklığına temas edilerek şarlatanlığı bile ileri sürüldü. Ama zaman, Schliemann'a hak verdirdi. Truva'nın ölümsüz büyük şehir olduğu gerçeği dünyaca kabul edildi!.

Homeros'un Truva'sı yapılış düzenine göre, IX katlık bu harabelerin, VII. katı içinde kalır.

IX. Truva katı en son kattır. Bunun özelliği büyük bir imar görmüş olması-

Truva'daki müze, çalışkan müze personeline rağmen yetersizdir. Yanda, müze memuru Hamit Kartal, bir eser önünde, dinleyicilerine bilgi verirken görülüyor.

dır. Büyük İskender ve kumandanları, sırf Homeros hayranlığı ile, geçmişten daha güçlü ve daha alımlı bir Truva yaratma gayreti içine girmişlerdir. Her şey büyük, göz alıcı olabilir ama, çok büyük şeyler içinde, çok zarif ve çok ince bir sanat anlayışının bağdaşması biraz da imkânsız gibidir. Tarih bu gerçeği bir çok belgeleriyle verir. Netekim kısa bir süre sonra bu devir Truva'nın ölümü olur.

HOMEROS VE İLYADA

Bilindiği gibi, Milât'tan önce IX. yüz yılda yaşadığı sanılan tarihin büyük destan şairi Homeros (kör anlamına gelir) İlyada destanında saldırgan Yunanlılar ile Truvalılar'ın savaşlarını, bir efsane havası içinde verir. Ayrıca bu destanda, Truvalılar'ın hayatı ve savaş süresince gösterdikleri kahramanlık anlatılır.

Milâttan önce 1200 yıllarında başladığı sanılan savaş 10 yıl sürer. Destan, sadece savaşın son yıllarını anlatır. Efsanede savaş, güzelliği ile ün almış Helen'in, Truva'ya kaçırılışı ile başlar. İntikam ve kıskançlık duyguları bu savaşı körükler. Yunan Kralı Menelaos'un dilber eşi, Truva Kralı Priamos'un oğlu yakışıklı Pâris tarafından kaçırılışını takiben, gemilerle gelen Yunanlılar, Truva kalesinin dış duvarlarına saldırırlar. Bu arada efsane kahramanları Akhilleus ile Hektor dövüşürler. Hektor bu karşılaşmada ölür. Akhilleus da, topuğundan yediği bir okla sonradan öldürülür. Yenileceklerini anlıyan Yunanlılar, her zaman olduğu gibi, işe hile katarlar. Muazzam bir tahta at yaparlar. Atın içine en savaşçı kumandan ve erlerden bir kısmı saklanır. Atı getirip, kale kapısının önünde bırakırlar. Getirenler kaçıyormuş gibi bir gösteri ile geri çekilirler. Truvalılar, atı görmek için kapıları açınca, atın içindekiler çıkar ve kaleyi alırlar. Truva'nın bütün erkeklerini öldürürler. Şehri yakar ve yıkarlar. Sonra Yunanistan'a dönerler.

Bugün Truva'nın esas zenginlikleri hâlâ toprak altındadır. Meselâ 30.000 kişiden fazla seyirciyi alan açıkhava tiyatrosu, bugün bile toprak altındadır. Gene büyük bir agorası ve büyük bir Roma hamamı da, yeri bilindiği halde kazısı yapılıp, ziyaretçilerin gezilerine arzedilemiyor!...

Truva'da tarihî kalıntıların yanıbaşında; küçük bir müze vardır.

Burayı sadece 1965 yılı içinde 39710 ziyaretçi gezmiştir. Truva'yı, bu derbederlikten kurtarırsak, ziyaretçi iki üç misli artabilir.

Bir diğer nokta da, bir müze memuru, üç bekçi ile bu koca saha ve müze emniyetinin gereği kadar sağlanamayacağıdır.

Geçenlerde dikkate değer bir hırsızlık teşebbüsü olmuştur. Sırf gözcü azlığından istifade eden bir turist, bir cam mahfazayı kırmış, içeri girmiş ve tam mozayik parçalarından bir kısmını sökerken, bizzat müze memurunun sadece bir tesadüf sonucu oradan geçmesi sayesinde, vitrinde görülerek tutulmuştur.

Bu olayların daha büyükleriyle karşılaşmamız daima mümkündür. Truva gerçekten bir döviz kaynağıdır ama, Schliemann kadar olsun, önemini bilirsek...

Bir Asır Önce

İlk Tünel

Bundan bir asır kadar önce, Londra'da ilk defa olarak, hava basıncıyla işleyen bir tünel işletmesi halkın hizmetine açılmıştı. Büyük bir rağbet gören bu tünel, tek hattan ve bir, bazen de iki vagondan ibaretti. Resimde, tüneli tasvir eden bir gravür görülüyor.

Kâğıthane Eğlenceleri

Bir zamanlar, İstanbul'un Kâğıthane semti çalgıcıların toplandıkları, ailelerin çoluk, çocuk neşeyle eğlenip musikâ dinledikleri bir yerdi. Kâğıthane eğlenceleri, çok ün salmıştı. Gravür, bunlardan birini gösteriyor.

Aksaray'daki Pertevniyal Valide camiinin dış görünüşü.

Aksaray Valide ve Ortaköy Camileri

Yazan: Niyazi Ahmet Banoğlu

TÜRK mimarîsinin kendisine has üslûbu ile yaratılan İstanbul'daki abidelerin ihtişamı yanında klasik mimarî eserlerimizden ayrı özellikteki eserler, yeni bir devrin örnekleri olarak kabul edilmektedir.

Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları mimarîsinin tesirinde ve batı üslûbundaki camilerimiz bu arada, Dolmabahçe, Ortaköy, Aksaray, Valide ve Mecidiye camileri, bu tarz mimarînin örnekleridir.

Ayrı Bir Mimarî Tarzı

Gerek saraylar ve gerek camilerin Türk mimarî tarzından ayrılmasında batılılaşma temayülünün tesiri açıktır. Sultan Mecid'in açtığı, daha doğrusu III. Selim ve II. Mahmud zamanında başlayan ve Sultan Mecid devrinde eserlere, hattâ sosyal hayata da yayılan bu batılılaşmaya Celâl Esad «İntibah devri üslûbu» demektedir.

Evet, bu devir bir «uyanma» devri idi. Fakat, vücuda getirilen eserler, Türk sanat erbabı tarafından «ruhsuz bir Avrupa tarzı» olarak vasıflandırılıyordu.

Kutsal yapıların en başında gelen camilerin, Hıristiyan mimarlar ve kalfalar tarafından yapılmasına, mutaassıp zümreler de pek karşı gelmemişti.

Tarihimizde görülen taassup hareketleri karşısında Sultan Mecid ve Sultan Aziz devirlerindeki yeniliklerin, hele mâbetlere Hıristiyanlar'ın hakim olmalarının bir reaksiyon yaratmamasını, ancak bu devirdeki politik ve ekonomik durumun halk tabakalarını tesiri altına almış bulunması ile izah edebiliyoruz.

Valide Camiinin muhteşem cümle kapısı.

Aksaray Valide Camii

Hemen hemen cami yaptıran bütün padişahlar ve Valide Sultanlar, bir rekabet ve üstün esere eşit değerde eser verme arzusundan kendilerini kurtaramamışlardır. Aksaray'daki Valide camiini yaptıran II. Mahmud'un eşi ve Sultan Aziz'in annesi Pertevniyal Valide - Sultan da bu hissini gizleyememiş, camiin inşasında bütün sorumluluğu yüklenmiş bulunan kâhyası baş kalfa Hüseyin Bey'e bu arzusunu açıklamış, kubbenin sağlam ve diğer kısımların da Ortaköy camii sitilinde ve o büyüklükte olmasını istemiştir.

Başkalfa, Pertevniyal Valide - Sultan'a yazdığı mektuplarda daima onu memnun etme imkânlarını arıyor, camiin planlarını göndererek, gururunu okşuyordu. Hüseyin Bey, camiin Süleymaniye camiinden daha «metin» olacağını yazıyor, büyüklüğünün Ortaköy camii kadar olacağını temin ettikten sonra, diğer özelliklerini de şöyle sıralıyordu: Valide camiinin avlusu, benzeri camilere nazaran genişti. Valide - Sultan camiye geldiği zaman, kendisini, selâmlayacak askerlerin yer alacakları saha da çok müsaitti. Hele yeri, camiye ayrı bir üstünlük veriyordu. Cemaatı her zaman çok olacak bir yerin seçilmesi ancak bir «keramet»e atfedilebilirdi, Pertevniyal Valide - Sultan bu yeri seçmekle bu «keramet» i göstermiş oluyordu.

Cami Sahasındaki İstimlâkler

Valide - Sultan camiinin yapılacağı yerde daha önce Kâtip camii denen bir cami vardı. Bu cami harap olduğu için yerine yenisi yapılacaktı. Yalnız yeni kurulacak mabedin, büyüklüğüne ve taşıyacağı ismin, şanına lâyık bir saha açmak icap ediyordu. Bunun için de istimlâkler yapılacaktı.

Valide camiine tahsis edilmek istenen yerlerde dükkânlar, fırınlar, ev ve konaklar vardı. Hüseyin Bey derhal istimlâklere başladı. Dükkânları yıktırdı, fakat bir ara hiç beklemediği bir olayla karşılaştı. Bazı ev ve konak sahipleri ayak diretiyorlar, ya satmak istemiyorlar, ya da fazla para istiyorlardı.

Hüseyin Bey, her çareye baş vuruyor, kimini tehdit, kimini dolambaçlı yollarla ikna etmeye çalışıyordu, fakat muvaffak olamıyor, durumu Valide - Sultan'a bildirmekten de çekiniyordu.

Valide - Sultan bütün nakit parası ile bütün varidatını bu camiye tahsis etmişti; temelin bir an önce atılması için acele edilmesini istiyordu.

Kâhya Hüseyin Bey, en nihayet durumu olduğu gibi Pertevniyal Valide - Sultan'a bildirmeye mecbur oldu. Kesenin ağzı zaten açılmıştı. Valide - Sultan, fedakârlıktan çekinilmeden ne lâzımsa yapılmasını emretti ve istimlâkler de bu suretle tamamlanmış oldu.

Temele Gömülen Paralar

Temel atma töreninin çok şaşaalı olması isteniyordu. Pertevniyal Valide - Sultan, Sultan Mahmud gibi bir devir açmış, Sultan Aziz gibi bütün dünyaya ün salmış iki hükümdarın karısı ve anası idi. Valide - Sultanlığına lâyık bir tören yapılmalı idi.

Tören hakikaten çok parlak oldu. Aksaray civarı, iğne atılsa yere düşmeyecek gibi idi. Bütün hükümet ricali, on binlerce insan, şeyhler, hocalar, civardaki bütün boşlukları ve evlerinin pencerelerini doldurmuştu. Valide - Sultan da yakını bir kâtibin meydana bakan evinden bu töreni seyredecekti.

Sıra sıra dizilmiş kurbanlık koyunlar sayılamayacak kadar çoktu. Bunlar, müneccimbaşı'nın tayin edeceği bir saatte kesilecekti.

Saat tayin edildi, sokaklar, çayırlar kana boyanırken, şeyhler ve hocaların ilâhîlerle bu kutsal törene verdikleri mistik hava, ruhları büyülüyor, dinî inancın verdiği hûşu içinde herkes gözyaşı döküyordu.

Bir tarafta bu tören devam ederken, öbür tarafta kazılan temellere hazırlanmış paralar gömülüyordu. Bu, yüzyılların geleneklerindendi.

Mimar ve Kalfaları

500 kebîr Osmanlı lirası, bir çukura, 250 iki buçuk bir yerde Osmanlı lirası, diğer bir çukura, 1000 Osmanlı lirası üçüncü çukura, 450 dörtte biri gümüş Osmanlı lirası dördüncü çukura olmak üzere, 3225 lira temellere gömüldükten sonra dualar edildi, her mâbette temenni edildiği gibi kıyamete kadar bu mâbedin var olması, Allah'tan niyaz edildi.

Duadan sonra şeyhlere, kalfalara gene âdet üzere üçer-döder bin lira ile kıymetli saatler hediye edilerek parlak törene son verildi.

Bazı eserler Valide camiinin sitilinden bahsederken, «İtalyan mimarîsi» derler ve başmimar olarak İtalyan Mantani'nin ismini zikrederler. Bazı eserler de mimarı Serkis Balyan, resimlerini çizen Oseb ve yamağı Agop, dülger kolbaşısı olarak da Dimitri ismini verirler.

Valide Camiinin Özellikleri

Aksaray Valide camiinin Pertevniyal Valide-Sultan'ın emri ve arzusu ile Ortaköy camiine benzetilmek istendiğini yazmıştık. Bu arzu yerine getirilmekle beraber, hiç olmazsa Ortaköy camiinden üstün taraflarının bulunması da Valide-Sultan'ı memnun etmek

Ortaköy camii

كلما دخل عليها زكريا المحراب

Valide camiinin mihrabı.

için göz önünde tutulmuştu. Bu da yapıldı, minareleri Dolmabahçe camiine benzetildi, fakat içleri daha geniş tutuldu, camiin içi de aynı surette büyük inşa edildi. Valide-Sultan camiinin diğer özellikleri, etrafının ilgi çekici olması idi. Güzel bir çeşmesi vardı, cami imamları ile, Valide-Sultan için yapılan türbenin bekçilerine ait odalar yapılmış, Padişah ve Valide-Sultan'ın teşriflerinde meşrutahanede kendilerine mahsus yerler de ihmal edilmemişti.

Camie Harcanan Para

Valide-Sultan'ın sonsuz itimadını kazanmış bulunan kâhya Hüseyin Bey, gecesini-gündüzünü camiye vakfetmişti. Bir an önce bitmesi için âdeta hayatını harcamakta idi. Netekim harcadı ve inşaata başladığının 29. ayında eserin tamamlanmasını görmeden hayata gözlerini yumdu. Hüseyin Bey'in harcadığı para 7961 kese 396 kuruş 10 para idi. Bundan sonra harcanan paranın miktarı hakkında bir vesikaya henüz sahip bulunmamaktayız. Bunlar da bir gün arşivlerimizden meydana çıkacaktır.

Açılış Töreni

Karış karış ve günü gününe yükselen mâbet, bütün İstanbullular'ın dikkatini üstünde toplamıştı. Halk hattâ Valide-Sultan'dan daha büyük bir heyecanla eserin tamamlanmasını beklemekte idi. Cami, en nihayet, kendi malları olacak, beş vakit namazlarını burada kılacaklardı. Cami, bundan 90 yıl önce 1876'da ibadete açıldı.

Pertevniyal Valide-Sultan, adının kıyamete kadar anılması için bir cami ile yetinmemiş, bir de mektep yaptırmış, hemen hemen her camide olduğu gibi, kendi camiine de bir kütüphane ilâve etmişti. 1055 yazma ve basma kitabı ihtiva eden Valide-Sultan kütüphanesinde, hakikaten çok kıymetli eserler mevcuttu. Bunlar, sonradan Süleymaniye kütüphanesinde toplanmıştır.

Ortaköy Camii

İlk Ortaköy camiinin Mahmud Ağa adında biri tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Zamanla harap olan cami 1721 yılında, Lâle devrinin ünlü sadrâzamı Dâmad İbrahim Paşa'nın dâmadı Mehmed Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Ancak bu cami de uzun ömürlü olmamış, yüz yıldan biraz fazla bir zaman içinde yeniden harabeye dönmüştür. İşte bugünkü cami, 1721'de yapılan camiin yerine yapılmıştır.

Sultan Mecid 1853'te aynı yerde bugünkü camii yaptırdı. Devlet başmimarı Kirkor Amira Balyan tarafından yapılan cami, Boğaziçi'ni süsleyen güzel mimarî eserleri arasındadır. Camiin içindeki Allah, Muhammed ve ilk dört halifenin adları, bizzat Sultan Abdülmecid tarafından yazılmıştır.

Ortaköy camiinin tarihte bıraktığı bir iz de, Sultan Aziz'in taht-tan indirilmesinden üç gün önce, son cuma selâmlığını burada yapmış olmasıdır.

Ortaköy camiinin ömrü bu son yapılışından sonra da yüz yılı geçememiştir. Çünkü, denize kayma emaresi gösteren bu zarif cami, çok uzun bir süreden beri ibadete kapatılmıştır. Halen tamamen iskelelerle çevrilmiş bulunmaktadır.

Gelecek Sayımızda:

Lâleli ve Nuruosmaniye Camileri

İstanbul'un Dünü ve Bugünü

Bugün Divan Otelinin bulunduğu yer, bir zamanlar, Sürpagop Ermeni mezarlığıydı. Aradan yıllar geçti, Taksim - Harbiye caddesi genişletildi, mezarlık oradan kaldırılarak, yerine büyük binalar yapıldı. Ne var ki, bir vakitler Fiat garajı olan bina, bugün de ayakta durmakta.

Dolmabahçe Yolu

İstanbul'daki değişmelerin belki de en büyüklerinden biri, Dolmabahçe semtinde olmuştur. Geniş yolun her iki yakasını süsleyen ağaçlar bugün de yerlerindedir ve yoldan geçenlere güzel görünüşüyle huzur verirler.

Bir zamanların geniş Dolmabahçe yolu bugün de var. Ama eskinin toprak yolu yerinde geniş bir asfalt uzanıyor ve Dolmabahçe ile Beşiktaş'ı birbirine bağlıyor. Aradan yarım asır kadar bir zaman geçti, gene de değişme gözle görülür şekilde büyük olmuştur.

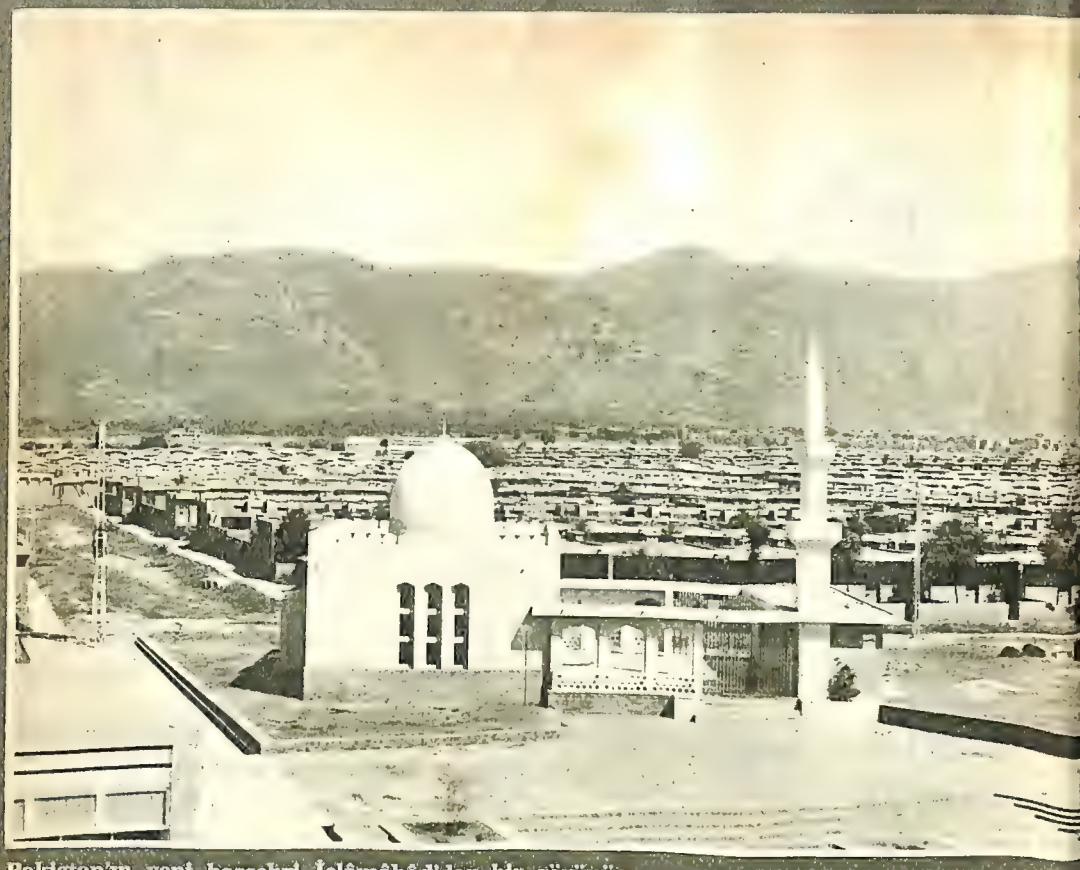

Pakistan'ın yeni başşehri İslâmâbâd'dan bir görünüş.

Pakistan Kültürünün Temelleri

Yazan : A.B. RAJPUT
Çeviren : ÖZ DOKUMAN

HEMEN her millet, kendi kültürünün az, ya da çok, diğer kültürlerin üstünde olduğunu iddia eder. Hattâ, sık sık, kendi kültürlerinin diğerlerini zaman zaman etkilediğini de tekrarlayıp durur. Şunu unutmamak gerekir ki, nasıl saf bir ırk hayalî bir şeyse, saf bir kültürden söz etmek de, o derece hayalî bir iddiadan ibaret kalır.

Bir milletin kültürü sözüyle, onu yaratan çevreyi değerlendirmek istiyorsak, o milletin geçmişini, ırk ve coğrafî durumunu, tarihini incelemeliyiz. Bu suretle, dünkü ve bugünkü kültürüne etki yapan unsurları, bu unsurlar arasındaki bağları, hattâ varsa yabancı unsurların kök ve mahiyetlerini öğrenmiş oluruz. Bir milletin kültürünün değerlendirilmesi, böylece daha gerçekçi bir şekilde yapılır.

Pakistan, bugün Asya kıt'asında yepyeni bir isimdir. Ne var ki, Pakistan'ın yeni bir devlet oluşu, insanı yanıltmamalıdır. Bugünkü Pakistan topraklarında, Milâttan 3000 bin yıl öncesine kadar uzanan çeşitli medeniyetler doğmuş, yerleşmiş, buradan diğer topraklara yayılmıştır.

PAKİSTAN'IN TEMELLERİ

Bu, çok eskilere uzanan medeniyetin en belirli ispatı İndus vadisi ve dolaylarında bulunmaktadır. Bazı arkeologlar, buraya İndus vadisi medeniyeti de derler. Bu vadinin sınırları, bugünkü İran sınırlarından güneydeki Gucarât eyaletine kadar uzanmakdır. Bu vadide doğup İndus medeniyeti diye bilinen, eski medeniyetin Asya'nın güneyindeki ilk medeniyet olduğu söylenebilir. Bu arada Mısır ve Sümer medeniyetlerinin de İndus medeniyeti kadar eski olduğu unutulmamalıdır.

Yıllar ve asırlar akıp giderken, İndus vadisi, çeşitli istilâlara uğradı. Kirus'un idaresinde Persler, Büyük İskender'in Yunan ordusu buraları işgal ettiler. Hattâ Dârâ ve Xerxes de buralara kadar uzandılar.

Milâttan sonra sekizinci asrın başlarında, Müslümanlar'ın İndus'u işgal ettiklerini görüyoruz. O zamanlar denizlerde büyük bir korsanlık faaliyeti vardı. 712 yıllarında, Muhammed Bin Kasım adlı bir Müslüman generali, korsanlarla savaşmaya başladı.

Genç generalin uzun süren çalışmaları ve faaliyetleri sonunda bu bölgede korsanlık azaldı. General ve adamları, daha sonra, İndus nehrinin ağzında ufak bir balıkçı köyüne yerleştiler. Burası, bugünkü Karaçi'nin az ilersine düşer.

Bu küçük balıkçı köyü, İndus vadisiyle ticarete başladı. Daha sonraki yıllar da bu bölge müslümanlığı kabul edince Pakistan'ın temelleri atılmış oldu.

Bundan sonraki yıllarda İndus vadisisine yeni sızmalar oldu. Bu arada Müslüman Türkler'in de etkileri inkâr edilemez. Yalnız şunu söylemek yerinde olur ki, İndus vadisinin kuzey batısında geniş bir alanı kaplayan Afganlar da zaman zaman Hayber geçidini aşarak bu bölgeye sızdılar. Zaten bu bölgenin bir çok etki altında kalacağı da tabiî idi.

TÜRK İMPARATORLUĞU

XVI. yüzyılın başlarında Pakistan'a çok uzak olmayan bir alanda Babur İmparatorluğu kuruluyordu. Babur'un kurduğu bu Türk imparatorluğu üç yüz yıl gelişip genişledi, hâkimiyeti altına aldığı ülkeleri etkiledi. Bu etkileyiş, yalnız askerî ve dinî alanda olmadı, güzel sanatlar ve kültür alanında da oldu. Gittikleri yerlere yeni yeni fikirler, ilhamlar götürdüler, oralarda yeni düşünüşlerin yayılmasına sebep oldular.

Bu olayların sonucudur ki, bir zaman, komşu ülkelerde Türk görüşünün etkileri ve bıraktığı izler görülmüştür.

Babur'un, daha sonraki yıllarda tahta çıkan oğlu Hümâyûn da babası gibi dış ülkelerle teması kesmemiştir.

Türk İmparatorluğunun yayılıp genişlemesi, büyük bir alanı kaplaması, buralarda Türk medeniyetinin tohumlarını atmış, uzun yıllar, mahallî medeniyetleri etkilemişti. Bu arada şunu da ifade etmek yerinde olur ki, bu bölgelerde çeşitli medeniyet görüşü zamanla değişmiş, yeni yeni şekillere girmiştir.

Bunların en başında, mimarlık ile şiir ve resim gelir. Siyaset alanında olduğu kadar, güzel sanatlarda da, Türk İmparatorluğu bu devirde ileri bir seviyeye ulaşmıştı.

BÜYÜK TÜRK İMPARATORLUĞUNUN ÜSTÜNLÜĞÜ

Türk İmparatorluğu, Ekber zamanında en yüksek noktaya çıkmıştır. Ekber, geniş kültürlü bir insan değildi, ama kendi kendisini imkân nisbetinde yetiştirmesini bilmişti. Bu arada şunu da söyleyelim ki, etrafında kabiliyetli kişiler toplamış, onlardan yararlanmanın kendisi için faydalı sonuçlar doğuracağını anlamıştı.

Oğlu Cihangir ile karısı Nur Cihan da Ekber'in yolundan ayrılmadı. Bugün hâlâ büyük isim olarak anılan Cihangir ile karısı Nur Cihan'ın Türk imparatorluğuna yaptıkları hizmet bir hayli büyüktü. Firavunlar, nasıl Mısır'da medeniyeti geliştirmek ve Mısır'ı en yüksek noktaya çıkar-

Pakistan'da bugünün medeniyetini gösteren bir duvar panosu.

maya çalışmışlarsa, Cihangir ve karısı Nur Cihan da Türk imparatorluğu için öyle çalışmıştır. Hattâ XVIII. yüzyıl Fransası'nda medeniyetin incelip şekillenmesi de buna benzetilebilir.

Cihangir'in oğlu Şâh-ı Cihan babasının ölümünden sonra tahta çıkınca, ülkesine bir çok hizmetlerde bulundu. O da babası gibi yapıcı bir hükümdardı, hattâ tarihte kendisine mimar imparator da demişlerdir. Şâh-ı Cihan, hükümdarlığı sırasında, dünyaca tanınan, Tacmahal'i yaptırdı. Bu, bir rüyanın mermer şeklinde tezahürüdür. Tacmahal'den sonra ülkesinde bir çok eserler yaptı. Bunların bir kısmı zamanımıza kadar gelmiştir. Gerek İndus vadisinde, gerekse Afganistan'da bugün bile birer sanat şaheseri olarak kabul edilen mermer ve kırmızı taştan yapılmış sayısız abideler, hâlâ ayaktadır.

HİND - TÜRK İMPARATORLUĞUNUN GERİLEMESİ

Büyük Hind-Türk imparatorluğu 1700 yıllarında ,en geniş ve kudretli bir seviyeye çıkmıştı. Bu devirde, imparatorluğun başında Şâh-ı Cihan'ın oğlu Âlemgîr bulunuyordu. Âlemgîr, Hind - Türk imparatorluğunun son büyük hükümdarıdır. Zamanında bir çok yerler fethetmiş ülkesinin sınırlarını genişletmişti. Bu arada medeniyet eserleri vermekten de geri kalmamıştı. Bütün Hindistan'ı birleştirmişti.

Bundan sonraki yıllar Türk imparatorluğu için gerileme ve çöküş yılları olarak kabul edilebilir. Artık bu bölgede gerek kültür, gerekse siyasî bakımdan bir gerileme başlamıştır. Dünyanın diğer bölgelerindeki teknik ilerlemelere ayak uydurulmamaktadır, diğer ülkeler hızla ilerlerken, bu bölge eski medeniyetiyle başbaşadır.

ANARŞİ VE KARIŞIKLIK

Bu yerinde sayışın medeniyet üzerinde de etki yapacağı pek tabiîdir. Hattâ şunu da söyleyelim ki, siyasî ve askerî çöküş imparatorluğun parçalanmasına da sebep olmuştu. Ayrıca Âlemgîr'den sonra tahta çıkan hükümdarların zayıf olmaları, birbirleriyle mücadele etmeleri, hükümet otoritesini sarsmış, hükümdarları iş göremez bir hale getirmiştir.

Bir zamanların en büyük bir imparatorluğu olan Hind - Türk imparatorluğu, kısır çekişmeler ve hâkimiyet kavgaları arasında bir keşmekeş ve anarşinin içine düşmüştü. İktidarın ve hükümet otoritesinin zayıflaması, bazı yabancı unsurların kuvvetlenmesine yol açtı.

İngilizler, XVIII nci yüzyılın başlarında bu siyasî olayların kendilerine bir çıkar sağlıyacağını düşünüyorlardı. Bazı tertiplerle ülkedeki otoriteyi sarstılar ve kendi kuvvetlerini kabul ettirmeye başladılar. Zamanla ülkede İngiliz hâkimiyeti artık hissedilebilir hale geldi.

XIX. yüzyılının ikinci yarısında İngilizler, Hindistan'a yerleştiler ve burada hâkimiyet kurdular. Gün geçtikçe İngiliz hâ-

kimiyeti ve etkisi artıyordu. Yavaş yavaş siyasî sistemleri Avrupa tarzı mimarî, giyim, batı felsefesi bu bölgeye yayılmaya başladı. Hattâ, yiyecek ve yemek şekli bile değişti. Bunların halkı hızla etkilemesi, İngilizce sayesinde oluyordu.

XX. yüzyılın ilk yarısında halkın şuurunda, yabancı hâkimiyetten kurtulma, siyaset ve kültür özgürlüğüne kavuşma isteği yerleşiyordu. Böylece, kendi benliklerine, kendi yapıcı güçlerinin meydana getirdiği eserler katılacak, kendi varlıklarının ürünleri, medeniyet tarihine girecekti. Artık halkın her katında, hemen her insanda bu fikir vardı.

İşte bu şuur ve uyanış fikri, bugünkü Pakistan'ın kurulmasına ve hür devletler safında yer almasına sebep olmuştur.

PAKİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI

Büyük İslâm şair ve filizofu olan İkbal, milletinin yabancı boyunduruktan kurtulması ve hürriyetine kavuşması için çalışıyordu. 1947 yıllarına doğru fikirleri halk yığınları tarafından benimsenmiş, hattâ uygulanmaya başlanmıştı bile.

Şair İkbal ve diğer milliyetçi Pakistanlılar tarafından desteklenen bu hareket, Mehmed Ali Cinnah'nın başkanlığı altında tam bir başarıya erişti. Mehmed Ali Cinnah, dinamik bir liderdi, memleketini seviyor, yabancı boyunduruktan kurtulması için çalışıyordu. Nihayet İngilizler, Pakistan'a bağımsızlık verdiler.

Şu beş bin yıllık medeniyet tarihi neler getirdi Pakistan'a? Beş bin yıllık tarihin hiç mi bugünkü Pakistan'ın medeniyetine etkisi olmadı?

YENİ BİR KÜLTÜR

Pakistan kültürü, İndus vadisinde doğup, değişik zamanlarda çeşitli medeniyetlerin etkisi altında kalan ve ta zamanımıza kadar gelen medeniyetlerin bir sonucudur. İndus vadisinde doğan bu beş bin yıllık medeniyet de, herhalde inkâr edilemez.

Bugünkü Pakistan kültürünün özelliği bu bölgede doğup gelişen eski medeniyetin izlerini taşımasındadır. Şehircilik, güzel sanat anlayışı, heykel ve resim kavramı, hep eski medeniyetin değişmiş şekilleridir. Mimarî, musikî, dil, edebiyat alanlarında hâlâ Hind - Türk imparatorluğunun etkilerine rastlamak mümkündür. Hattâ giyim ve yiyecek şekillerinde, üslûbunda bile Türklerin izleri açıkça görülür.

Yalnız ne var ki, çeşitli etkilerle bu medeniyet değişmiş ve gelişmiştir. Kuzey batı bölgesinde, bir zamanlar Hıristiyan etkisi vardı, bugün dahi buralarda, bu etkinin izleri görülebilir.

Şunu söyliyelim, yeni Pakistan'ın medeniyeti ve kültürü, bu geçmişin sentezi, bir bileşimidir; beş bin yıllık bir medeniyet ve kültürün, günümüze kadar gelen örnekleridir.

Pakistan'da yeni resim sanatını gösteren bir örnek. Leylâ ile Mecnun'u tasvir eden bu resmi. Pakistanlı sanatçı Abdurrahman Çağatay yapmıştır.

Orhan Gazi

İlk Osmanlı Parasını Orhan Gazi Bursa'da Bastırdı.

Yazan: Cengiz Danış

TÜRKİYE'DE PARANIN TARİHİ

BİRİNCİ Osmanlı padişahı Osman Gazi, kendi adına hutbe okutmuş, fakat sikke bastırmamıştır.

Gerçi İsmail Galip Bey: «Takvim-i meskukât-ı Osmâniye» isimli eserinde, şeklini de çizdiği isimsiz bir bakır sikkenin Osman Gazi'ye ait olması ihtimalinden bahsediyorsa da, güvenilir diğer tarih kaynaklarında bu ihtimali doğru saydırabilecek hiç bir bilgi ve belge yoktur.

Netekim «Tâc-üt-Tevârih» te bugünkü dilimizle: «Osman Gazi, düşman basmaktan, sikke basmaya vakit bulamamıştı!» mealinde bir ibare de vardır.

Zaten diğer müverrihleri te'yiden tarihçi «Vâsıf» ın da belirttiğine göre: «Devlet-i Osmâniye» nin evâil-i zuhurunda ekser, derahim-i Selçukiye (1) ve Hint, ve

(1) Osman Bey zamanında tedavül eden Selçuk dirhemleri, III. Alâeddin Keykubâd'a aittir ve 11 kırat veznindedir.

Irakayn, ve Megâribe ve Efrenç sikkeleri cari olmuştur.»

Bunun içindir ki kendi adına sikke basan ilk Osmanlı padişahı Orhan Gazi'dir.

O devirlerde ve ondan da eski zamanlarda, devletler ve hükümdarlar, bastıracakları para için ya altın, ya da gümüş madenlerinden birini tercih edegelmişlerdi.

Netekim Orhan Gazi de bu teamüle uymuş ve kendi adını taşıyan ilk sikkeleri gümüşten kestirmişti.

Vâsıf tarihinin Bitlisli İdris'ten naklen belirttiğine göre, Orhan Gazi'nin kestirttiği o ilk sikkelerin bir yüzünde: «Elmücâhidü-fi-sebilillâh, Essultan Orhan» diğer yüzünde ise «daraba-fi - Bursa» kelimeleri yazılıdır. Halbuki böyle bir sikke bugün mevcut değildir (2).

Orhan Gazi'nin elde mevcut sikkelerinin bir yüzünde: «Lâilâhe illallah, Muhammeden resulullah» ile: «Ebubekir, Ömer, Osman, Ali» isimleri yazılıdır. Sikkenin diğer yüzünde ise şu yazılar okunmaktadır: «Orhan bin Osman, daraba-fi-Bursa.»

Bu sikkenin madeni, yüzde doksan gümüştür ve Hayrullah efendinin: «Devlet-i Aliye-i Osmâniye Tarihi» isimli eserinde belirttiğine göre, (3) Orhan Gazi bu sikkeleri basar basmaz, Selçuk paralarının tedavülünü derhal yasaklamıştır.

Dikkat etmiş bulunacağınız gibi, Orhan Gazi tarafından tedavüle çıkarılan ilk Osmanlı sikkelerinden bahsederken, «bastırmıştır» yerine «kestirmiştir» kelimesini kullanmaktayım. Zira, Türk Tarih Encümeni Mecmuasının 1-6 sayılarında, büyük emek mahsulü incelemeleri yayınlanan Miralay Ali Bey, o zamanın para basma usulü hakkında, bize şu dikkate değer bilgiyi vermektedir:

«Gümüş, evvelâ levha ve şerit halinde çekilip, badehu sikke denilen çelik kalıplar ile bunların üzerlerine çekiç ile vurularak yazı ve eşkâli intıba ettirildikten sonra etrafı keskiyle kesilirdi. Müverrihlerin: «Akçeler yeniden kat' ve darbedildi!» demeleri bundandır ve bu «darp» — yani vurmak, çekiçle dövmek, — işinden ötürüdür ki, akçe yapılan yerlere darphane ismi verilmiştir!»

Böylece kestirilen sikkelerde, akçelerde ve mangırlarda (4) «Han», ve «Sultan» sıfatlarının kullanılması Birinci Sultan Murad devrinde başlamaktadır.

Sikkelerin, akçelerin, mangırların gümüşten ve bakırdan kestirilmeleri, Orhan Gazi devrinden, İstanbul'un fethine kadar, süregitmiştir. Fakat İstanbul'un fethinden sonra H. 883'tedir ki, Fâtih Sultan Mehmed, Osmanlıların ilk altın sikkesini kestirmiştir. Bu ilk altınlar, tıpkı o zamanki Venedik dukaları gibi, bir dirhem ve bir kırat, iki habbe vezninde idi. Ayarı ise, tam altın ayarı olan 24 ayardan bir tek ayarcık eksikti: 23 ayar!

Fâtih, Rumlar'ın da okuyabilmeleri için, kestirdiği paralardan bir kısmının yazılarını da rumca olarak yazdırmıştı. Altın, gümüş ve bakır sikkeler üzerine rumca olarak yazdırılmış olan ibarenin Türkçe'si de işte aynen şöyle oluyordu:

«Bütün Rumeli ve Anadolu'nun en büyük padişahı Mehmed!...»

Osmanlı paraları arasında en nadir olanı, Fâtih'in ölümünden sonra Cem Sultan'ın bastırdığı sikkelerdir.

Hep bildiğiniz gibi, babasının ölümünden sonra Cem Sultan, Bursa'yı zaptederek orada üç hafta kadar hükümdarlık etmişti. İşte o sırada Cem Sultan Bursa'da, hem kendi adına hutbe okutmuş, hem de sikke bastırmıştı.

Şimdi örnekleri elde en az bulunan Osmanlı sikkeleri bunlardır (5). Ve bunlar üzerinde okunan kelimeler de işte şunlardır:

«Cem bin Sultan Mehmed Han...»

Orhan Gazi tarafından piyasaya ilk sürülüşünden itibaren, bu altın, gümüş, ve bakır, sikkeler, akçeler ve mangırlar etrafında nice kanlı kıyametler koptu, ve nice karışık entrikalar döndü.

Zaman geldi ki, koca Yavuz Sultan Selim, başı daralarak zengin bir yahudiden altmış bin altın borç istemek zorunda kaldı. Fakat yahudi zengini, bu paraya karşılık oğlunun kapı halkı içine alınmasını isteyince, fena halde öfkelenen Yavuz, — bereket tam o sırada tarihçi Koçi beyin tâbiriyle «etraf-ı memalikten mal-ı hazine eriştiğinden» — altmış bin altınını ona hemen geri verdirtti.

Zaman geçtikçe, piyasaya, bu sikkelerin,

---

(2) «İdris-i Bitlisî'nin bahsettiği bu paraya bugün rastlanmaması, zayi olması ihtimalini ortaya koymaktadır.» (Osmanlı İmparatorluğunda para - Ekrem Kolerkılıç, S. 10).

(3) Hayrullah Efendi Devlet-i Aliye-i Os-Osmâniye Tarihi, cilt 3, s. 65, 66, 67.

(4) İsmail Galip Bey: «Takvim-i meskûhâtı - Osmâniye.» isimli eserinde bakır sikkelere «mangır» denildiğini ve bakır kelimesinin de moğol dilinde nakit anlamına geldiğini yazmaktadır.

Divanı - Lugat - üt - türk ise bakır kelimisini eski çinin parası olarak anlatır.

(5) Gene İsmail Galip Bey, «Takvim-i-Meskûkâtı - Osmâniye» isimli eserinde, bu akçelerden dört tanesinin malum ve mevcut bulunduğunu açıklıyor .

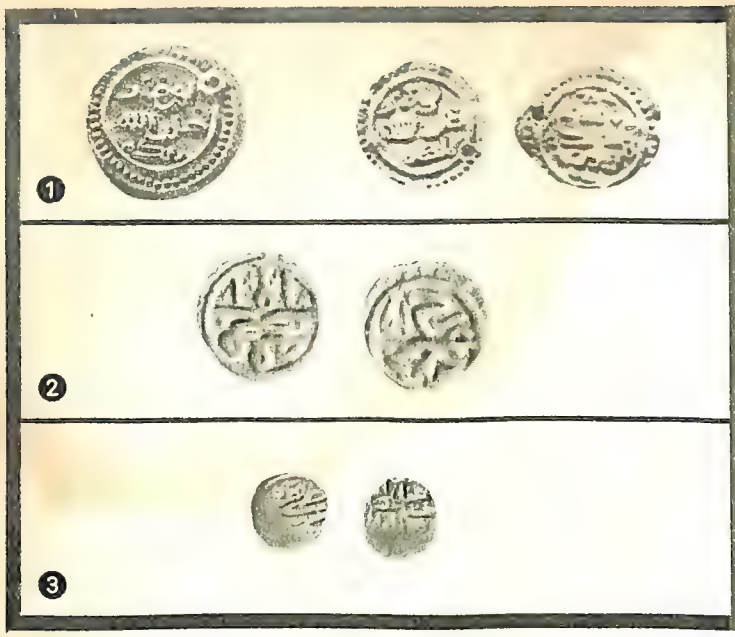

1) Orhan Gazi'nin bastırdığı ilk Osmanlı akçeleri, 2) II. Sultan Murad'ın Edirne'de bastırdığı mangırlar, 3) En bulunmaz ve değerli osmanlı paraları: Cem Sultan'ın bastırdığı akçeler.

akçelerin, mangırların sahteleri sürüldü.

«Hele Üçüncü Mehmed devrinde, ortalıkta sağlam ve tam ayarlı akçe bulmak hemen hemen imkânsız bir hal almıştı.

«Üçüncü Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın gözdeleri arasında «Kira» adında bir yahudi kadını vardı ki, bu kalpazanlıkta baş rollerden birini oynuyordu.

KİRA KADININ ÖLÜMÜ

«Sipahiler bunu öğrenince evvelâ Şeyhulislâm Sun'ullah Efendi'ye, sonra da Sadâret kaymakamı Halil Paşa'ya gittiler.

«Oraya gittiklerinde «Kira» isimli mel'uneyi uzaktan, oğullarıyla birlikte divanhane merdiveninden çıkarken gördüler. Hemen hançerlerini çekerek bunlar üzerine hücum ettiler. «Kira» kadınla iki oğlundan birini parça parça edip, gerek kadının, gerek oğlunun ayağına ip takarak, cesetlerini Atmeydanına (Sultanahmed Meydanı) sürüklediler. Onları oraya bıraktıktan sonra, kestikleri ellerini ve tenasül aletlerini götürüp, kalpazan kadını himaye edenlerin kapılarına mıhladılar.

«Kira» kadının küçük oğlu müslümanlığı kabul ettiği için ölümden kurtuldu. Sonradan «Aksak Mustafa Çavuş» diye anılır oldu.

«Kira» isimli kadının ölümü ile bıraktığı mücevherat ve gayrimenkulden başka, yalnız ticaret için elinde bulundurduğu malların pahası beş yüz yük akçe tutarında idi ki, bir yük on bin akçe hesap edildiğine göre, bu muazzam servet beş milyon akçe demekti.» (6)

Fakat ne bu olay, bu akıbet ve benzerleri, ne toplu halde kalpazanların idamları, ne de alınan daha nice tedbirler, çıkarlarını sikkeler, akçeler ve mangırlarla oynamakta bulan sahtekârları ürkütüp sindirdi.

Bu yüzden, kalp ve kırık akçelerin ortalığı kaplaması IV. cü Murad'ın cülûsunda son haddine varmıştı. Artık akçenin halk nazarında hiç bir değeri kalmamış olduğu için, Sadrâzam Kemankeş Ali Paşa akçenin yerini tutmak üzere, Osmanlı tarihinde ilk defa «PARA» adını taşıyan yeni sikkeler kestirdi ve ortaya mangır yerine, gene ilk defa «Kuruş» ismini taşıyan başka paralar çıkardı.

Bu tarihten çok sonra, III. Sultan Ahmed devrindedir ki, Osmanlı tarihinin iktisadî, malî ve ticarî literatürüne, ilk defa olarak lira kelimesi de girdi ve bu

(6) (Osmanlı İmparatorluğunda para - Ekrem Kolerkılıç, S. 51.)

suretle de akçe, sikke, mangır gibi isimlerin yerini bugün bile kullanmakta olduğumuz, lira, kuruş kelimeleri almış oldu.

Bundan sonra sıra ilk kâğıt paranın çıkarılışına geliyordu. Gerçi Enver Ziya Karal:

«İkinci Mahmud devrinde (M. 1830) ilk defa olarak «Kaime» adıyla kâğıt para çıkarılmıştı.» diyorsa da, bunun mesnedini gösterebilmiş değildir.

Netekim gerek «M. Belin», gerek Ziya Karamürsel, Osmanlılar devrinde ilk kâğıt paranın Abdülmecid zamanında basıldığını belirtmektedirler.

Osmanlılar devrinin ilk bankası da, «Dersaadet Bankası» ismi altında gene bu padişah devrinde kurulmuştur. Şu var ki, yüz milyon kuruşluk hisse senedi çıkararak, ve yirmi beş milyon kuruş sermaye ile M. 1849'da kurulan bu ilk banka, kendisinden beklenen başarıyı sağlayamadı. Konan sermaye iki yıl içinde battıktan başka, banka, otuz beş milyon kuruş da borca girdi.

Bu yüzden bu ilk bankanın tasfiyesinden sonra, yüz milyon kuruş sermayeyle Galata'da «Bank-ı Osmânî» — Osmanlı Bankası — kurulmuştur. Bunun kuruluşundan sonradır ki, Osmanlı devleti, kendi tarihinin ilk resmî istikrazını, — Mısırdan gelen vergileri karşılık göstererek, — İngiltere'den yapmıştır. Yabancı devletlere, istikrazlar karşılığında demir yolları, tünel inşa etmek imtiyazları gibi ilk imtiyazların verilmesi de bu devirde başlar.

İkinci Abdülhamid devrinde çıkarılan «Kavaim-i nakdiye nizamnamesi», Osmanlılar devrinde para basmak işini ilk defa bir kanun çerçevesi ve zaptı raptı içine almıştır .

Daha sonra Beşinci Mehmed Reşad devrinde — M. 1916'da — çıkarılan ve Osmanlı paralarında kıymet ölçüsünü altına bağlayan: «Tevhid-i Meskûkât Kanun-ı Muvakkati», kâğıt paranın gittikçe düşen kıymetinde nisbî ve geçici bir duraklama yaratabilmiştir. Milletlerin ve insanlığın hayatında en önemli rolleri oynamış olan paranın, Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra geçirdiği maceralar, ayrı bir yazının konusu olabilir. Biz sözümüzü bitirirken, şu kadarını söyleyelim ki, asırlar boyunca geçirdiği kanlı ve çeşitli keşmekeşlerden sonra, paraya kazandırılabilmiş olan esasî kıymet, onu insanların en güvendikleri kuvvet mahiyetine sokmuş, ve atalardan kalma: «Ak akçe kara gün içindir!» sözüne, eskisinden daha köklü bir önem sağlamıştır.

İlk kâğıt parayı bastıran II. Sultan Mahmud.

Ölümünün 400. Yıldönümünde KANUNÎ'yi Andık

Geçen ay Türkiye'de olduğu gibi, Macaristan'da da Kanunî Sultan Süleyman'ı anma törenleri yapıldı.

BÜYÜK Türk Hakanı Kanunî Sultan Süleyman Han'ın 400. ölüm yıldönümü İstanbul'da anıldı. Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen tören, Türk Tıp Tarihi Enstitüsü'nde toplanılarak başladı. Topluca büyük hükümdarın türbesi ziyaret edildi, T.T.K.'nun çelengi kondu. Süleymaniye Camii, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Kanunî'ye ait kitaplar sergisi (Bu sergide Kanunî'nin minyatürleri, el yazısı tuğrası, mühürü, divanları ile bu çağı anlatan tarihler, kanunnâmeler ve sanatından örnekler teşhir olunmuştur), Alay Köşkü'nde, Topkapı Sarayı'nda bulunan Kanunî'ye ait eşya sergisi ve Arkeoloji Müzesi'nde Kanunî'nin paralarına ait sergi gezildi. Ayrıca Türk Tıp Tarihi Enstitüsü'nde Muzaffer Batur'un Kanunî Devri Çinileri'ne ait sergisi açıldı. Öğleden sonra İktisat Fakültesi'nde Ö. L. Barkan'ın hazırladığı Kanunî devrine ait statistik bilgi veren sergi görüldü. Saat 2.30'da, Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun bir söyleviyle 3 gün sürecek olan «Kanunî Semineri» başladı. İlk celseye başkanlık

T. T. K. Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Kanunî seminerinin açılış töreninde.

Türk Tarih Kurumu'nun tertip ettiği seminere katılan davetliler, Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesinde.

eden Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal tarafından Millî Eğitim Bakanı'nın yolladığı telgraf okundu. 3 gün içinde 19 bilgin, Kanunî devrinin çeşitli cepheleri hakkında konuştular. Her konuşmadan sonra o konuşmanın münakaşası yapıldı. Konuşanlar içinde yabancı bilginler de vardı. Konuşmalardan birkaçının konusu şöyleydi: Kanunî'nin Macaristan ve Orta Avrupa Siyaseti (Prof. Tayyip Gökbilgin), Kanunî'nin Hastalığı ve Ölümü (Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver), Süleymaniye Şifâhânesi (Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan), Kanunî Devri Nüfus Sayımları (Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan), Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına (Prof. Dr. Şerafettin Turan), Kanunî Devrinde Kütüphaneler (Dr. Müjgân Cunbur), Süleyman'ın Kanunî'liği (Prof. Dr. Halil İnalcık), Kanunî Devrinde Hint Seferleri (Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ), Celâl-zâde Sâlih'in Süleymân - Nâme'si (Prof. Dr. H. G. Yurdaydın), Fuzûlî'nin Mezarı (Mehmed Önder)...

Aynı gün Macar İlimler Akademisinde de, Kanunî'nin tam 400 yıl önce öldüğü Sigetvar'da bir tören düzenlenmiştir. Bu vesileyle birçok dergiler Kanunî özel sayısı çıkarmışlardır. Türk Tarih Kurumu, önümüzdeki yıl, Kanunî'ye ait birkaç kitap yayınlayacağı gibi, UNESCO da bu konuda ilmî neşriyatta bulunacaktır.

Galip Paşa'nın Hâtıraları: 4

"MİLLET BİRBİRİNİ KIRACAĞINA BIRAKIN BENİ ÖLDÜRSÜN"

Sultan Hamid'in hal'i sırasında birinci derecede rol oynayan Galip Paşa, hatıralarının bundan önce yayınladığımız kısmında, Hareket Ordusu'nun hazırlanışını, 31 Mart Vak'asını ve Sultan Hamid'in hal'ini anlatmıştı. Hatıraların bu sayıda son kısmında Sultan Hamid'in Selânik'e gidişini bulacaksınız.

Ben konuşmaya karışıp dedim ki:

— Efendimiz, İstanbul'da bulunmanızı ordu caiz görmüyor. Üçüncü Ordu taahhüt ettiği hayatınızı, kendi dairesinde, merkezi olan Selânik'te muhafaza edebilecektir. Burada muhafazayı taahhüt edemiyor. Binaenaleyh bu teklife muvafakatte acele etmek icab eder. Menfaatinize muvafık olan bu surettir, ki bu da ittihaz olunmuş bir karardır.

Fethi Bey de atılıp:

— Efendim buradaki ahval ve harekât, sizin başka bir mahalle nakil ve muhafazanızı icab ettiriyor. Bu katiyen mukarrerdir, dedi.

Hüsnü Paşa: «Tereddüde mahal yoktur; vakit geçirmeyelim. Meclis-i Meb'ûsân ve Âyân'ca bu lüzum tasdik edilmiştir. Bu karar icra olunacak.»

Çocuk yaştaki oğlu Şehzade Abdürrahim Efendi, Hüsnü Paşa'ya: «Canım efendim, madem ki gidilecek, bâri yarına kalsak, şimdi nasıl olur? Gece yarısı... Bâri sabah erken gideriz» dedi.

Hüsnü Paşa: «Şimdi tren hazırdır. Geceleyin daha iyidir. Ortalık tenhadır, kimse görmez. Yarın sabah erkenden Selânik'e varılır» şeklinde cevap verdi.

Sultan Abdülhamid, bu zamana kadar geri geri çekilmişti. Oğluna da susmasını işaret ederek: «Peki biraz düşüneyim bakalım» diyerek, paravanayı dolaştı. Geldiği odaya girdi. Biz de salondan çıktık. Aralıkta biraz durduk. Cevad Bey soldaki odayı göstererek oraya girdik. Sigaralar dumanlandı. Oda çok müzeyyendi. Ortada mevcut bir masanın üzerinde kırmızı balmumu ile mühürlü su sürahileri, henüz açılmış kolonya şişeleri, bir şamdan vardı. «Bu gece bütün sarayda mum yanıyor. Elektrik makinesi artık işlemiyor; gaz lâmbası da yoktur...» denildi.

Bu aralık içeriden kadın sesleri, hafif çığlıklar işitildi. Cevad Bey'i içeriye yolladık. Harem ağaları içeri, dışarı girip çıkıyorlar. Biz de tekrar salona dahil olma-

Sultan Reşad ve hatıralarını yayınladığımız Galip Paşa (X işaretli) bir merasim sırasında...

ğa mecbur olduk. İçeride gürültü devam ediyor. Merak ettik. Cevad Bey geldi, telâş içinde:

— Efendim, kadın-efendiler, sultanlar, müteessir olmuşlar, efendimizi şaşırtıyorlar. Hay Allah... ne olacak bilmem? Kendilerini göremedim ki... dedi.

— Görünüz efendim, vakit geçiyor. Beyefendi, size son hizmetleri ifa etmek düşer. Haber veriniz ve çabuk hazır olmalarını tavsiye ediniz.

— A canım, ben ne yapayım. Beni dinler mi? Vallâhi karışmam. Neme lâzım. Benim bir vazifem kalmadı efendim. Artık beni bırakınız, ben gideyim. Bana bir jandarma veriniz şuradan çekileyim; gideyim. İşte o, işte siz...

— Bu mütalâalara lüzum yoktur beyefendi. Haydi tekrar haber veriniz, bekliyoruz.

Cevad Bey, bir haremağasına «hadi işitiyorsun ya haber ver» dedi. Haremağası içeri girdi. İki, üç dakika sonra Abdürrahim Efendi çıktı. «Ne olacak? Niçin acele ediyorsunuz? Hem Selânik'e gitmek ne oluyor?» dedi.

Paşa: «Efendi Hazretleri, Selânik'e gitmek hayırlıdır; siz muvafakat ediniz ve ettiriniz. Burada kalmak Efendimiz için iyi olmaz,» cevabını verdi.

— Ben ne karışırım. Bana ne emrederlerse onu yaparım. Fakat bu büyük bir haksızlıktır. Pederim bu devlete ve millete bu kadar hizmet etti. Âkıbet bu mu olmalıydı?

— Öyle söylemeyiniz. Allah'ın takdiri böyle imiş.

Bu sırada Şehzade'yi içeriden çağırdılar. Müteakiben Cevad Bey çağırıldı. Birkaç dakika sonra haremağası, Cevad Bey'le beraber çıkıyorlar: «Efendimiz teşrif ediyorlar» diyorlar. Hakan-ı sabık, Şehzade ile beraber çıkıyorlar. Biz de ihtiram vaziyeti alıyoruz.

Sultan Abdülhamid: «Ben gidemeyeceğim. Katiyen karar verdim. Bana Çırağan Sarayı'nı tahsis ediniz. Biraderim de orada ömür geçirmiştir. Hem Selânik'e nasıl gidilir? Yarın Meclis-i Meb'ûsân ve Âyân bir karar ittihaz eder. Ve sadrâzam bu kararı bana tahriren ve resmen tebliğ eder; o vakit ben de düşünürüm. Ne yapacak isem yaparım. İşte bu kadar, başka şey bilmem...»

Hüsnü Paşa: «Efendimiz, emniyetsizlik gösteriyorsunuz. Fakat yanılıyorsunuz» dedi.

— Neden, neden? Beni görmediğim, bilmediğim yerlere niçin gönderiyorlar? Bilmem, ki bunda hüsniniyet var mı? Hem,

ben hiçbir şeye karışmam diyorum. Zaten son vak'ada karışmadım. Vallahi, billâhi karışmadım! İnanmıyor musunuz?!

— Efendimiz, biz karışmadığınızı biliyoruz veya bilmiyoruz. İş bizde değil. Biz aldığımız emri ifaya memur ve mecburuz.

— Canım benim ne suçum var? Benim vak'adan haberim bile yoktu. Salı günü bir kıyamet koptu, ben de şaştım. «Atıma bineyim, çıkayım; Millet birbirini kırıp geçireceğine beni öldürsün» dedim. Çıkacak iken (oğlunu ve Cevad Bey'i göstererek) işte bunlar bırakmadılar. Yoksa vallahi ben çıkıyordum. İşte bakınız, buradaki taburları nasıl men ettim. Artık bunları olsun düşünmeli, bilmeli değil midir?

— Velinimetim, Padişahım... diye Hüsnü Paşa yalvarmaya devam etti. Sonra herkes haber alır. Halbuki sizin hareketinizden kimsenin malûmatı olmamalıdır.

— Gördünüz mü ya, niçin gizli götürüyorsunuz?

Hüsnü Paşa: — Gecikmez iseniz iyi olur efendimiz...

KADINLAR TELÂŞ EDİYOR

Hükümdar çıktı. Cevad Bey dedi ki:

— Şu işi yarına bıraksanız ne olur. Buyurdukları gibi, meclisi umumî bir karar verir. Tahriren tebliğ.

Hüsnü paşa — Amma yapıyorsunuz ha. Siz de zanneder misiniz ki, bu geceki karar bozulur? Biz aldığımız emri yerine getirmeden döneriz?...

— Hayır amma, Mahmud Şevket Paşa'ya bir telgraf yazsanız.

— Sonra bir tektir alırsak?...

— Niçin efendim? Dersiniz ki...

— Beyefendi askerler aldığı emri ifaya mecburdurlar. Mahmud Şevket Paşa da verdiği emri geri alamaz. Beyhude vakit geçirmeyelim.

Hepimiz salona giriyoruz. Cevad Bey gene mahut köşedeki paravanadan dolaşıp kapıdan içeriye girer. Müteakiben Şehzade Abdürrahim Efendi gelirler. Abdürrahim Efendi (oldukça soğukkanlılıkla ve metanetle): Pederim epeyce razı gibi, fakat kadınlar telâş ediyorlar.

Ben — Razı olmalı, başka çare yok. Bakınız muhafız süvari bölüğü de geldi.

— O ne olacak? Hem diyorsunuz ki sokaklarda kimse yok. Hem de bir bölük süvari çıkarıyorsunuz. Hiç anlamıyorum. Tuhaf tuhaf haller!...

— Elbette muhafızsız olur mu, her ihtimale karşı ihtiyat lâzım değil mi?...

— Bilmem aklım ermiyor, ne olacaksa olsa...

— Bir şey olacağı yok. Ne merak ediyorsunuz. Olacak şey, Selânik'e gitmekten ibarettir.

— Peki siz burada teminat veriyorsunuz!. Yolda giderken bir şey olursa?

— Ne olursa? İşte bir bölük süvari muhafız vardır.

— Meselâ bir yerden geçerken arabanın penceresinden içeri bir tüfek atılıverirse.

— Kim atacak?

— Canım siz te'min ediyorsunuz, fakat sokağın birisinde gizlenmiş bir adam... Kim bilir ki...

— Olmayacak şeyler. Kâfi miktarda muhafız süvariler vardır. Arabaların etrafını saracaklardır. Beyhude evham getiriyorsunuz. Mahaza size verilen te'minat bu gece buradan çıkıp Selânik'e gitmek için ihzar edilen trene binip gitmek şartıyladır. Şu şart ve tertibat dairesinde hiç bir muhatara yoktur. Fakat yarına kalınırsa belki tehlike vardır.. İşte o vakit buyurduğunuz ihtimaller varittir.

— Demek şimdi tehlike yok ha?

— Evet Efendi Hazretleri, dedik.

— Tarihte çok fena misaller var. Zaten böyle söyleniyor da sonra başka türlü yapılıyor.

— Biz tarihin öyle fena misallerine imtisal etmek istemiyoruz.

Hüsnü Paşa: — Vallahi İttihad ve Terakki'nin hiç bir tesiri yoktur. Bu hareket, Ordu'nun hareketidir. Başka hiç bir taraftan bir müdahale yoktur.

Abdürrahim Efendi: — Öyle amma, orduyu hareket ettiren kimdir?...

Sultan Abdülhamid, oğlu Abdürrahim Efendi ile salona çıktı.

«BENİ ÇOK YORDUNUZ!...»

Hüsnü Paşa: «Padişahım Efendimiz. Lütfediniz, kerem ediniz,» dedi.

— Canım, Allah aşkına beni artık bırakınız. Halim kalmadı. Şu ihtiyarlığımda beni çok yordunuz. Size dedim ya, Millet madem böyle karar vermiş. Bana tahriren bildirsin, hem bana Sadrâzam Paşa gelsin. Milletin kararını tebliğ etsin. O vakit!... Şimdi ben bir yere gidemem!...

— Efendimiz istirham ederim. Biz buradan ayrılamayız. Yalnız vakit geçiriyoruz. Buradan Selânik sekiz saattir. Ekspres katarıyla gidilecektir. Selânik'e sekiz saatte muvasalat olunur. Her şey hazırdır. Efendimize mahsus olmak üzere lüks treni ihzar ettirildi.

— Allah Allah, ben gidemem, diyorum. Sen ne diyorsun? Hem sekiz saatlik uzak yere! O kadar uzak yere niçin gideyim?

Ben; «Gideceksiniz efendim. Bu bir karardır, ki icra olunacaktır» diye söze ka-

31 mart ayaklanmasını bastırmak üzere İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'ndan bir gurup, Galata Köprüsü'nde.

rıştım. Fethi Bey de hayatın korunacağını söyledi. Bunun üzerine Abdülhamid: «Bunu temin ediyor musunuz?» dedi.

Hepimiz birden: «Elbette. Akşamdan beri te'min ediyoruz» dedik.

«YENİ PADİŞAH KİM?...»

Diyerek, geri geri adımlar atarak çekildi. Paravanayı dolaşıp odaya giriyor. Abdürrahim Efendi kalıyor. Biz salondan çıkıyoruz. Merdiven yanında, yani aralıkta biraz duruyoruz. Buradan dışkapı görünüyor. Kapıdaki jandarmaları Abdürrahim Efendi görebiliyor. Abdürrahim Efendi (bana hitaben):

«Şimdi telâş etmekte hakkımız yok mu? Hem biz hâlâ padişah kim olduğunu bilmiyoruz. Tahta kim geçti?» diye sordu.

— Nasıl bilmiyorsunuz? Amcanız Sultan Mehmed Reşad Hazretleri padişah oldular.

— Acayip!

— Başka kim olacaktı Efendi Hazretleri?

— Öyle zannediyoruz ki, başkasıdır.

— Kim?... Yani eskiden çıkarılan havadisler... Yusuf İzzeddin Efendi hazretleri... Öyle mi?...

— Evet biz öyle biliyoruz. Zaten tertibat öyle değil miydi? Lâkin hiç iyi değil... Çok pişman olacaksınız... Ah... Ah!... Hepsini biliyoruz amma!...

— Hayır, öyle bir tertip yoktu, ve yoktur. Nasıl olur? Saltanatın veraset usulü bozulmamıştır ve bozulmayacaktır.

— Evet olabilir... Fakat on gün sonra Yusuf İzzeddin Efendi padişah olur değil mi? Meselâ: Pederim gibi amcamı da on gün sonra... Evet bir kaç gün sonra hal' etmek güç bir şey mi?

— Affedersiniz Efendi Hazretleri. Pederinizin otuz üç sene sonra katî bir mecburiyetle hem de pek büyük ihtiyatlara riayetle hal' edilmiş olduğunu unutuyorsunuz. Son ahval bunu icap ettirdi.

— Millet mi yaptı? Hayır, İttihad ve Terakki Cemiyeti yaptı. Hem cemiyet bu kadar vaatler etmişti. Gene öyle iken neler yaptı! Ah bilseniz beyefendi! Pederimi hiç mi hiç, rahat bırakmazlardı. Her saat bir jurnal verirler, bir yalan düzerler. Kendisini korkutmak, daima muhafaza kaydına düşürmek için bin türlü dolaplar çevirirler, parasını çekerlerdi. Ah o hainler yok mu. İşte pederimi, bizi bu hale getirdiler! (burada gözleri yaşarıyor), vakaa pederim artık usanmış ve bıkmış idi. Hele şu son zamanlarda, «artık şu hükümetten, saltanattan feragat edeceğim. Yaşım yetmişe geliyor!... Bir köşeye çekilip Allah'a ibadetle âhır ömrümü hoş geçirmeye bakacağım.» diye kaç defa söylemişti! Bahusus şu ihtilâlden o kadar sıkılmıştı ki... Hemen terk-i saltanata karar veriyordu. Lâkin gene mülk ve millete son hizmetlerini ifa etmek için sabretti. Zira biliyordu ki, öyle bir zamanda işbaşından çekilse pek büyük tehlikeler zuhur ederdi!... Ah beyefendi siz bilmiyorsunuz, tanımıyorsunuz. Pederim gibi merhametli, akıllı bir padişah ne gelmiş, ne gelecek!... Zamanla anlayacaksınız ya... (1) Bakınız şimdiye kadar ne vak'a-

(1) Bu sırada ancak 15 yaşında olan Şehzadenin dedikleri aynen çıkmış, İttihad ve Terakki'nin başları olan Enver ve Talât Paşa'lar, imparatorluğu yıkıp, İstanbul'dan ayrılırlarken: «Biz Sultan Hamid'i anlayamadık» demişlerdir.

H. T. M.

«Meclis-i Milli» halinde Yeşilköy'de olağanüstü toplantı yapan meclislere Âyân (senato) reisi sıfatıyla başkanlık eden eski sadrâzam Küçük Said Paşa (bu toplantıda hal' kararı alınmıştır).

lar, ne ihtilâller oldu. Hiç bir ferdi idam ettirdi mi?

Bir, iki dakika sükûttan sonra:

— Beyefendi, siz çoktan beri İstanbul'da mısınız?

— Birkaç aydan beri ?

— Evvelce nerede idiniz?

— Üçüncü orduda, Kosova'da?

— Kosova'da mı? Ne zaman oradaydınız?

— Birkaç seneden beri. Orada Jandarma alay kumandanı idim.

— Galip Bey sizsiniz, öyle mi ?

— Evet, nereden tanıdınız?

— Bilmem aklıma öyle geliyor, resminizi mi gördüm... Bir şey hatırıma geliyor, amma... Arnavutluk'ta bulunuyordunuz değil mi?

— Evet, fakat neden sordunuz?

— Arnavutlar'ın hani geçen seneki son içtimalarında başlarında bulunan Miralay Galip Bey siz misiniz?

— Evet bendenizim.

— Hep üçüncü orduda mı bulundunuz?

— Hayır efendim. Yedinci orduda, Yemen'de de bulundum.

Bu zamana kadar Hüsnü Paşa ile Fethi Bey, Cevad Bey'le konuşuyorlardı. Fethi Bey'in birdenbire: «Yahu sabahı mı bekliyoruz. Ne duruyoruz,» diye oldukça hiddetli bir surette bağırması, bizim de konuşmamızı ihlâl etti.

Cevad Bey'in içeriden çıktıkça gösterdiği telâş, heyecan ve hiddetin küçük bir cüz'ü bile Abdürrahim Efendi'de görülmüyordu.

Hele hâkan-ı mahlû'un 31 mart vak'asından külliyen beraetine kani olduğundan naşi, bizi de ikna etmeyi pek ziyade iltizam eyliyordu!

Nihayet Abdürrahim Efendi Hazretleri de çıktılar. Hemen ayağa kalktım. Yanına sokuldum.

— Ne diyorlar? Artık hazırlık tamam olmuştur değil mi? dedim.

— Vallahi epey uğraştım. Razı oluyor gibi oluyorlarsa da, bir türlü emniyet edemiyorlar. Hakları da var ya, sabahleyin mebuslarla beraber siz ne diyordunuz? Böyle Selânik'e filân gidileceğinden bahis bile açmamıştınız. Demek oluyor ki bu, öyle bir arzu değil!... Doğrusu ya, bu hal beklenmez idi. Neyse. Zannederim bu akşam hareket edemeyecekler. Pek ziyade rahatsız oldular. İhtiyar adam, bu kadar kedere, zahmete tahammül edebi-

lir mi? Düşünmek lâzım.

Cevad Bey — Filhakika, siz de bu gece vazgeçseniz...

Hüsnü Paşa — Acayip beyefendi...

— Canım kendiliğinizden vazgeçemezsiniz biliyorum. Fakat şimdi Mahmud Şevket Paşa'ya bir telgraf çekseniz...

— Beyefendi arabalar isticar edilmiş, hazırdır. Hemen hareket edelim. Böyle beyhude tekliflerin faydası yoktur.

CEVAD BEY DE GELİYOR

Ali Fethi Bey'in nadir ve fakat katî sözleri arasında «Cevad Beyefendi! Zâtıâliniz tehir-i harekete pek arzukeş görünüyorsunuz!...» sözü pek sarih bir tesir icra etti.

Cevad Bey:

— Yok vallahi... Benden bayağı şüphe ediyorsunuz. Vallahi değil a canım, müşkülât görüyorum da onun için... Yoksa neme lâzım. Beni öyle mi sanıyorsunuz? İcap ederse ben de Selânik'e kadar giderim.

Abdürrahim Efendi — Tamam tamam. Siz de beraber giderseniz çok iyi olur, o vakit tamamıyla emniyet ederler.

Hüsnü Paşa — Beyefendi! Tamam! Tamam! İsabet. Siz de teşrif ederseniz çok iyi olur. Ne olacak. İki günlük bir zahmet.

Biz de bu fikri tervicen epeyce söz söyledik. Biçare Cevad Bey neye uğradığını anlayamıyordu!... Öyle bir faka bastı ki... Derhal sözünden dönmek de güç idi. Bu konuşmanın üzerine Abdürrahim Efendi tekrar içeriye girdi.

Biraz sonra bir harem ağası geldi. Cevad Bey'i çağırdı. Cevad Bey içeriye gitti. Biz de dışarıya çıkıp misafir odasında oturduk. Bir aralık avluya çıktım. Harem kapısına gittim, orada Kolağası Haydar Efendi'yle sair zabitan nezdinde harem ağalarından, mâbeyn beylerinden bir kaç kişinin daima eksik olmadıkları anlaşıldı. Bunların da şüphesiz vazifeleri vardı. Efkâr yoklamak, hariçteki ahvali gözlemek gibi.

Halbuki akıllı zabitler bunlara verilecek cevabı, edilecek muameleyi, pek güzel biliyorlardı.

Kolağası Haydar Efendi'nin ifadesine nazaran bir aralık hâkan-ı mahlû', harem dairesinin diğer bir kapısından avluya çıkarak bir dirsek noktasından gizlice mâbeyn kapısındaki jandarmaları, velhasıl ahvali tetkik ve teftişe cesaret ederse de, o sırada kapıdaki zabitlerden biri, elinde bulunan tüfeği tesadüfen o tarafa çevirip mekanizmasını muayene eder gibi bir vaziyette âdeta nişan alır gibi göründüğünden Sultan Abdülhamid ürkerek havf ve telâşla içeriye kaçmış!...

Buradan avdetimde Abdürrahim Efendi'yi çıkmış, arkadaşların yanında gördüm. Abdürrahim Efendi pek zekidir. Bir nevi mahrumiyet ve esaret içinde büyümüş olmakla beraber, yedi, sekiz aylık bir serbestlik sayesinde epeyce tenevvür etmiştir. Müşarünileyh, hilkat ve tabiat, tavır ve hareketçe velhasıl şeklen ve ruhen pederlerine pek ziyade benzerler. Hiddet

İstanbul'daki ayaklanmada şehit düşen Muhtar Bey'in cenazesi merasimle kaldırılırken.

edeceği sırasa birden aklına gelen bir vehim, derhal sükûna avdet ve rücuunu te'min için kâfi sebep olabilir!

O kadar müfritane bir nazar-ı tecessüse maliktir ki, her şeyden hakikat üstünde bir mana çıkarmak ister. İşte şu sıralarda da kapıya yanaşarak dışarısını keşif ve tetkikten kendini alamıyor, fakat şu hareketini saklamak için epeyce zahmet çekiyordu.

Kendisiyle biraz konuştuk. Hemen aynı sözleri tekrarladık. Muttasıl te'minat istiyor. Bir defa gene bazı sualler irad ediyordu ki, pek ziyade evhama meyyal olduğunu gösteriyordu.

Abdürrahim Efendi avdet etti. Çok sürmeksizin Cevad Bey'le tekrar çıktılar. Bizi salona davet ettiler. Salona girdik, hâkan-ı mahlû'un çıkacağını haber verdiler. Ayakta bekliyorduk. Bu defa Cevad Bey, benim de lâkırdıya karışmaklığımı söyledi!... Mahut paravananın arkasından kapı tıkırtısı, ayak sesi işitildi. Derhal Abdürrahim Efendi ve Cevad Bey paravanaya doğru atıldılar. II. Abdülhamid onların arasında müteredditane adımlarla, mütarassıdane nazarlarıyla, ilerliyordu. Salonun ortasındaki büyük masanın kenarına yaklaştı. Biz de orada duruyorduk. Şöyle dedi:

— Canım beni niçin bu kadar tazyik ediyorsunuz? Takatim kalmadı. Bana bu muamele lâyık mıdır? Şu yaşımda beni böyle duçar-ı- hakaret etmeli miydi? Beni halime bırakınız. Vallahi hiç bir şeye karışmam. Şurada Çırağan Sarayı'nda sâkinane bir ömür geçiririm. Ben artık ibadetle meşgul olurum.

Hüsnü Paşa — Efendimiz lûtuf buyurunuz, dedi; karar tebdil olunamaz. Her halde Selânik'e gideceksiniz. İşte Cevad Beyefendi de oraya gitmeyi vaad ediyor. Kabul buyurulursa.

— Siz de gelecek misiniz?

— Evet efendim. (Paşa bu iki kelimeyi biraz tizden pes etmek suretiyle pek güçlükle telâffuz edebildi.)

Fethi Bey'e hitaben: «Siz?»

KARAR KAT'Î İDİ

— Evet efendimiz, bendeniz Selânik'e kadar gideceğim. Muhafaza vazifesi bendenize verilmiştir.

— (Bana hitaben) ya siz?...

Galip Paşa ve hükümet erkânı, bir merasimden önce (Galip Paşa, X işaretli olanıdır.)

— Hayır efendimiz, bendeniz burada kalacağım.

— Niçin? Buraya geldiniz de, oraya niçin gelmiyorsunuz?

— Efendim burada vazifem, meşguliyetim çoktur. Bu sebeple Selânik'e gitmeye emir almadım.

Hüsnü Paşa : — Efendim Galip Bey gitmeyecektir. Deruhte ettiği asayiş işleri müsait değildir. Fethi Bey memurdur.

— Ya? Pekâlâ demek behemehal gidilecek öyle mi?

— Evet... Evet.

— Fakat hayatımı te'min ediyorsunuz ya?...

— Akşamdan beri te'minatımız kâfi değil miydi? Tekrara ne hacet?

— Yok bu pek mühimdir. Geçmiş zamanda ne kadar suimisaller vardır... Ecdadımdan hiç birine lâyık görülmeyen bir muamele benim hakkımda reva görülüyor. Selânik'e kadar gönderiliyorum...

— Bilâkis ecdadınızdan bazılarının duçar oldukları muamelelerden vikaye olunuyorsunuz! Öyle bir hale maruz kalmamanız için çalışıyoruz. Bunu takdir buyuracaksınız.

— Pekâlâ pekâlâ. Kaderim böyle imiş. Elhükmülillâh!... Ben şimdi beraberimde hiç bir şey götürmüyorum. Sonradan istediklerimi aldırabilecek miyim?

— Hay hay. Şimdi tâcil buyurunuz. Saat altıya geldi, daha ziyade kalmayalım, hemen teşrif buyurunuz.

— Birçok süvari asker, o ne olacak?

— Efendim, her ihtimale karşı celp edilmiştir, onlar muhafız olarak Sirkeci istasyonuna kadar beraber gelecektir.

Şu halde ailemin bazılarını, evlâdımı ve bazı lüzumlu eşyamı almak isterim. Bana adamın lüzumu vardır. Adamlarımdan bir kaçını beraber görüreceğim. İhtiyaç olursa sonradan celp edebilirim. Fakat şimdi eşyamı hazırlamam lâzım.

— Efendimiz, kimi ve ne gibi eşyanızı almak isterseniz alabilirsiniz...

Paravanayı dolaştı. Biz bekliyorduk. Cevad Bey içeriye davet olundu. Abdürrahim Efendi ile ayakta biraz konuştuk. Artık pederinin tamamıyle kani ve razı olarak harekete müheyya bulunduğunu ümit ettiğini ve fakat kendisine zinhar hakaret olunmamasının da te'min edilmesini söylüyor, rica ediyordu. Bu ricalar da fazlaydı. Bu kadar teahhuratın sebeb-i yegânesi olmak üzere şimdilik yalnız ya sabahı getirmek veya korktuğu tehlikeli bir akıbetten emin olabilmek için teşebbüsat ve harekât-ı vâkıanın mahiyetine tamamıyla vukuf peyda edebilmek olduğuna zahip bulunuyorduk.

Artık saat altıyı geçiyordu. Canımız iyice sıkılmış, asabımız gerilmişti. Abdürrahim Efendi'ye karşı üç saatten beri göstermekte olduğumuz nezaket kesb-i zafiyet etmeye başladı. Zeki prens bunu pek çabuk anladı. Yavaşça içeriye girdi. Bir kaç dakika sonra Cevad Bey'le beraber büyük bir telâş ile çıktılar ve bizi paravanaya doğru çağırdılar. Yanaştık.

«KENDİSİNİ ÖLDÜRMEYECEKSİNİZ YA!...»

Cevad Bey: — Şevketmeap Efendimiz gitmeye hazırlanıyorlar ise de, doğrusu hayatı için son derece te'minat istiyorlar.

— Daha ne istiyorlar. Bunu gene tekrara ne lüzum var?...

— Elbette efendim, lüzumu var ki...

Bir harem ağası çıkarak Cevad Bey'i çağırdı. İçeri girdiler. Abdürrahim Efendi de girdi. Bir iki dakika sonra çıktılar, dediler ki:

— İşte Efendimiz, kadın - efendiler ve sultanlar kapı yanındadırlar. Yeniden te'minatınızı işitmek istiyorlar. Hayatları tehlikede değildir ya?... Emindirler ya?...

— Hay hay emindirler! Emin olsunlar!

— Yolda giderken kendisini öldürmeyeceksiniz ya?!...

Artık asabım o kadar gerildi ki, ihtiyarım, elimden gitti! Binaenaleyh gayet dik bir sada ile bağırarak dedim:

— Allah Allah bu nasıl lâkırdıdır? Beyefendi sıkılmıyor musunuz? Biz kimiz, kimlere bu sözleri söylüyor ve yüz defa te'minat talep ediyorsunuz. Biz tamamıyle haysiyet ve ciddiyet erbabı birer askeriz. Biz erkeğiz, kahbelik bilmeyiz ve merdiz. Erkekliğe, mertliğe yakışmayacak bir hal ve harekette bulunmayız! Size kaç defa söylüyoruz. Niçin anlamak istemiyorsunuz? Yoksa vakit kazanmak için mi böyle bir hareketi tensip ediyorsunuz? Acaba ordu kendilerini telef etmek istemiş olsaydı, kim mani olacaktı?... Ordu arzu etseydi dediğinizi daha hararetli bir zamanda mevki-i icraya koyamaz mıydı? Böyle bir fiilin icrasına lüzum hissetseydi, şimdiye kadar tehir mi ederdi? Bunu bir emrivaki hükmüne koymak güç bir şey miydi? Halbuki ordu âlem-i medeniyete yeni bir misâl-i insaniyet daha göstermiştir. Ordu şerefini bir cinayetle kirletemez.

Fethi Bey:

— Cevad Beyefendi, Abdürrahim Efendi Hazretleri'nin dediklerini duydunuz. İşte şu son sözlerden sonra başka bir söz beklememek lâzım olduğunu siz de son bir defa arzediniz. İşte şurada bekliyoruz.

Cevad Bey içeri girdi ve telâşla çıkarak:

— Oh Ya Rabbi şükür, işte çıkıyorlar, dedi. Aman Allah aşkına ürkütmeyiniz, korkutmayınız... Aman Ya Rabbi... Derken Sultan Abdülhamid paravananın arkasından çıktı. Kadınlar ve harem ağaları takip ediyorlardı.

«ARABALAR HAZIR MI?»

Hâkan-ı mahlû', bize iki elleriyle işaret ederek, kalın sadasıyla da, «İşte geliyoruz, geliyoruz, çıkınız, siz çıkınız» dedi. Ve «arabalar hazır mıdır?» sualini sordu. «Evet hazırız» dedik ve çıktık.

Saray arabalarından da dört araba hazırlanmış olduğundan bir büyük müzeyyen araba (saltanat arabalarından ve fakat iki atlı birer kupa idi) merdivene yanaştırıldı.

Merdivenle mâbeyn kapısı arasında ve arabalardan uzakça bir yerde bir, iki dakika bekledik, çıktılar. Sultan Abdülhamid evvelâ kadınları bindirdi, sonra kendisi bindi. Son izini merdivenin ikinci basamağında bıraktı. Sarayda kalan beyler, harem ağaları, aşağı yukarı, koşuşuyorlar. Ortalıkta bir telâş. Hafif çığlıklar, helâllaşmalar işitiliyordu.

Birinci araba harem dairesinden çıktı, biz de kapıda bekleyen otomobile yaklaştık. Bütün arabalar hazırlandı. Bu veçhile yirmi dakika iştigal edildi. Saat altıyı yirmi geçiyordu. Otomobile bindik, hareket ettik. Gece karanlık idi. Süvari bölüğünden yirmi neferle, jandarma süvarisinin bir kısmı ileride; bizim otomobil elli adım geride, Sultan Abdülhamid'in arabası bizden elli adım geride ve diğer arabalar onu müteakip sırasıyla ve etrafı süvari efradı tarafından kuşatılmış olduğu halde, Beşiktaş'ın sakin sokaklarını dolaşarak karanlık içinde, belediyenin sönük fenerleri önünden geçiyorduk. Hava biraz da rütubetli idi. Hafif bir sis sokaklara çökmüştü. Bir haldeki, fenerlerin zaten zayıf olan kırmızı ışıklarını, bir derece daha hafifletiyordu.

SELÂNİK'E DOĞRU

İstasyon tenha idi. Bir kaç şimendifer memur ve hademesi, sevk memuruyla bir iki nefer asker ve Selânik seyahati için ihzar olunan muhafız jandarma müfrezesi mevcut idi. Biz merdivenin ilerisinde otomobilimizden indik... Bir dakika sonra da Sultan Abdülhamid'in arabası merdivene yanaştı. Diğer arabalardan harem ağaları ve saire çıkarak müşarünileyhin arabasına koştular. Kapıyı açtılar. Evvelâ kadınlardan birisi, sonra kendisi çıkıp küçük şehzade Âbid Efendi'yi uykudan uyandırarak çıkardılar.

Bu sırada Sultan Abdülhamid: «Çantayı aldınız mı, haniya?» dedi. Şehzadeyi kucağına alan harem ağası, Cevher Ağa, çocuğu yere bırakırken, beni gördü ve çocuğu işaret etti.

Çocuk uyku sersemi duramıyor; düşecek. Mecburen kucağıma aldım. Siyâhî de çantayı yakaladı. Müteakiben Kadın-[illegible]diler, Abdürrahim Efendi çıktılar. [illegible]u. IV. rının ellerinde ufak tefek şeyle[illegible]a'yı ça- Merdivenden yukarı çıkarken ka[illegible] birisi telâşla, «Hani çocuk?» di[illegible]net ede- Etrafına bakındı. «İşte bende[illegible]u sordu. etmeyiniz» dedim. Bana da [illegible]eti saklamak lahığı düştü. Sabık hâkan [illegible]az göstererek kip ettim. Garın için[illegible]baş vurdu. Biraz küsfına geçtik. Doğ[illegible]zgın bir ifade ile: Trenin hanedar[illegible], on iki bin kuruş arzettımanları pek[illegible] Sultan Abdül[illegible]adece baktı, dişlerini sıktı, leri ve [illegible] bindi. [illegible] bu sükûtun acısı birkaç gün tan A[illegible]çıktı. Padiş[illegible] [illegible]şe, Refia Sultanlar ve iki oğlu Abdürrahim ve Âbid Efendiler ve kayınbiraderi kurenadan Mehmed Paşa ve beş kalfa (ikinci haznedar Zülkad, Fulye, Gülsün) ve mâbeyncilerden Kitabî Muhsin bey, Kilârî Sıdkı ve Hakkı Efendiler, ikinci musahip Cevher, dördüncü musahip Selim, Şöhreddin, Nureddin Ağalar, kahvecibaşı Ali Bey ve sair hademe ve ahçılardan mürekkep yirmi sekiz kişi ile trene bindi. Abdürrahim Efendi, Hüsnü Paşa'ya niçin binmediğini sordu. Hüsnü Paşa pek müşkül vaziyete düştü. Ne söyleyeceğini şaşırdı. Kendisi bir yere kadar gidebilirse de yarın behemahal[illegible] da bulunmaya mecbur olduğundan [illegible]ânik'e gidemeyeceğini söyledi. Abdürrahim Efendi derhal pederinin nezdine girdi. iki dakika sonra hâkan-ı mahlû' trenin pısına çıktı. Hüsnü Paşa'yı nezdine çağırdı. Hüsnü Paşa saraydaki vaadini ifa edemeyecekti... Ne söyleyecekti? Abdürrahim Efendi'ye söylediği sözleri tekrar etti. Hâkan-ı [illegible]bütün evhama düştü. Asık bir surat[illegible]riye döndü. Bir su aradı. İstasyon gazi[illegible]ndan bir bardak su getirdi[illegible] Bu veçhile son kısmetini; içecek suyunu da içti.

Bütün bu muayyen ve mahdut yolcular da trene binmişlerdi. Saat yediye on kalarak tren veda düdüğünü öttürerek harekete başladı. Sisli, koyu bir karanlık içine akarak gömüldü gitti.

— BİTTİ —

Bu hâtıralar Yılmaz Öztuna ve Orhan Yüksel tarafından düzenlenmiş ve dili biraz sadeleştirilmiştir.

Erkek Şıklığını Yayan Vezir

baza Mehmed Paşa sıl Öldürüldü

Yazan: Ragıp Şevki Yeşim

Güzel adamdı. Yiğitti, şahbazdı. Çok şık gezerdi. Kendine göre bir takım giyim kuşam buluşları vardı. Kendisini ve atlarını muhteşem b şekilde süslerdi. O kadar cazip, o kadar şıktı ki, devrin padi- Murad bile giyim işinde Abaza Paşa'yı taklit ederdi. Abaza'nın elbiselerine benzeyen elbiseler giyer, atını onun atı gibi süsler, öyle dolaşırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük başşehrinde bir anda Abaza modası baş gösterdi. Abaza kesimi kaftan, Abaza kılıç, halk arasında bir kavuk, Abaza biçimi hareket yarattı.

Bazen padişahla yan erlerdi. IV. Murad, ona yanın almasına izin vermişti. Bir gü si beraber, aba cepken giyip giderken, padişah Abaza'nın kıyafetini taklide yeltendiği açık görülmüştü.

ÖLÜME BİR ADIM KALA

Halbuki Abaza Mehmed Paşa, Doğu'da Yeniçerilere karşı giriştiği tenkil hareketleri yüzünden, kanlı olaylara sebep olmuştu. IV. Sultan Murad durumu düzeltmek için Husrev Paşa'yı Abaza'nın üzeri göndermiş, o da, kurtulma ümidi kalmayınca teslim olmuş, üstelik padişah tarafından affedilmişti.

Abaza Mehmed Paşa, Doğu'daki baş kaldırmalarından vaz geçip de padişaha yaklaşınca, bir anda IV. Murad'ın en gözde musahipleri arasına girdi. Padişah kendisine büyük bir kıymet verirdi. Abaza'nın temiz yürekli, dünya hayatına düşkün oluşu, onu daha sevimli gösterirdi. Padişahla daima beraber bulunurdu, atbaşı beraber giderdi. Padişahın iltifatından o kadar yüz bulmuştu ki, bir gün kırdığı bir pot yüzünden IV. Murad'ın gazabına uğramak tehlikesi ile karşılaştı.

IV. Murad, bir sabah Bostancı Odabaşısı Acem İbrahim Ağa ile gezintiye çıkmıştı. İkisi yalnızdılar. İkisi de at üstündeydi! İbrahim Ağa, padişahın ardından geliyordu. Topkapı'dan çıkıp Topçular'a doğru giderlerken, birden arkadan Eğrikapı yolundan Abaza Mehmed Paşa göründü, atını hızla sürdü, padişaha selâm durdu, atından atlamak, padişahın ayağını öpmek istedi. IV. Murad: «İnme!» diye iltifat etti. Bunun üzerine Abaza Paşa atını sürdü, padişahla beraber atbaşı gitmeye başladı. IV. Murad göz ucu ile bakınca Abaza'nın belinde bir kılıç bulunduğunu gördü. Birdenbire

atını durdurdu, geriye, Bostancı Odabaşısına doğru döndü:

— Bre baka Bostancı, tez gel!

Acem İbrahim Ağa atını sürüp seğirtti, padişahın yanına yaklaştı. IV. Murad kaşlarını çatmıştı:

— Tez Abaza'yı atından indirip tuttuğunu al, sen kuşan! dedi.

Bu sözler Abaza Paşa'yı fena halde bozdu. İndi, kılıcını Bostancı'ya teslim etti. Padişahın ağır ağır uzaklaşmakta olduğunu gören Acem İbrahim Ağa, nazik ve kısık bir sesle:

— Devletlû paşa, padişahların yanında kılıç ile beraber bulunmak olmaz. Bu kaideyi bilmez misiz? dedi.

RAKİBİN ÖLMESİ İÇİN ÇARE...

Bu olay da gösteriyordu ki, padişah, Abaza Mehmed Paşa'ya karşı, yavaş yavaş artan bir kin ve gazap taşımaya başlamıştı. IV. Murad, Abaza'yı taklit etmekle önce kendisine büyük iltifat göstermişti. Fakat bütün İstanbul içinde Abaza modasının alıp yürümesi, padişahı düşündürmüş, kızdırmıştı.

Bu sırada padişahın musahipleri ve yakınları arasında yeni bir yüz daha görüldü: Bosna Valisi Bezirgân-zâde Hacı Sinan...

Hacı Sinan, Abaza Paşa'dan çok çekmişti.

Zengin adamdı, şöhreti dillere destan olmuştu. Abaza bu yüzden Hacı Sinan'ın servetinden bir parça koparabilmek hevesine düştü. Bazen borç isteme, bazen müsadere yollarına saptı. Fakat Hacı Sinan ayak diredi. Hudeybiye zindanlarına atılmasına rağmen:

— Şer'an lâzım gelmedikçe benden bir habbe kopmaz. Katledersin, kazaya rıza... Ben amil ve mültezim değilim. Mirî'den mâl-ı ferağdan kazanmadım. Malım var ise mirî'den ve raiyet'ten kesbetmedim. Ancak piyaz ve peynir ile kanaat edip ticaretten kesbettiğim ve nefsimi huzurdan mahrum edip topladığım, sermaye-i hasıl-ı ömrümdür. Cürmüm nedir ki, cerime vireyim? demiş ve bir akça bile vermemişti...

KIZIL YUMURTA KAVGASI

Hacı Sinan'ın çektiği sıkıntılar, IV. Murad'ın Abaza'ya kin bağladığı günlerde, Hacı Sinan tarafından birer birer anlatıldı. Hacı Sinan tenhalarda padişaha Abaza'dan bahseder, IV. Murad'ı rakibinin idamına teşvik ederdi. Fakat padişah bir türlü bu yola sapmıyordu. Bir şey, bir sebep bekliyordu. Nihayet o sebep de bir gün gelip çattı.

İstanbul'daki Rumlar'la Ermeniler arasında kızıl yumurta gününde şiddetli bir tartışma oldu. Konu din üzerinde idi. Nihayet Kudüs'e Kamame kilisesi'ne temsilciler gönderilmesine karar verdiler. Fakat Ermeniler inatçıydı, işi daha çabuk halletmek için Abaza'ya 50 bin kuruş verdiler, yardımını rica ettiler.

Bu rüşvet çabuk duyuldu. Silâhtar Ağa'ya, ondan da padişaha haber git[illegible] Murad derhal Abaza Mehmed Paş[illegible] ğırttı. Kaşlarını çatarak:

— Ermeniler sana ne kadar hiz[illegible] cek oldular? diye garip bir sor[illegible]

Abaza Paşa bozuldu, rüşv[illegible] istemedi, aldığı miktarı [illegible] kurtulmak çaresine [illegible] tah, biraz da kız[illegible]

— Padişahım [illegible] tiler! dedi.

Padişah s[illegible] sustu.

Fakat [illegible] sonra [illegible]şah kıyafet tebdili ile Düçe'yi [illegible]ana gönderip Ermeniler'den birkaçının boynunun vurulmasını emrettikten sonra saraya geldi, Abaza Paşa'yı çağırttı. Paşa, atını koşturarak saraya ulaştığı zaman Bostancılar onu aldılar, sırça saraya hapsettiler. Abaza, kendisi aleyhinde bir şeyler döndüğünü hissediyordu. Fakat işin idama kadar gidebileceğini sanmıyordu. Kibri ve gururu, padişahın tek ve vazgeçilmez muhasibi olduğunu sanması, böyle bir ihtimali daima kendisinden uzak tutuyordu.

Az sonra dışarıda birtakım fısıltılar duydu. Düçe elinde bir hat [illegible] kapıya gelmişti. İçeriye gir[illegible]miş, hattı bir bostancıya vermişti. Bostancı içeriye girerek padişah hattını Abaza Mehmed Paşa'ya uzattı. Abaza hattı dikkatle okudu, yüzü sapsarı kesildi, fakat itidalini muhafaza etti:

— Hakka hamd-ü senâ [illegible] olsun, dünyada bir muradım kalma[illegible] Emir padişahımın, hiç gam değildir[illegible] dedi.

HAVADA BİR[illegible]ENT UÇTU

Sonra Bostancı'ya vasiyetlerini bildirdi. Çekildi, sırça sarayın muhteşem odasının bir köşesinde namaza durdu. O namazını kılarken, ellerinde yağlı kementlerle birkaç Bostancı da içeriye girmişti, bekliyorlardı. Nihayet Abaza seccadeden doğrulup başını sağa, sola çevirerek namazını tamamlayınca havada bir kement uçtu, boynuna geçti ve devrin bu mağrur, muhteşem, güzel ve şık veziri, seccadesi üzerinde birkaç kere çırpındıktan sonra cansız ve hareketsiz kaldı.

TARİHE AKAN BİR AY

Ağustos 1966

1 AĞUSTOS

Af tasarısı Senato'da kabul edildi.

● Af tasarısı Millet Meclisi'nde yeniden görüşülerek kanunlaştı. Meclis 1 kasıma kadar tatile girdi.

14 AĞUSTOS

Amerika'nın aya sun'î peyk olmak üzere attığı Lunar Orbiter peyki mahrekine oturdu. Peyk, ayın dünyadan görünen ve görünmeyen taraflarının fotoğraflarını çekerek dünyaya gönderecek, bu suretle aya gidecek ilk insanların ineceği yer tesbit edilecektir. Lunar Orbiter aya dört günde varmıştır. 386 kilo ağırlığındaki Lunar Orbiter ay etrafında önce büyük bir yörüngede dolaşacak, sonra kendi imkânlarıyle aya yakın bir yörüngeye girecektir.

15 AĞUSTOS

Amerika'da Douglas fabrikasında yapılan 251 kişilik uçak, Los Angeles'ten Tokyo'ya 10 saatte gidebilecek.

18 AĞUSTOS

Bulgaristan Dışişleri Bakanı geldi.

19 AĞUSTOS

Muş, Erzurum ve Bingöl illerinde vuku bulan deprem çok büyük can ve mal kaybına sebep oldu. Deprem en çok Muş'un Varto ve Erzurum'un Hınıs kasabalarında tahribat yaptı. Aralıklı olarak beş dakika süren deprem sonunda Erzurum'un merkezinde de birçok ev yıkıldı.

20 AĞUSTOS

Başbakan Süleyman Demirel, Çalışma ve İçişleri Bakanı ile birlikte deprem bölgesine giderek incelemelerde bulundu.

● İzmir Fuarı açıldı. Bu yıl fuara 43 yabancı devlet katılıyor.

21 AĞUSTOS

Irak'taki kolera salgınının kapılarımıza kadar gelmesi üzerine Doğu ve Güneydeki 19 ilimiz «hassas bölge» ilân edildi.

22 AĞUSTOS

Deprem bölgesinde sarsıntılar devam ediyor. Yapılan geniş ölçüde yardımlarla, felâkete uğrayanların acılarının dindirilmesine çalışılırken, enkazın temizlenmesi işi de hızla devam ediyor. Bugüne kadar tesbit edilen ölü sayısı 3000'in üstünde.

23 AĞUSTOS

Ticaret Bakanı Macit Zeren istifa etti.

● Irak'tan bildirildiğine göre, kolera salgını kontrol altına alınmış, ülkede yeni bir vak'aya rastlanmamıştır.

24 AĞUSTOS

Deprem felâketzedelerinin, yapılan büyük iç ve dış yardımlardan geniş ölçüde faydalanmaları sağlandı. Askerî birlikler felâkete uğrayanlara yardım işini yönetiyorlar.

● İmar ve İskân Bakanlığı, deprem bölgesinde inşa edilmek üzere, depreme dayanıklı bina projeleri hazırlatmaya başladı.

27 AĞUSTOS

Ordu terfi listesi açıklandı. Bu yıl üç korgeneral, orgeneralliğe terfi etti. Yeni orgeneraller: Memduh Tağmaç, Fikret Esen ve Kemalettin Gökakın. Bundan başka 10 tümgeneral korgeneralliğe, 19 tuğgeneral tümgeneralliğe, 46 albay da tuğgeneralliğe terfi etmiştir.

28 AĞUSTOS

Denizli'de motorlu trenle otobüs çarpışması sonucu 25 yolcu öldü. 23 kişi de yaralandı. Kazaya, hemzemin geçidi trenden önce geçmeye çalışan otobüs sebep oldu.

29 AĞUSTOS

Suudî Arabistan Kralı Faysal, Ankara'ya geldi. Kral'ın uçağına Türkiye'de jetlerimiz refakat etti.

30 AĞUSTOS

Zafer Bayramı bütün yurtta törenlerle kutlandı.

İsmini Taşıdığınız İnsanların Hikâyesi

Yazan: Kemalettin Tuğcu

Ayşe

«Ayş», Arapçada «dirlik, hayat, yiyecek», «Âişe», «dirlikli» manasına gelmektedir. Bu kadın ismi Türkçe'mize «Ayşe» şeklinde intikal etmiştir.

İlk İslâm Halifesi Hazret-i Ebû-Bekr'in kızı olan Ayşe pek zeki, okur yazar, her söze bir mısra katacak kadar hafızası kuvvetli ve bilgili bir kızdı.

Hazret-i Hadice'nin vefatından sonra, Hazret-i Muhammed'le çocuk yaşta evlendi ve yaşlı olan Peygamber'e büyük bir muhabbetle bağlandı. Hicretin 6. yılında Hazret-i Peygamber'le birlikte Benî Mustalik seferine çıkan Ayşe 13 yaşında bulunuyordu. Su başında unuttuğu gerdanlığını aramak için konak yerinden ayrıldığı sırada ordu Medine'ye döndü ve çölde yalnız kalan Ayşe rastladığı Saffan adındaki bir gencin devesiyle yola çıktı.

Ayşe'nin çölde kalışı, hakkında bir çok şüphenin doğmasına sebep oldu. Hazret-i Ali bile onun terkedilmesini istedi ve bu yüzden aralarında bir husumet başladı. Büyük üzüntü ve ıstıraplarla hastalanan Ayşe hakkında bir vahi gelmiş ve Ayşe'nin masumiyeti anlaşılmıştır.

Hazret-i Peygamber hastalığı sırasında Ayşe'nin odasında yattı ve onun yanında vefat ederek olduğu yere defnedildi.

18 yaşında dul kalan Ayşe, sonradan evlenmedi ve bir takım siyasî mücadelelere karıştı. 65 yaşında bulunduğu sırada Medine'de vefat eden Hz. Ayşe'den, Peygamber hakkında 2210 hadîs rivayet edilmiştir. Medine mezarlığında medfundur.

Abdullah

Arapça'da «Tanrı'nın kulu» manasına gelen bir kelime muteber erkek isimleri arasındadır. Peygamberimiz Hazret-i Muhammed'in babası da bu ismi taşımıştır.

Mekke'nin ulularından Abdülmuttalib, Zemzem kuyusunun yerini keşfetmiş ve onu meydana çıkarmak istemişti. Mekkeliler kendisine engel olunca, bu kutlu görevi başarabilirse oğullarından birini Tanrı'ya kurban etmeği adamıştı.

Abdülmuttalib'in on oğlu dünyaya geldi. Büyüdüler ve kendisine yardımcı olarak Zemzem kuyusunun meydana çıkmasını sağladılar. Abdülmuttalib, adağını yerine getirmek için kur'a çekti. Kur'a en küçük oğlu Abdullah'a isabet etti. Abdullah son derecede güzel bir gençti. Abdülmuttalib ona kıyamıyordu. Kâhinlere ne yapması lâzım geldiğini danıştı. Her defasında onar deve katarak tekrar kur'a çekmesini bildirdiler. Yüz deve ile çekilen kur'ada kurban edilme develere isabet etti ve Abdullah kurtuldu.

Abdullah'ın hayat ve şahsiyeti, muhtelif ve birbirine zıt rivayetlerle tarihin karanlıklarından henüz kurtulamamıştır. Fakat Abdülmuttalib'in onu Hz. Âmine ile evlendirdiği ve bu evlenmeden de Hazret-i Muhammed'in dünyaya gelmiş olduğu muhakkaktır.

Abdullah ticaretle meşguldü. Yirmi beş yaşlarında bulunduğu sırada, bir yolculuk sonunda Medine'de hastalandı ve Hazret-i Muhammed'in doğumundan bir kaç ay evvel vefat etti.

İbrahim

İbranî dilinde, «hakların babası» manasını taşıyan bu ad, milletlerarası bir erkek ismidir. Hıristiyanlar «Abraham», «Musevîler, «Avram» şeklinde kullanırlar.

İsmin ilk sahibi olan İbrahim'den Kur'ân-ı Kerîm'de ve mukaddes din kitaplarında büyük peygamber olarak bahsedilir. Hazret-i Muhammed'in büyük ceddi olan İbrahim Dicle-Fırat bölgesinde doğmuş, halkın taptığı putları kırdığı için, Bâbil'de Nemrut tarafından ateşe atılmış, fakat ateş İbrahim'i yakmamıştır. Bu mucize üzerine iki amcazâdesi, Lût ile Sâra kendisine iman etmişler, İbrahim, Sâra ile evlenerek bir kısım halkla hicret etmiş, kıtlık yüzünden Mısır'a kadar gitmiştir. Sâra'yı almak isteyen Firavun onun İbrahim'in eşi olduğunu anlayınca Hâcer adındaki cariyeyi hediye etmiştir.

Filistin'e gelip yerleşen İbrahim'e Sâra, çocuğu olmadığı için Hâcer'i nikâhlamış, İbrahim de bir oğlu dünyaya gelirse Tanrı'ya kurban etmeği vaat etmiştir. Bu evlenmeden İsmail doğunca İbrahim onu kurban etmeğe kalkmış, fakat Tanrı onun yerine kendisine bir koç göndermiştir.

Sâra, İsmail'i dünyaya getiren Hâcer'i kıskanarak İbrahim'den onları alıp götürmesini istemiş, İbrahim de Hâcer'le İsmail'i Zemzem kuyusunun bulunduğu yere götürüp bırakmış, İsmail civar kabilelerle temas ederek onlardan bir kız almış ve kendilerini ziyarete gelen babasiyle birlikte Kâbe'nin yapılmasına Tanrı tarafından memur edilmiştir. 165 yaşında vefat ettiği bildirilen Hazret-i İbrahim, Urfa'da Halîlürrahman'da medfundur.

Ebû - Bekir

Arapça'da «Bekir'in babası» manasına gelen erkek ismidir. Hazret-i Muhammed'in vefatından sonra ilk islâm halifesi olan Ebû-Bekr'in asıl adı islâmiyetten evvel «Abdüllât» tı. Lât, müşriklerin taptığı büyük putlardan birinin ismidir. Hazret-i Peygamber bu ismi «Abdullah» a çevirmiştir.

Ebû-Bekir ana ve baba tarafından yedinci göbekte Hazret-i Peygamber'in cetleriyle birleşir. Kureyş kabilesinin ulularından ve zenginlerinden olan Ebû-Bekir, Hazret-i Peygamber'e ilk iman edenler arasındadır. İslâmiyeti kabul ettikten sonra bütün servetini din uğrunda sarfedilmesi için beytülmale bağışlamış. Hazret-i Peygamber'le birlikte hicret ettiği için sonradan «Yâr-ı gar» lakabını almış, kızı Ayşe'yi Hazret-i Muhammed'e vermiş, kendisiyle birlikte bütün din savaşlarında bulunmuş, belli başlı insanların islâmiyeti kabulüne hizmet etmiştir.

Hazret-i Muhammed'in vefatından sonra ilk defa islâm halifesi olmuş, iki yıl süren hilâfeti sırasında bir çok şehirlerin zabtını ve İslâmiyetin Arap yarımadasının dışına ulaşmasını temin etmiştir. Hicretin on üçüncü yılında vefat eden Ebû-Bekir, Medine'de Ravza-i Mutahhara'ya defnedilmiştir. Kendisi hakkında bir çok âyet-i kerîme gelmiş ve Kur'ân-ı Kerim'in zaptı ve yazılışına onun zamanında başlanmıştır. Vefatında altmış üç yaşında bulunuyordu.

Tekzip Hayat

Tarih mecmuası'nın

1966 haziran 5. sayısının 94. sayfasında (KİTAPLAR Arasında) Türk Marşları başlığı altında yayınlanan yazıda, bu isimde yayınlanmış kitabım ele alınarak değer payının hiç bir mesnet ve mehaz gösterilmeden, mezkûr yazı sahibinin kendi telifi olan «Türk Musikisi Lûgati» ile makale sahibinin bir arkadaşının telifi olan «Mehter Musikisi» kitapları arasında paylaştırılmak istenmiştir.

Türk Marşları Kitabım, basan enstitüye 1963 yılı başında teslim edilmiş olup, Mehter Musikisi adlı kitap 1964 yılında yayınlanmıştır.

Türk Marşları kitabımda, Mehter Musikisi kitabında bile bulunmayan Mehter Musikisine ait bir çok bilgi vardır.

Müşterek bulunan (Pek az) beste adları ki, bunlar da müşterek kaynaklardan elde edilmiş veya daha önce hazırlanmış bulunan benim kitabımdan alınmış olabilir.

Türk Musikisi Lûgatı ise marş konusunda pek yetersiz oluşu ile eksiği ve yanlışının doğrusundan fazla olduğu cihetle ancak pek az faydalanılmıştır.

Böylece kitabımın bir kısım değerinin makale yazarı ve arkadaşı arasında paylaşılmak istenmesi hakikate aykırı olduğu gibi, ilim ve san'at anlayışına da aykırı bulunduğundan ilgili kanunun verdiği hakka istinaden ilk çıkacak sayının aynı sayfa ve sütunda ayni mahalden başlamak üzere ayni punto harflerle neşrini dilerim.

Türk Marşları Kitabı yazarı
(Etem Üngör)

Maginot Satılıyor

MAGİNOT hattı, 1930 yılında, Almanlar'ın Fransa'ya yapacağı saldırıyı durdurmak maksadıyla yapılmıştı. Ama İkinci Dünya Savaşı'nı hatırlayanlar, ünlü Maginot hattının talihsiz kaderini de anacaklardır. Milyonlarca liraya mal olan Maginot hattı, 1939'da Almanya'nın güçlü ordusuna ancak birkaç hafta direnebilmişti.

5 mayıs 1966 günü Başkan Charles de Gaulle, Maginot hattının satılacağını ilân etti. Bu karara göre tarihî Maginot hattı sökülüp parça parça satılacaktı. Maginot bir çok kuleleri, tünelleri, gözetleme yerlerini, yeraltı anbarlarını, depoları, içine alan koskoca bir müstahkem mevkidir. Uzunluğu 300 kilometreye yaklaşır. İşte Fransız ordusu, bu koskoca çelik yığınını sökecek ve bazı kısımlarını saklayıp bir çok parçasını da satacak.

Maginot hattının karşısında da gene tarihî bir savunma hattı var: Siegfried. Bu müstahkem hat da Almanlar tarafından yapılmıştır. Almanlar'ın da bu hattı yaparken ne gibi bir düşünceye sahip olduğu pek bilinemez ama herhalde Fransızlar'ın Maginot hattına bir nazire olarak inşa ettikleri de bir çok kişinin gözünden kaçmamıştır.

Her iki müstahkem mevkii de, milyonlarca liraya çıktı. Gerek Fransızlar, gerekse Almanlar, ilerde düşmanı durduracak bir müstahkem hat yaparken, bunun çok işe yarayacağını hesaplıyorlardı. Milyonlarca ton çelik harcandı. Ne var ki, bu çelik yığınları modern savaş tekniğine ancak bir kaç hafta direnebildiler, Almanlar'ın zırhlı birlikleri iki hafta sonra Paris'e doğru ilerlerken, artık hiç bir faydası olmayan Maginot hattı, Fransızlar'a sadece üzüntü veriyordu.

Maginot hattındaki tünellerden biri.

Maginot hattının içinde bir çok kule ve gözetleme yeri, tarihî isim ve şiirlerle adlandırılmıştır.

Bu tarihî kulelerin yanı sıra, bir kaç düzüneyi bulan yeraltı depoları, tüneller beton sığınaklar uzanıp gider. Bugün ordu idarecileri dahi, bunların içinden hangilerini satacaklarını doğru dürüst seçememişlerdir. Bunca karışık parçanın tespit edilerek bir liste haline getirilmesi şüphesiz ki, bir hayli zaman ister.

ÖZEL BİR ŞUBE KURULUYOR

Bu kadar ince bir dikkat ve uzun bir emek isteyen bir iş, tabiî ki, hükümetçe de üzerinde durulacak bazı problemlerin doğmasına sebep olur. Hükümette, sadece maginot hattının satılması amacıyla bir şube meydana getirilmiş, bu şubeye de, kamu işlerinde ihtisas yapmış uzmanlar tayin edilmiştir. «Amme Malının İdaresi» diye adlandırılan bu şube, yılda milyonların üstünde bir meblâğı tutan alım satımı organize etmekle meşguldür.

Bugün dünyaca tanınmış bir çok şirketin yıllık cirosuna yaklaşan bir ticarî çapa sahip olan bu şubenin aşağı yukarı, yılda 15 milyon İngiliz liralık (450 milyon Türk Lirası) bir iş hacmi vardır.

Şubenin başı, eski bir idareci: Jean Gallard.

Fransa'nın çeşitli bölgelerine dağılmış binlerce eleman, Jean Gallard için çalışmakta, tespit edilmiş yüzlerce materyeli Fransız halkına satmaya uğraşmaktadır.

Jean Gallard bu hususta iyimser:

— Yüzlerce kişi hemen her gün beni telefonla arar, diyor. Almak istedikleri o kadar çok şey var ki, hepsine cevap vermek bile zor. Gene de, elimizden geldiği kadar isteklerini yerine getirmeye çalışıyoruz. Bir gün, biri telefon ederek bir kule satın almak istediğini söylüyordu.

Gerçekten taliplerin büyük bir kısmı sanayici. Sanayi şirketleri, imalciler gerekli ham maddeleri temin edebilmek için, «Amme Malının İdaresi» teşkilâtını sık sık yoklarlar. Topun ve zamanın yıpratıp çürütemediği çelik, onlara pek güzel ham madde kaynağı olmaktadır. Bir kule, bir yer altı deposu, bir cephanelik, sökülerek tekrar fırınlanmakta, imalciler böylece yeniden elde ettikleri çeliği kendi yapımlarında kullanmaktadırlar.

Bazı talipler de, bu gibi eşyayı kendi özel ihtiyaçları için almaktadır. Meselâ, ufacık bir kule, az masraflı bir değişiklikten sonra, otomobilin arkasına takılan seyyar bir oda haline getirilebilir.

SATILIK İÇ ÇAMAŞIRLARI

Jean Gallard'ın çalıştığı yer, Paris'te. Masasının üstünde, dört beş telefon var. Bakıyorsunuz, bir telefon çalıyor:

— Efendim, diyor, burası Marsilya. Son durum nedir?

Jean Gallard, hemen cevap veriyor:

— Bu hafta satacağınız neler varsa tespit edin. Şimdi elimizde bir destroyerle bir nakliye uçağı var. Hattâ kullanılmış bir demiryolu istasyonu da satılabilir.

Maginot hattının satılacağı haberi duyulunca İngiltere'de bir harekettir başlamış. Teşkilât her gün yüzlerce mektup ve telefon alıyormuş. Bunların birçoğu, Fransa'nın Atlas Okyanusu sahillerindeki savaş kulelerini almak istiyorlar.

Bir zamanlar neler hesaplanarak yapılan ve şimdiyse yeni savaş tekniğinin değişmesi sonucu kullanılmaz hale gelen Maginot hattı, parçalanıp satılarak tam anlamıyla, tarihe geçecektir.

Aslına bakarsanız Gallard'ın satmaya çalıştığı sadece Maginot hattı da değil. Amme Malının İdaresi teşkilâtının sattığı öteberi arasında, meselâ, bir iskelet, kurutulmuş bir kızılderili kafatası, bir tahta bacak, hastaneler, köyler, destroyerler gibi eşyaya rastlamak her zaman kabil.

Gallard'la görüşme yapan bir gazeteci tam odadan ayrılırken, Gallard arkasından şöyle sesleniyordu:

— İsterseniz kadın iç çamaşırlarımız da var. Ne kadar mı? On binlerce. Ordunun binlerce kadına ihtiyaç duyduğu Hindiçinî ve Cezâyir savaşlarından kalma çamaşırlar. Hem çok ucuza veriyoruz.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Erdoğan Şumnu (Bahçelievler - Ankara)

Son yüzyıllık deniz tarihimiz üzerinde daha fazla yazı koyamaz mısınız ?

Denizciliğe, Türk deniz tarihine, çok önem veriyor ve bu konulardaki makaleleri hiçbir sayımızda eksik etmiyoruz. Çünkü en fazla istenen ve aranan bahislerden biridir. Zamanla, son devir denizcilik tarihimiz üzerinde daha geniş birçok makale okuyacaksınız. Temennilerinize ve ilginize çok teşekkür ederiz. Eski Türk gemileri üzerinde yazılmış bir kitap maalesef yoktur. Türk denizcilik tarihi, tarihimizin az işlenmiş bölümlerinden biridir.

Mutlu Erünal (İstanbul)

Türkiye dışındaki Türk mimarî eserlerinin mimarları belli mi?

Yazınızda sorduğunuz 12 yapının hemen hepsinin mimarı meçhuldür.

İbrahim Erge (Yenişehir - Bursa)

Talât Paşa'nın akıbeti ne oldu ?

Gizli yaşadığı Berlin'de bir Ermeni komitecisi tarafından teşhis edilip tabancayla şehid edildi. — Diğer 5 sorunuza yer darlığından cevap veremiyoruz.

Mustafa Şener (Etimesut - Ankara)

«Bir Denizaltının Esir Edilişi» adlı makale telif mi, tercüme mi?

Tercümedir. İngilizce'den Dz. Kd. Yzb. Osman Öndeş tarafından çevrilmiştir.

Feyyaz Bursalı (Malatya)

Yavuz'un kaç oğlu vardır? Gündüz - Alp'in babası kimdir?

Yavuz'un tek oğlu Kanunî Sultan Süleyman'dır. Bazı tarihçiler bir iki oğlu daha olduğunu ileri sürmüşlerse de, bu henüz ispat edilememiştir. — Ertuğrul Gazi'nin babası olan Gündüz - Alp'in babasının kim olduğu meçhuldür. Gündüz - Alp'ten yukarıya doğru yapılan soykütükleri, uydurmadır. — Diğer 8 sorunuza yer darlığından dolayı cevap veremiyoruz.

İsmail Nafiz Alkan (Yenişehir - Ankara)

«Sol, solcu» tabiri nereden geliyor?

Yanılmıyorsak bu tabir, Fransız İhtilâli'nde Etats Généraux toplantısında müfrit, antiruvayalist ve muhalif milletvekillerinin meclisin sol tarafında oturmalarından çıkmıştır.

Hacı Kayaalp (Elâzığ)

Harput, Dulkadırlılar'ın oldu mu?

O zamanın mühim merkezlerinden biri olan Harput, 1362'den 1455'e kadar 93 yıl Dulkadır egemenliğinde kalmıştır.

Macit Tamer (Edirnekapı - İstanbul)

Hazret-i Süleyman kimdir? — Kanunî Sultan Süleyman'ın sıhhat hakkında söylediği ünlü beytin doğrusunu yazar mısınız?

Hazret-i Süleyman, hem peygamber, hem de Filistin'de parlak şekilde saltanat sürmüş bir kraldır. Büyük peygamberlerden Hazret-i Dâvud'un oğlu ve halefidir. M. Ö. 970-931 yılları arasında yaşamıştır. — Kanunî Sultan Süleyman'ın sorduğunuz beyti şöyledir:

Halk içindê mü'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmıyâ devlet cihandâ bir nefes sıhhat gibi

Cemal Diloğlu (Balıkesir)

«Viyana'daki Yeniçeri» yazımız üzerindeki mütalaanıza teşekkürler ederiz.

Muzaffer Çalpa (Kiraz - İzmir)

Seferberlik hangi tarihte oldu?

Seferberlik, 1914 ağustosunda ilân edilmiştir. Bizde bir çok eski gazete koleksiyonu vardır; göndermek istediğiniz nüshaları tedarik edebiliriz; teşekkürler ederiz.

Erol Kâmiloğlu (Trabzon)

Mevlânâ hangi millettendir? Yûnus Emre'nin mezarı nerededir?

Mevlânâ, Türk'tür; kendi şiirlerinde Türk olduğunu söylemiştir. Yûnus'un mezarının Karaman'da mı, Eskişehir'de mi olduğuna henüz tarihçilerimiz karar veremediler.

Ali Saip Koçibey (Zonguldak)

Câber kalesi hakkında bilgi verir misiniz?

Câber kalesi, Fırat üzerinde Rakka yakınlarındadır. Suriye toprakları içinde kalmış, fakat Lozan andlaşması ile Türkiye'ye bırakılmıştır. Burada devletimizin muhafız bulundurmak ve bayrak çekmek hakkı vardır. Câber, «Türk Mezarı» nın bulunduğu yer olmakla ünlüdür. Türk Mezarı'nda uzun zaman, Osman Gazi'nin büyük babası olduğu söylenen bir Süleyman - Şâh'ın yattığına inanılmıştır. Türkler'in çok saygı besledikleri bir makamdır. — Sorduğunuz paşanın adı Ali Sâib Paşa'dır.

Mithat Ünal (Küçükçekmece - İstanbul)

Mecmuanızın 1966 yılına ait 5. sayısında yayınladığınız Yahyâ Kemal'in yazısındaki bazı yerleri anlayamadım.

Yahyâ Kemal, o yazısında, tamamen şairce bir tahayyülle, Türk tarihinin akışını, İstanbul'un Fethi'nden sonra tamamen değişik bir yönde tasavvur etmiştir. Söyledikleri tabiatıyle tarihî gerçekler değil, olmasını istediği ve hayal ettiği şeylerdir.

Necdet Ünal (Birgi - İzmir)

Âdem ile Havvâ'nın kabirleri biliniyor mu?

Âdem ile Havvâ'ya izafe edilen kabirler, şüphesiz sembolik makamlardan ibarettir.

Erdal Peker (Elâzığ)

Osmanlı darphanesi hâlâ çalışıyor mu?

Evet, İstanbul'da Topkapı Sarayı yakınlarında olan bu darphane, hâlâ çalışmakta ve madenî paralarımızı yapmaktadır.

Halûk Yenal (Magosa - Kıbrıs)

Zamanımızda en büyük sömürge imparatorluğuna sahip olan devlet hangisidir?

Şüphesiz Rusya. Ruslar, Sovyetler Birliği ve peyklerinin teşkil ettiği imparatorlukta, azınlık teşkil etmektedirler.

Sedat Yenigün (Fatih - İstanbul)

Baltacı Prut'ta neden Rus ordusunu ve Çar'ı yok etmedi?

Yeniçeriler, üç taarruzda da gayretsizlik gösterdiler. Baltacı, Ruslar'ın ümitsizlikten doğan bir huruç hareketiyle müessif bir olaya meydan vermek istemedi. Üstelik müşavirleri içinde Rus rüşvetiyle elde edilen iki şahıs, Baltacı'ya bir an önce sulh yapıp Ruslar'ı salıvermesini tavsiye etti. Rus ordusu ve çarı Prut'ta imha edilmekle Rus'luğun kökü kazınmış da olmazdı. Tabiî mesele bu derecede basit değildir. Ancak bu sütunlarda açıklanabilecek ana çizgiler bundan ibarettir. İltifatlarınıza teşekkür ederiz.

Em. Gen. Şemsi Rıza Zobu (Bostancı - İstanbul)

Hareket Ordusu normal bir birlik mi idi, yoksa bazı tarihlerde yazıldığı gibi normal bir Türk birliğinin etrafında biriken birkaç misli ekalliyet çapulcularından mı ibaretti? Hangisi doğrudur?

İkincisi.

Nejat Salih Taner (İzmir)

Bizans imparatoru II. Manuel'in çocuklarını sayar mısınız?

II. Manuel'in çocukları şunlardır: VIII. Yuvannis (1391-1425-1449),81. ve sonuncu Bizans imparatoru olan XI. Kostantin (1405-1449-1453), Mora despotu ve son imparatorluk veliahdi Demetrius (1407-1471), Mora despotu Thomas (1409-1460), Selânik despotu Andronikus, Mora despotu Theodoros (1401-1432), Silivri prensi Andreas ve bir prenses. VIII. Yuvannis 1415'te Rusya prensesi Anna, 1418'de Monteferrat prensesi Sofya, 1427'de de Komnenoslar'dan Maria ile evlenmiştir. Diğer sorularınızı cevaplandıramadığımız ve özel cevap vermediğimiz için özür dileriz. Bizans hakkında roman yazabilmek için, pek çok kitap okumak icab etmektedir.

Şerafettin Orhan (Akhisar - Manisa)

Lenin kimdir?

Komünizmi devlet rejimi olarak ilk defa Rusya'da uygulamış olan ihtilâlci ve komünist Rusya'nın ilk lideridir.

Ahmet Aydemir (Samsun)

Almanlar hangi savaşta Yahudiler'i toplayıp imha ettiler ?

İkinci Cihan Savaşı'nda.

Burhan Köse (Adana)

Anibal ne zaman öldü, nereye gömüldü?

Anibal, M. Ö. 183'de intihar etmiş, Gebze'ye gömülmüştür. 70 yaşındaydı.

Y. Mim. Turgut Aslan (Beyoğlu - İstanbul)

İkazınıza ve nezaketinize teşekkürler ederiz.

Mustafa Sayar (Yozgat)

Yozgat'lı Şeyh Hacı Ahmed Efendi hakkında verdiğiniz bilgiye teşekkür ederiz.

İlhami Özdemir (Soma - Manisa)

«Fâtih» ne demektir?

«Fâtih» Arapça'da «fetheden, açan» demektir. Türkler'ce bir şeref unvanı olarak kullanılmış ve bilhassa II. Sultan Mehmed'e verilmiştir. Çünkü bu hükümdar, fetihlerin en şereflisi olan İstanbul'un fethini başarmıştır. İstanbul'un fethi ve Bizans'ın yıkılması için Müslümanlar, Fâtih'ten önce 800 yıla yakın mücadele etmişlerdi.

Osman Çınarlı (Soma - Manisa)

«Muhâcir» ve «Ensâr» ne demektir?

Hz. Peygamber'le beraber Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlar'a «Muhâcir», Medineli Müslümanlar'a «Ensâr» denmiştir.

Şadi Kocaayan (Soma - Manisa)

Yerebatan Sarayı ne zaman yapılmıştır?

Yerebatan Sarayı, bir Bizans eseridir. Mimarı, hattâ yapıldığı yıllar belli değildir. Muhasaralarda, şehrin su ihtiyacını karşılamak için Bizanslılar'ın yaptıkları büyük sarnıçlardan biridir.

Rükneddin Önder (Aksaray - İstanbul)

Roma tarihi, Fransız İhtilâli, I. ve II. Meşrutiyet devirleri hakkında yazılar koymayacak mısınız? Bu bahisleri çok merak ediyorum.

Sizin merakınız da maşaallah birbiriyle hiç ilgisi olmayan bahislerde. Bu konularda, hele II. Meşrutiyet devri üzerinde pek çok yazı yayınladık.

Yazma eserler satın alınacaktır

Evinizde veya tanıdıklarınızda eski devirlerden kalma Arap harfleriyle el yazması kitaplar varsa bunlar değer fiyatı ile satın alınacaktır.

Bu türlü yazma eserleri satmak isteyenler, aşağıdaki adrese bir mektup yazar ve adreslerini bildirirlerse, evleri ziyaret edilerek eserler görülecektir.

Mektuplarınızı şu adrese yazınız:
B. Kemalettin Tuğcu
Hayat mecmuası
Divanyolu, İstanbul.

Zahmeti göze alanlar yazma eserleri göstermek üzere matbaamıza da getirebilirler.

Nurettin Donuk (Gümüşhane)

Mete hakkında yazılmış esaslı bir kitap var mı? Türklük hakkında ilk bilgiler ne zaman başlar? Türk soyundan peygamber var mıdır?

Mete hakkında maalesef hiçbir dilde müstakil kitap yoktur. 1930 sıralarında yayınlanmış küçük bir Türkçe kitap varsa da, bu aklınızı karıştırmaktan başka işe yaramaz. Çünkü tarihten ziyade romana benzemektedir. — Hayat müessesesinin yayınladığı *Türkiye Tarihi*'nin ilk cildinde, Türkler'in tarih sahnesine çıkışları, en son tarihî araştırma ve keşiflere göre, adım adım takib edilerek verilmiştir. — Peygamberler yalnız Sâmî kavimlerden çıkmıştır. Ârî ve Tûrânî kavimlerden çıkmış peygamber yoktur. — Diğer 6 sorunuzu yer darlığından cevaplandıramıyoruz.

Sayın okuyucularımızdan ricamız:
1 — İkiden fazla soru sormamaları,
2 — Hususî cevap istememeleridir.

Türkiye'nin
En Büyük
Kültür Mecmuası

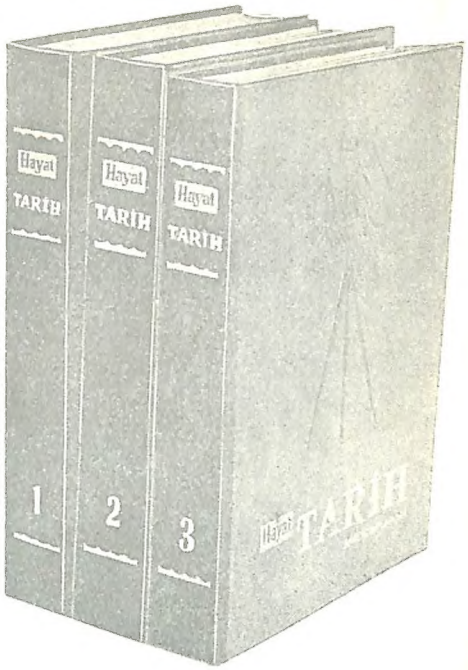

Hayat TARİH
MECMUASI

Tarih Mecmuası iç içe konmuş ve sırtı tellenmiş formalardan mürekkep olduğu için bunların ciltlenmesindeki müşkülât göz önünde tutularak Avrupa'da bu türlü mecmualar için yapılmakta olan cilt kapağı nümuneleri getirtilmiş ve dibinde lâstik şeritler bulunan orijinal cilt kapakları hazırlanarak satışa arzedilmiştir.

Bu cilt kapaklarını alan okuyucularımız ellerindeki mecmuaları tam orta sayfalarından bu lâstiklere geçirecekler ve bu suretle ayrıca bir ciltçiye müracaat ederek bunları ciltlemek külfetinden de tamamen kurtulmuş olacaklardır.

Hayat Tarih Mecmuası'nın lâstikli cilt kapaklarının fiyatı 7,5 liradır. Bunları Tarih Mecmuası'nı aldığınız kitapçıya veya müvezzie ısmarlayabileceğiniz gibi (Bateş Bayilik Teşkilâtı, Cağaloğlu, İstanbul) adresinden bizzat alabilir, ödemeli olarak veya posta pulu mukabilinde de isteyebilirsiniz.

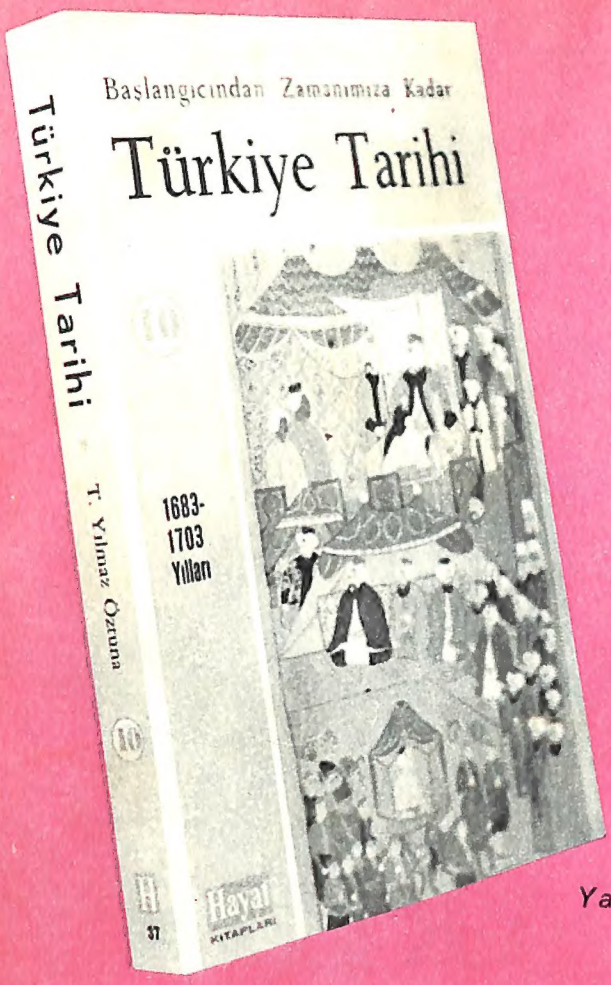

Başlangıcından Zamanımıza Kadar

TÜRKİYE TARİHİ

Yazan: T. YILMAZ ÖZTUNA

10. Cilt: 1683-1703 Yılları

Bütün Türk ve Türkiye tarihi, tarih ilminin son sözü olarak ancak bu eserde mevcuttur. Her Türk'ün evinde bulunması icab eder.

Her cilt 288 sayfa metin, 16 sayfa tifdruk baskı resim, haritalar ve listelerle renkli karton kapak içinde 7,5 liradır. 12 ciltte tamamlanacaktır.

Genel Dağıtım: BATEŞ Bayilik Teşkilâtı - Cağaloğlu - İstanbul